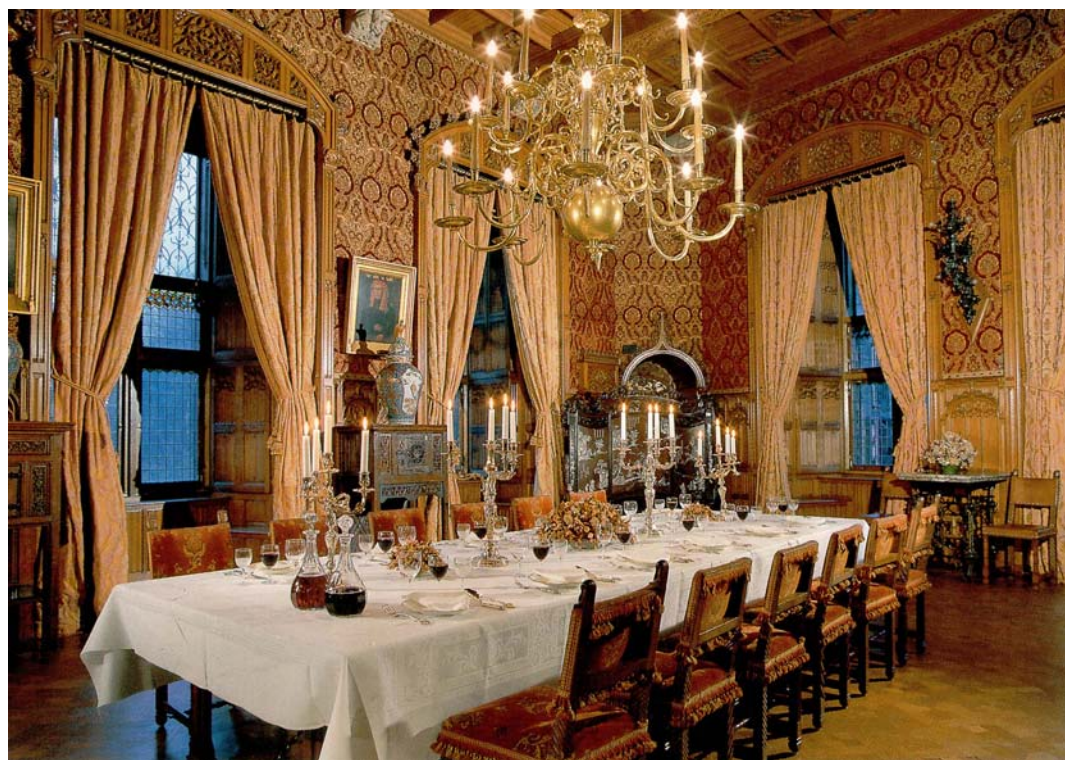


## VAN OBJECT NAAR SAMENHANG

### De instandhouding van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed

Rapport van de werkgroep Onroerend/roerend

Opgesteld in opdracht van het Directeurenoverleg Cultuurdiensten



Juni 2004

Afbeelding voorblad: Kasteel de Haar, Haarzuilens, eetzaal

**VAN OBJECT NAAR SAMENHANG**

**De instandhouding van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed**

Rapport van de werkgroep Onroerend/roerend  
Opgesteld in opdracht van het Directeurenoverleg Cultuurdiensten

Zeist, 's-Gravenhage, Amsterdam, juni 2004

## COLOFON

### *Leden van de werkgroep (in wisselende samenstelling):*

Directie Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap:  
Chris Buijs, Desirée Hoefnagel, Petra Kotterman

Directie Wetgeving en Juridische Zaken, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap:  
Job van Niftrik

Inspectie Cultuurbezit:  
Charles van den Heuvel, Josefine Leistra, Charlotte van Rappard

Instituut Collectie Nederland:  
Stephen Hartog, Tessa Luger

Rijksdienst voor de Monumentenzorg:  
Ruben Abeling, Diederik van Asbeck, Eloy Koldewey, Gerard van Wezel

## GEBRUIKTE AFKORTINGEN

BW	- Burgerlijk Wetboek
ICB	- Inspectie Cultuurbezit
ICN	- Instituut Collectie Nederland
NBW	- Nieuw Burgerlijk Wetboek
NCM	- Stichting Nationaal Contact Monumenten
NMV	- Nederlandse Museumvereniging
OCW	- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
OCenW	- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
OCW/DCE	- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Directie Cultureel Erfgoed
OCW/WJZ	- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Directie Wetgeving en Juridische Zaken
ODB	- Objecten Databank
PHB	- Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen
RDMZ	- Rijksdienst voor de Monumentenzorg
RKD	- Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
SHBO	- Stichting Historisch Boerderijonderzoek
SKKN	- Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland
STABIEN	- Stichting Service- en Adviesbureau Industrieel Erfgoed Nederland
WBC	- Wet tot behoud van cultuurbezit

## **INHOUDSOPGAVE**

<b>COLOFON</b>	<b>4</b>
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	4
<b>INHOUDSOPGAVE</b>	<b>5</b>
<b>VOORWOORD</b>	<b>7</b>
<b>INLEIDING</b>	<b>9</b>
<b>HOOFDSTUK 1 – PROBLEEMSTELLING</b>	<b>13</b>
<b>HOOFDSTUK 2 – ENSEMBLEVORMEN</b>	<b>17</b>
<b>ENSEMBLES DOOR HISTORISCHE CONTINUÏTEIT</b>	<b>19</b>
<b>HOOFDSTUK 3 – HUIDIG WETTELIJK EN BELEIDSKADER</b>	<b>23</b>
3.1 INLEIDING	23
3.2 WET TOT BEHOUD VAN CULTUURBEZIT	23
3.3 MONUMENTENWET 1988	24
3.4 UITVOERINGSBESLUIT SUCCESSIEWET 1956	26
3.5 INSTANDHOUDINGSBELEID	27
3.6 GEMEENTELIJKE BESCHERMINGSMOGELIJKHEDEN	28
<b>ENSEMBLES DOOR SAMENSTELLING</b>	<b>29</b>
<b>HOOFDSTUK 4 – INTERNATIONALE RECHTSVERGELIJKING</b>	<b>33</b>
4.1 INLEIDING	33
4.2 RAAD VAN EUROPA	33
4.3 VLAANDEREN	34
4.4 FRANKRIJK	35
4.5 ENGELAND	36
<b>ENSEMBLES DOOR TOTAALONTWERP (GESAMTKUNSTWERKE)</b>	<b>37</b>
<b>HOOFDSTUK 5 – INVENTARISATIE EN SELECTIE</b>	<b>41</b>
5.1 INLEIDING	41
5.2 INVENTARISATIE	41
5.3 WAARDERING EN SELECTIE	42
5.4 VOORBEREIDING EN ADVISERING	44
5.5 WERKZAAMHEDEN EN MIDDELEN	44
<b>ENSEMBLES DOOR HERKOMST</b>	<b>45</b>
<b>HOOFDSTUK 6 – TOE TE PASSEN INSTRUMENTARIUM</b>	<b>49</b>
6.1 INLEIDING	49
6.2 MAATREGEL I: TOEPASSING VAN BESTAANDE WETGEVING EN BELEID	49
6.3 MAATREGEL II: SUBSIDIËRING	50
6.4 MAATREGEL III: FISCALE MAATREGELN	50
6.5 MAATREGEL IV: TOEZICHT	51
6.6 MAATREGEL V: WETSWIJZIGING	51
6.7 WERKZAAMHEDEN EN MIDDELEN	52

<b>HOOFDSTUK 7 – CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN</b>	<b>55</b>
<b>BRONNEN EN LITERATUUR</b>	<b>59</b>
<b>BIJLAGE 1 – JURIDISCH KADER</b>	<b>61</b>
<i>BEGRIPPENKADER MONUMENTENWET 1988 EN BURGERLIJK WETBOEK</i>	61
<i>BESTANDELVORMING BIJ ONROERENDE ZAKEN</i>	61
<i>VERKEERSOPVATTING</i>	62
<i>ONDERLINGE VERBINDING</i>	63
<i>ONDERZOEK NAAR VERDWIJNING RECHTSFIGUUR ONROEREND DOOR BESTEMMING</i>	63
<b>BIJLAGE 2 – BOUWFRAGMENTEN</b>	<b>65</b>
<b>BIJLAGE 3 – MEMORANDUM FISCALE FACILITEITEN INSTANDHOUDING ENSEMBLES</b>	<b>67</b>
BIJLAGE 3.1: WETSGESCHIEDENIS BETALING SUCCESSIERECHTEN IN NATURA	75
<b>BIJLAGE 4 – RAPPORT ONROEREND/ROEREND. EEN INDICATIEVE INVENTARISATIE VAN HET AANTAL ENSEMBLES IN NEDERLAND</b>	<b>85</b>

## VOORWOORD

### *Oud Salon*

*Zes zware stoelen staan hier langs de muren  
en de piano is van ebbenhout;  
aan grijze wand landschappen met figuren  
in zwarte lijsten met een streepje goud.*

*In zulke kamers is men altijd oud,  
de zomerdagen en de winteruren  
zijn even lang, alles is sterk gebouwd  
en kan, ofschoon bouwvallig, eeuwen duren.*

*Jan van Nijlen (1884-1965)*

De laatste jaren is een toenemende aandacht waar te nemen voor de context van het culturele erfgoed. De belangstelling richt zich daarbij ook op gebouwen en ruimten met hun historisch bijbehorende inrichting. Gebouw en object zijn in hun direct waarneembare samenhang van materie en gebruik van betekenis voor onze cultuurgeschiedenis, zij vertellen ons iets. Ook ontstaat steeds sterker de behoefte om een aantal van deze ensembles – die in hun voortbestaan kwetsbaar zijn – in hun samenhang te behouden.

Jan van Nijlen sprak wel over het eeuwen duren van de oude salon, maar in de praktijk wordt een huis verkocht en heeft de nieuwe eigenaar behoefte aan nieuw meubilair, of wordt het een chic kantoor met een of meer directiekamers. Binnen ons nationale culturele erfgoed worden weinig zaken zo met teloorgang bedreigd als het historisch interieur met zijn meubilering.

De zorg hierover bestaat al enkele decennia. Op 10 juni 1980 werd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg het rapport ‘*Toppers van toen*’ gepubliceerd. Hierin werd reeds aandacht gevraagd voor de problematiek van ‘losse beelden en kruiswegstaties of niet vastzittend gobelin’. De door het Directeurenoverleg Cultuurdiensten van het Ministerie van OCenW ingestelde werkgroep “Onroerend/roerend” heeft zich opnieuw met deze complexe materie beziggehouden en getracht mogelijke oplossingen te geven. Vastberadenheid en volharding van alle betrokkenen om in deze lastige materie nu echt verder te komen heeft tot het onderhavige rapport geleid. Dit bevat behalve een analyse van het probleem, inzicht in bestaande systemen en aanbevelingen voor de toekomst, ook voorbeelden die de vraagstukken bij de ensembles verduidelijken. Hiervoor waren vele bijeenkomsten en brainstormsessies nodig. Het is dan ook verheugend dat het huidige rapport nu voor u ligt.

In het rapport worden suggesties gedaan om ensembles in situ in stand te houden. Mogelijke maatregelen worden geschetst, waarbij instandhouding door vergroting van kennis en draagvlak het credo is. Wettelijke bescherming wordt niet uitgesloten, maar wordt gezien als een uiterste stap. Voor welk scenario gekozen zal worden, is op dit moment nog een open vraag. Maar het zal duidelijk zijn dat voor een probleem dat zoveel partijen al zolang heeft beziggehouden nu stappen genomen moeten worden om tot oplossingen te komen.

Charlotte van Rappard  
Voorzitter werkgroep Onroerend/roerend





## INLEIDING

### *Voorgeschiedenis*

In de Commissie Wet tot behoud van cultuurbezit van de toenmalige Raad voor het Cultuurbeheer (de voorganger van de Raad voor Cultuur) kwam zo'n tien jaar geleden een discussie op gang omtrent de bescherming in situ van verzamelingen, waarvan de cultuurhistorische meerwaarde wordt ontleend aan de relatie met de locatie waar zij zich bevinden. In haar advies van 2 november 1994 introduceerde de Commissie voor een dergelijke verzameling in situ de term *ensemble*. De Commissie kwam tot de conclusie dat zonder wetswijziging de Wet tot behoud van cultuurbezit (WBC) noch de Monumentenwet 1988 de mogelijkheid bood dergelijke ensembles in situ te behouden. De eerste niet omdat op de WBC-lijst geplaatste voorwerpen binnen Nederland in beginsel naar een andere plaats gebracht kunnen worden en de laatste niet vanwege de beperking van de reikwijdte van deze wet tot onroerende zaken. De Staatssecretaris van OCenW werd geadviseerd om nader te laten onderzoeken of het door een wetswijziging onder één wettelijk regime brengen van ensembles wel opportuun zou zijn, met name omdat nog onduidelijk was hoeveel ensembles er eventueel in aanmerking zouden komen voor bescherming. Als schot voor de boeg werd een uitvoerige verkennende notitie over deze problematiek bijgevoegd.

In het kader van de evaluatie van de WBC in 1999 kwam ook de externe Adviescommissie Wet tot behoud van cultuurbezit tot de conclusie dat deze wet niet geschikt was om ensembles in situ te beschermen en dat de Monumentenwet 1988 daar eerder voor in aanmerking zou komen. Een wettelijk verbodstelsel zoals geregeld in de laatste wet achtte de Adviescommissie echter bezwaarlijk vanwege de toestemming die nodig zou zijn om roerende delen van een ensemble te verplaatsen. Dit zou een vergaande inbreuk op het eigendomsrecht betekenen. Alvorens over te gaan tot enige vorm van wettelijke bescherming van ensembles raadde de Adviescommissie de Minister van OCenW aan om te bezien in hoeverre via een meer positief werkend juridisch instrumentarium hetzelfde doel bereikt kan worden, hierbij denkend aan fiscale maatregelen of subsidies.

In zijn reactie van 1 juli 1999 op het evaluatierapport achtte de Raad voor Cultuur het een omissie dat de Adviescommissie geen voorstel had gedaan voor een wettelijk regime ter bescherming van ensembles. De kwestie van de ensembles moest als apart probleem worden gedefinieerd. De relatie tussen roerend en onroerend erfgoed was al decennia lang onderwerp van discussie en moest nu eens fundamenteel worden aangepakt. Vooral wanneer het beheer van de onderdelen van een ensemble in meerdere handen ligt, is een minder vrijblijvende oplossing dan de Adviescommissie voorstond noodzakelijk, aldus de Raad. Ook herinnerde de Raad aan de al eerder bepleitte inventarisatie, eventueel uit te voeren in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.<sup>1</sup> Als voorbeelden van ensembles noemde de Raad de Bibliotheek Thysiana in Leiden en de Bibliotheek Ets Haïm in Amsterdam, twee 17<sup>de</sup>-eeuwse collecties die toen recentelijk als verzamelingen op de WBC-lijst waren geplaatst en zich nog steeds op hun oorspronkelijke plaats bevonden.

Ook internationale ontwikkelingen zijn van invloed geweest op de huidige aandacht op rijksniveau voor ensembles. In een aanbeveling van de Raad van Ministers van de Raad van Europa uit 1998 werden de lidstaten opgeroepen noodzakelijke voorwaarden te scheppen voor integraal

---

<sup>1</sup> Na het advies van 2 november 1994 kwam de ensembleproblematiek ook aan de orde in adviezen van 23 april 1998 en 7 juli 1998.

behoud van historische complexen van onroerend en roerend erfgoed.<sup>2</sup> Deze aanbeveling was een uitvloeisel van het in 1993 gehouden congres 'The Preservation of Historical Complexes and their Movable Heritage' in El Escorial bij Madrid. Er lagen jaren van voorbereiding aan ten grondslag door onder meer een internationale werkgroep – waarin ook Nederland zitting heeft gehad – en individuele onderzoekers.

### *Werkgroep Onroerend/roerend*

Deze nationale en internationale ontwikkelingen hebben de vraag of voor de overheid een rol is weggelegd ten aanzien van het behoud van ensembles – en zo ja welke – steeds klemmender gemaakt.

Een informele werkgroep, gevormd door enkele beleidsadviseurs, juristen en kunsthistorici van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de Directie Cultureel Erfgoed en de Directie Wetgeving en Juridische Zaken (OCW/DCE, OCW/WJZ), de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en initiatiefneemster de Inspectie Cultuurbezit (ICB), later nog versterkt vanuit het Instituut Collectie Nederland (ICN), begon in 1998 aan een eerste analyse van de weerbarstige ensembleproblematiek. In het najaar van 1999 werd de werkgroep Onroerend/roerend door het Directeurenoverleg Cultuurdiensten officieel ingesteld met de opdracht helderheid te scheppen in de problematiek van de ensembles en voorstellen te doen voor hun behoud. Namens de Staatssecretaris van OCenW werd de werkgroep vervolgens – als reactie op eerdergenoemde adviezen van de Raad voor Cultuur – de opdracht verleend een indicatieve inventarisatie van ensembles in Nederland uit te (laten) voeren.<sup>3</sup> De resultaten van dit externe onderzoek zijn op 11 oktober 2000 aan de Directeur Cultureel Erfgoed aangeboden.<sup>4</sup> Het rapport is in zijn geheel bijgevoegd in Bijlage 4.

### *Recente ontwikkelingen*

Enkele recente ontwikkelingen zijn eveneens van belang:

- Het advies van de Raad voor Cultuur van 13 december 2001 inzake de actualisering van de WBC-lijst, waarin de Raad opnieuw met klem aandacht vroeg voor de ensembleproblematiek.
- Het project *Actualisering monumentenregister* dat het register van rijksmonumenten op grond van de Monumentenwet 1988 aan een grondige controle en actualisering onderwerpt.
- Het in voorbereiding zijnde nieuwe instandhoudingsbeleid voor ingevolge de Monumentenwet 1988 beschermde monumenten.
- De door de RDMZ aangevangen inventarisatie, publicatie en daaropvolgende maatregelen voor een goed behoud en beheer van bouwfragmenten.
- De Manifestatie Historisch Interieur 2001 (een initiatief van de RDMZ en het ICN) en twee internationale conferenties in Amsterdam: het symposium ‘Het Historisch Interieur: herkenning, behoud, gebruik’ (september 2001) (onderdeel van de Manifestatie Historisch Interieur 2001) en het derde DEMHIST-congres ‘Historic House Museums as Witnesses of National and Local Identities’ (oktober 2002) (organisatie ICN-DEMHIST).

<sup>2</sup> Council of Europe, *Recommendation No. R (98)4 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immoveable and Moveable Property* (Adopted by the Committee of Ministers on 17 March 1998 at the 623rd Meeting of the Minister's Deputies). Zie hiervoor paragraaf 4.2.

<sup>3</sup> Brief van 16 november 1999 (kenmerk DCE/99/46375) van de directeur DCE aan de directeur RDMZ inzake inventariserend extern onderzoek naar zogenaamde “ensembles”.

<sup>4</sup> R.P. Abeling, S.A. Coene & R. Harmanni, *Onroerend/roerend Een indicatieve inventarisatie van het aantal ensembles in Nederland*, Zeist oktober 2000 (Onderzoeksrapport in opdracht van het Ministerie van OCW, Directie Cultureel Erfgoed), kenmerk aanbiedingsbrief ICB:00-1161. Dit onderzoek betreft een inventarisatie van ensembles.

De vraag of deze ensembles als beschermingswaardig zouden moeten worden aangemerkt – zoals wellicht uit de Inleiding en de Onderzoeksmethode van dit rapport (zie blz. 88 en 89) afgeleid zou kunnen worden – was in dit onderzoek niet aan de orde.

De werkgroep ontving medewerking van verschillende partijen die zich al langer met deze materie bezighouden: de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN), de Stichting Particuliere Historische Buitenplaatsen (PHB), de Sectie Kastelen en Landhuizen met een Museale Functie van de Nederlandse Museumvereniging en de Stichting Service- en Adviesbureau Industrieel Erfgoed Nederland (STABIEN).

Er blijkt een groeiende belangstelling voor dit onderwerp te bestaan, niet alleen bij specialisten maar ook in brede kring. Op bovengenoemde conferenties bleek dat zowel instellingen als particulieren voor de instandhouding van ensembles behoefte hebben aan ondersteuning op landelijk niveau.



## HOOFDSTUK 1 – PROBLEEMSTELLING

### *Context*

Tot enkele decennia geleden was de overheidszorg voor ons cultureel erfgoed toegespitst op individuele kwaliteiten van onroerende monumenten of (kunst)voorwerpen. De context van deze zaken werd zelden in ogenschouw genomen en slechts incidenteel op waarde geschat. Desalniettemin heeft de aandacht voor de omgeving van monumenten en onderkenning van de samenhangende waarde tot gevolg gehad dat de mogelijkheid van aanwijzing als beschermd stads- of dorpsgezicht in de Monumentenwet (1961) is opgenomen. Het interieur van monumenten – de naar binnen gekeerde context – kreeg pas veel later de aandacht.<sup>5</sup>

Het besef groeide dat het verband tussen onroerend en roerend erfgoed een belangrijke bron van kennis van onze historische identiteit en omgeving vormt. De meerwaarde hiervan boven de afzonderlijke zaken, of de louter gedocumenteerde samenhang, is groot. Het geheel is meer dan de som der delen en vertelt ook meer over de delen op zich.

### *Ensembles*

In dit rapport blijft de externe context van monumenten buiten beschouwing. Het rapport beperkt zich – zoals aangegeven in de Inleiding – tot de *ensembles* die hier nader gedefinieerd worden als: een samenhang van onroerende en roerende zaken van (cultuur)historisch, artistiek<sup>6</sup>, wetenschappelijk of technisch belang.<sup>7</sup> Hieronder worden niet alleen gebouwen met een inrichting verstaan, maar ook een samenhang van enkele objecten, waaronder bouwfragmenten<sup>8</sup>, met een gebouw, ruimte of plaats.

Een ensemble vormt de materiële bron van zijn eigen geschiedenis in het bijzonder en van de historische identiteit van de samenleving in het algemeen, en is daarmee een *lieu de mémoire* bij uitstek. Hebben ensembles hun historische functie behouden, dan is er bovendien een immateriële dimensie: die van het gecontinueerde historische gebruik.

### *Aard van het probleem*

Ensembles zijn in hun samenstelling dynamisch, want ze zijn persoons- of instellingsgebonden. Door de roerende zaken zijn ensembles gevoelig voor opsplitsing en voor door de tijdgeest ingegeven veranderingen. Voorts wordt hun voortbestaan bedreigd door slijtage en vraat, en zijn ze vatbaar voor aantasting door diefstal, brand en leniging van geldnood. Dit alles maakt ensembles kwetsbaar.

Een ensemble musealiseren werkt beschermend, maar frustreert het gebruik waaraan – indien dit het historische gebruik is – het een deel van zijn waarde ontleent. Deze tegengestelde belangen treden prominenter op de voorgrond naarmate het gebruik van het ensemble een meer particulier karakter heeft. De instandhouding moet dan niet alleen haar weg vinden in een synthese van

<sup>5</sup> Het begrip interieur wordt verschillend geïnterpreteerd. In dit rapport wordt hieronder verstaan: een samenstel van één of meer ruimten (structuur, onderlinge relatie en ruimtelijke verhoudingen), de afwerking daarvan (wanden, vloeren en plafonds) en de inrichting (roerende zaken). Deze definitie is gebaseerd op Barbara Laan e.a. (red.), *Jaarboek Cuypergenootschap 2000. Achter gesloten deuren. Bronnen voor interieur-historisch onderzoek 1800-1950*, Rotterdam 2000, p. 5.

<sup>6</sup> Onder artistiek wordt hier zowel architectuur- als kunsthistorisch begrepen.

<sup>7</sup> Aan het begrip ensemble wordt in verschillende context verschillende betekenissen toegekend. De definitie in de Van Dale luidt: ‘Het geheel, alles te samen, de samenwerking der enkele delen of personen tot een harmonisch geheel: samenspel.’ Binnen de monumentenzorg wordt met ensemblewaarde bedoeld op een functionele en visuele samenhang binnen een complex van monumenten of eenzelfde samenhang tussen stedelijke structuur en individuele bouwwerken. De Raad voor het Cultuurbeheer hanteerde in het advies van 2 november 1994 de definitie ‘verzamelingen van voorwerpen die een cultuurhistorische meerwaarde ontleen aan de locatie waar zij zich bevinden’.

<sup>8</sup> Met de term bouwfragment wordt bedoeld op een losgeraakt onderdeel van een monument, dat (cultuur)historische, artistieke, wetenschappelijke of technische waarde bezit. Zie Bijlage 2 voor een nadere toelichting op de specifieke bouwfragmentenproblematiek.

adequaat beheer en gebruik met historisch besef, maar tevens een botsing vermijden tussen overheidszorg en privé-domein. Deze complicatie geeft de problematiek een emotionele lading. Zij doet zich in de eerste plaats voor bij de bewoonde huizen, maar ook bij andere categorieën gebouwen waarin zich in particulier gebruik zijnde ensembles bevinden. Betreft het gebouwen of ruimtes voor de uitvoering van de eredienst dan komt bovendien de scheiding van Kerk en Staat aan de orde.

Verliest het gebouw waarin zich een ensemble bevindt zijn historische functie, dan betekent dit vrijwel altijd het einde van het ensemble, tenzij het geheel tot museum wordt getransformeerd. Door de versnelde maatschappelijke veranderingen zijn functieverlies en de dreiging daartoe aan de orde van de dag. Vooral agrarische en industriële gebouwen, buitenplaatsen en kerken worden hiermee geconfronteerd. In feite hebben echter alle categorieën van gebouwde monumenten met dit proces te maken. Op zijn gunstigst blijft een aanwezig ensemble in aangepaste toestand achter, maar meestal in de gemutileerde vorm van de onroerende binnenruimte met soms een enkel roerend onderdeel. De overige zaken raken verspreid of worden door de gebruiker meegenomen naar de nieuwe huisvesting. Daar kunnen ze eventueel een nieuw ensemble gaan vormen.

Dit laatste brengt een andere tegenstelling naar voren die het behoud van ensembles in zich draagt: niet alleen die tussen de hiervoor vermelde conservering en continuïteit maar ook die tussen bevrozing en beweging. Dit aspect van veranderlijkheid is bij veel ensembles kenmerkend voor hun samenstelling. Enerzijds is het inherent aan het ten dele roerende karakter, anderzijds komt dit voort uit de opeenvolging van generaties, veranderend gebruik en nieuwe technologieën. Vooral bij de ensembles van de bewoonde huizen is dit verschijnsel – door overgang en deling bij vererving, door versmelting bij huwelijk en verwerving bij leven, en door concentratie in één huis of verspreiding over meer bezittingen – net zo historisch als het ensemble zelf. Het is door de veranderende maatschappelijke omstandigheden en normen dat die beweeglijkheid in het ensemble zich minder en anders voordoet. In extremo uit zij zich in volledige opheffing van het bezit of in zelf gekozen conservering. Maar zij doet zich ook voor in de hiervoor gesignaleerde verplaatsing en hernieuwde samenstelling. In deze laatste omstandigheid moet dan niet alleen gekozen worden tussen handhaving van het ensemble zonder voortzetting van het historische gebruik, of splitsing van het ensemble door continuering van de historische relatie van de gebruiker met een aantal, meestal roerende, elementen. Ook dient beoordeeld te worden of handhaving van het ensemble in de nieuwe bestemming van het gebouw waar het bij hoort wel levensvatbaar is.

Is de mogelijkheid van handhaving van het ensemble bij verlies van zijn historische functie al decennialang een vraagstuk, veel recenter leggen de toenemende eisen op de gebieden van gezondheid, veiligheid en milieu een vordering op de toestand van het ensemble. Dit geldt niet alleen voor de authenticiteit van het ensemble zelf, maar ook voor de voortzetting van de historische functie.

Daarenboven speelt ook het economische aspect een grotere rol dan ooit tevoren: in diverse gevallen veroorzaakt de geldelijke waarde van grond, gebouw of roerende zaken een breuk van het ensemble. Tenslotte is een elementaire oorzaak van de verarming en/of verdwijning van ensembles een wijd verbreid gebrek aan informatie bij eigenaren of beheerders, en aan bewustzijn bij bestuurders en politici. De cultuurinstanties kunnen hen evenwel niet effectief informeren en ondersteunen, omdat hun kennis op dit gebied gefragmenteerd is en gecoördineerde samenwerking en uitwisseling ontbreekt. De oorzaak hiervan moet vooral gezocht worden in traditie enerzijds, en gemis aan inzicht en overzicht anderzijds.

Deze kennislacune heeft verschillende redenen:

- Het binnen de wetgeving voor en de organisatie van het cultureel erfgoed gehanteerde juridische onderscheid tussen onroerende en roerende zaken, waardoor ensembles – die uit hun aard zijn samengesteld uit onroerende monumenten en daarmee verbonden roerende zaken – als object van (overheids)zorg in beginsel worden uitgesloten.
- De ambtelijke uitleg van de rechtsfiguur ‘onroerend door bestemming’, waardoor roerende zaken in vooral kerken vermeend onder de bescherming van de Monumentenwet werden gebracht.
- De hieruit voortkomende veronderstelling dat de belangrijkste zaken in monumenten wettelijke bescherming genoten.
- Het met de drie voorgaande oorzaken samenhangende gemis aan bewustzijn dat er behalve verondersteld wettelijk beschermde zaken binnen het culturele erfgoed ensembles bestaan die overwegende aandacht van de overheid waard zijn.
- De met de voorgaande oorzaak samenhangende afwezigheid van onderkenning en signalering van het belang van ensembles en hun teloorgang.
- De beslotenheid van ensembles buiten openbare gebouwen en de betrekkelijke onbekendheid daarmee.

### *Probleemstelling*

*Ensembles zijn een wezenlijk onderdeel van het cultureel erfgoed, maar vallen door hun samenstelling in beginsel buiten de bestaande overheidszorg. Door hun aard en positie komen zij snel in de verdrukking, vallen uiteen en gaan teniet. De overheid heeft gebrekkig zicht op het aantal behoudenswaardige ensembles, alsmede op hun kwaliteiten, achterliggende factoren en andere meespelende belangen. Daardoor is zij op dit moment onvoldoende toegerust om in hun instandhouding een effectieve rol te spelen.*

Ensembles bevinden zich op het snijvlak van het in de overheidszorg voor het cultureel erfgoed gehanteerde onderscheid tussen onroerende en roerende zaken. Dit onderscheid geldt binnen zowel de juridische als de organisatorische structuur. Structurele aandacht voor de ensembles is daardoor afwezig.

Ensembles zijn kwetsbaar door hun vatbaarheid voor slijtage en door hun samenstelling uit ten dele roerende zaken. Ze zijn daarmee gevoelig voor opsplitsing en vervreemding en delven meestal het onderspit bij functieverlies of vererving. Bovendien worden zowel hun authenticiteit als historische continuïteit bedreigd door sociaal-economische ontwikkelingen. Daartegenover staat een gefragmenteerd en veelal weinig effectief optreden ten aanzien van de instandhouding door eigenaren, beheerders en overheden.

Gebondenheid van ensembles aan personen en instellingen komt het sterkst tot uitdrukking in de afgewerkte en ingerichte binnenruimten. De ensembles die zich hieronder bevinden zijn in veel gevallen in particulier en kerkelijk gebruik. Overheidszorg voor de ensembles zal in deze gevallen snel in aanraking komen met het privé-domein en de uitoefening van de eredienst.

Door de doorgaans sterke relatie tussen het ensemble en zijn historische gebruiker brengt de instandhouding van ensembles een aantal problemen met zich mee: conserverende (overheids)

zorg kan voortzetting van de historische functie onmogelijk maken. Eventueel daaruit voortvloeiende bevrozing betekent dan het einde van een voortdurend veranderingsproces. Bij verhuizing van de historische gebruiker doet zich het dilemma voor tussen enerzijds voortzetting van de historische relatie van de gebruiker met het ensemble, althans met voor die relatie elementaire en verplaatsbare onderdelen, en anderzijds handhaving van het ensemble in een voor dat ensemble historisch gezien veelal wezensvreemde nieuwe bestemming.



## HOOFDSTUK 2 – ENSEMBLEVORMEN

De introductie van de term ensemble bleek op zichzelf niet afdoende om greep te krijgen op de onderhavige problematiek. Er is gezocht naar een nadere onderverdeling om relevant onderscheid te kunnen maken en tegelijkertijd richtinggevend te zijn voor eventuele oplossingen.

Er kunnen vier ensemblevormen onderscheiden worden. Deze kunnen naast elkaar bestaan, maar kunnen elkaar ook overlappen. Echter niet ieder ensemble kan met een vanzelfsprekend gemak door deze indeling worden gedefinieerd: sommige vallen onder meer dan één vorm, andere zijn grensgevallen. De ensemblevormen zeggen op zichzelf niets over de waarde van de betreffende ensembles, ten aanzien van andere ensemblevormen, noch ten opzichte van ensembles die zijn ingedeeld in dezelfde categorie.

Met behulp van de onderverdeling in vier categorieën is gezocht naar mogelijke maatregelen die kunnen bijdragen aan de instandhouding van ensembles (zie hoofdstuk 6).

### *A Samenhang door historische continuïteit*

Ensemble, waarvan de samenhang wordt bepaald door continuïteit van bezit en gebruik.<sup>9</sup>

Voor voorbeelden hiervan zie pagina 19 – 22.

### *B Samenhang door samenstelling*

Ensemble, waarvan de samenhang wordt bepaald door de samenstelling of vervaardiging in één periode, maar niet volgens een integraal architectonisch concept.

Voor voorbeelden hiervan zie pagina 29 – 32.

### *C Samenhang door totaalontwerp*

Ensemble, waarvan de samenhang wordt bepaald door een integraal architectonisch concept. Hiervoor wordt ook wel de term *Gesamtkunstwerk* gebezigd.

Voor voorbeelden hiervan zie pagina 37 – 40.

### *D Samenhang door herkomst*

Ensemble, waarvan de samenhang werd bepaald door een van de vorige ensemblevormen, maar waarvan de roerende zaken zich niet langer in situ bevinden.<sup>10</sup>

Voor voorbeelden hiervan zie pagina 45 – 48.

---

<sup>9</sup> Hier moet ook worden gedacht aan een samenhang tussen monument en – bijvoorbeeld tijdens de Beeldenstorm of restauratie – hiervan losgeraakte, maar zich nog in situ bevindende onderdelen, de zogeheten bouwfragmenten. Zie Bijlage 2 voor achtergronden van de bouwfragmentenproblematiek.

<sup>10</sup> Hier moet ook gedacht worden aan een samenhang tussen monument en hiervan losgeraakte onderdelen, de zogeheten bouwfragmenten, die zich niet langer in situ bevinden.



## ENSEMBLES DOOR HISTORISCHE CONTINUÏTEIT

### ZWANENBROEDERSHUIS, 'S-HERTOGENBOSCH



**Adres:** Hinthamerstraat 94, 's Hertogenbosch

**Rijksmonument,** nummer 21635

**Categorie monument:** vereniging en vergadering

**Eigendom:** Illustre Lieve Vrouwe Broederschap

**Datering:** 1846-1847

Het Zwanenbroedershuis van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap bevat een rijke collectie waarvan de samenhang wordt bepaald door de continuïteit van bezit en gebruik. De broederschap zetelt al sinds 1483 op de huidige locatie in de Hinthamerstraat, vlak naast de St. Jan. In het midden van de 19<sup>de</sup> eeuw werd het middeleeuwse huis vervangen door het huidige neogotische gebouw. Het roerende deel van dit ensemble omvat een aantal kunstvoorwerpen die de rijke geschiedenis van dit rond 1300 opgerichte broederschap illustreren. Dit betreft onder meer unieke 15<sup>de</sup>- en 16<sup>de</sup>-eeuwse muziekboeken, werk van de 16<sup>de</sup>-eeuwse beeldhouwer Adriaan van Wezel, drinkbekers van de Zwanenbroeders waaronder die van Willem van Oranje en het omvangrijke archief van de Broederschap.

## ENSEMBLES DOOR HISTORISCHE CONTINUÏTEIT

### – **Groote Kerk, Maassluis** (Rijksmonument 26609)

De Groote of Nieuwe Kerk uit de jaren 1629-1639 is één van de eerste kerken die in ons land als protestante kerk is gebouwd. Dit gave kerkgebouw bevat talloze objecten uit zijn rijke historie, van scheepsmodellen en beschilderde vissersborden tot kerkzilver en kroonluchters.

### – **St.Gertrudiskerk, Workum** (Rijksmonument 39458)

De Grote of Sint-Gertrudiskerk te Workum – de grootste middeleeuwse kruiskerk van Friesland – bevat naast de rijk gesneden preekstoel, regeringsbank en twee rouwborden een achttal geschilderde lijkbaren uit de 18<sup>de</sup> eeuw, een unieke op de WBC-lijst geplaatste serie, die zich nog altijd op de oorspronkelijke plaats bevindt.

### – **Hoogheemraadschap van Delfland, Delft** (Rijksmonument 12026)

Sinds 1645 zetelt het Hoogheemraadschap van Delfland in een laat-gotisch pand aan de Oude Delft te Delft, waar het in de 17<sup>de</sup> en 18<sup>de</sup> eeuw volgens eigentijdse smaak vertrekken heeft laten inrichten. Diverse objecten uit deze eeuwen worden hier bewaard.

### – **Rederijkerskamer Trou moet Blijcken, Haarlem** (Rijksmonument 19211)

Dit grote 18<sup>de</sup>-eeuwse patriciërshuis bevat de unieke verzameling van het 500 jaar oude rederijkersgezelschap Trou moet Blijcken. Hieronder bevinden zich diverse rederijkersboeken, enkele wandtapijten en rederijkersblazoenen.

### – **Paleis Soestdijk, Baarn** (Rijksmonument 8564)

Sinds de verbouw in 1674 tot jachtslot door Maurits Post in opdracht van de stadhouder prins Willem III is Paleis Soestdijk in gebruik bij de Oranjes. In 1816 is het paleis voor koning Willem II en diens vrouw Anna Paulowna grondig verbouwd en heringericht. Het interieur bevat nog talloze objecten uit die tijd, evenals uit de periode waarin koningin Emma het paleis als zomerresidentie gebruikte.

### – **Kasteel Middachten, De Steeg** (Rijksmonument 42138)

Gebouwd in 1694-97 op en om een middeleeuwse kern, naar ontwerp van S. Vennekool en J. Roman. Dit huis, sinds de bouw in het midden van de 14<sup>de</sup> eeuw door vererving aan een volgende generatie doorgegeven, behoort tot de belangrijkste en mooiste huizen van Nederland. De door opeenvolgende generaties bijeengebrachte inventaris valt op door compleetheid en bevat diverse bijzondere objecten.

### – **Ridderhofstad Gunterstein, Breukelen** (Rijksmonument 508234)

De opeenvolgende eigenaren van het in 1680/81 gebouwde huis Gunterstein hebben alle het testament gerespecteerd van de (bouw-)Vrouwe van het 3<sup>de</sup> huis Gunterstein, Margaretha Poulle. Het door haar bepaalde fidei-commis heeft ertoe geleid dat het huis met inboedel en grond van generatie op generatie tot op de dag van vandaag is overgedragen.

### – **Mastboomhuis, Oud Gastel** (Rijksmonument 521524, 521525)

Op 13 november 1999 overleed de 92-jaar oude vrijgezel mr. Henri Mastboom. Al zijn bezittingen (vermogen, woonhuis en inventaris) liet hij na aan de inmiddels opgerichte Mastboom Brosens Stichting. Dit huis toont met de volledige inventaris de leefomgeving en -wijze van een zeer gelovige familie, de plaatselijke notabelen van een West-Brabants dorp.

### – **De Panoven, Zevenaer** (Rijksmonument 338309, 523220-52340)

In deze fabriek uit 1860 zijn tot de sluiting in 1982 op ambachtelijke wijze bakstenen gebakken. Het steenbakkersbedrijf is inclusief machines en gereedschap volledig intact gebleven. Hiertoe behoort ook de zeldzame zigzagoven, evenals een smalspoor en diverse droogschuren met droogrekken.

### – **Stoombierbrouwerij ‘De Keijzer N.A. Bosch’, Maastricht** (Rijksmonument 506704)

Deze brouwerij, opgericht in 1758 en omstreeks 1900 een van de grootste van Maastricht, was tot 1979 nog in gebruik. Het interieur is inclusief apparatuur en bijbehorende inventaris nog vrijwel volledig intact. Thans heeft deze brouwerij een museale functie.

**ENSEMBLES DOOR HISTORISCHE CONTINUÏTEIT**

**ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST:**

**Significante categorieën met een onzekere toekomst:**

- Kloosters (a.g.v. gebrek aan nieuwelingen en de hogere gemiddelde leeftijden)
- Protestantse Kerken (a.g.v. teruglopende ledentallen, en de Samen op Weg-kerken (vanaf 1/5/2004: de Protestante Kerk in Nederland))
- Rooms-katholieke Kerken (a.g.v. teruglopende ledentallen)
- Raadhuizen (a.g.v. de gemeentelijke herindelingen)

## ENSEMBLES DOOR HISTORISCHE CONTINUÏTEIT

### DEELS UITEENGEVALLEN ENSEMBLES

– **Onze Lieve Vrouwekerk, Breda** (Rijksmonument 10305)

In de 15<sup>de</sup>-16<sup>de</sup>-eeuwse Onze Lieve Vrouwekerk te Breda bevinden zich verspreid over het gebouw ongeveer 500 bouwfragmenten en interieuronderdelen uit verschillende tijdvakken, waaronder een sacramentshuis, een oksaal, altaren en gebrandschilderde vensters. Ook buiten de kerk bevinden zich allerlei zaken: delen van oudere orgels, 17<sup>de</sup>-eeuwse preekstoelaccessoires, hekken etc.

– **Klooster Soeterbeek, Deursen-Dennenburg/Ravenstein** (Rijksmonument 32383)

Het uit 1733 en 1970-1980 daterende klooster van de zusters Augustinessen is sinds 1997 eigendom van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De inboedel is uiteengevallen: een gedeelte is nog ter plekke, een ander deel is opgenomen in o.a. het Museum voor Religieuze Kunst te Uden en de Universiteitsbibliotheek Nijmegen. ‘Dubbele’ exemplaren zijn hierbij verkocht.

– **Parochiekerk van de H. Maagd Maria, Bergen op Zoom** (Rijksmonument 9127, 9116)

In 2001 heeft de parochie van de H. Maagd Maria twee zilveren tafelkandelaars verkocht die in 1692 waren gelegateerd ten behoeve van een jaarlijkse mis – ten eeuwige dage – op de sterfdag van de schenksters. Sindsdien zijn zij tot in 1986 vrijwel continu gebruikt. Dat jaar is een ander kerkgebouw in gebruik genomen, waarbij deze kandelaars zijn verkocht om de realisatie van een schatkamer te kunnen financieren.

### UITEENGEVALLEN ENSEMBLES

– **Nederlands Hervormde Kerk, Venhuizen** (Rijksmonument 37126, 37127)

Op 2 november 2003 werd de 16<sup>de</sup>-eeuwse Hervormde kerk te Venhuizen door brand verwoest. De gehele inventaris, inclusief de zeven bijzondere schalkbeelden en tiengebodenbord, ging verloren.

– **Rijnlandshuis, Leiden** (Rijksmonument 24607)

Het Hoogheemraadschap Rijnland heeft in 2000 haar hoofdvestiging Breestraat 59 verlaten. Met de verkoop van dit monumentale pand uit 1594 heeft dit waterschap een 400 jaar oude traditie doorbroken. Alle roerende zaken zijn naar het nieuwe kantoor meegenomen.

– **Fraeylemaborg, Slochteren** (Rijksmonument 33804)

In 1971, kort voor de verkoop van deze Groningse borg, hebben de laatste bewoners de inboedel, waaronder inventarisstukken die teruggingen tot de persoon van koning-stadhouder Willem III, via enkele veilingen te gelde gemaakt. De huidige eigenaar, de Gerrit van Houten Stichting, heeft de borg opnieuw ingericht en voor het publiek opengesteld. Enkele interieurstukken zouden inmiddels zijn teruggekeerd.

– **Zionsburg, Vught** (Monumentwaardig, geen rijksmonument)

Op de plaats van de oude landscommanderij van de Duitse Ridderorde verrees in de 17<sup>de</sup> eeuw het huis Zionsburg. In 1880-82 is dit huis vervangen naar ontwerp van de architect J.J. van Nieukerken. Dit familie-huis is, inclusief de kostbare inboedel, op 7 december 2003 geheel door brand verwoest.

– **Hengelose Trijpweverij, Haaksbergen** (Niet monumentwaardig, geen rijksmonument)

Na het faillissement van de Hengelose Trijpweverij in januari 2000 zijn de machines en de tientallen 18<sup>de</sup>-eeuwse drukrollen van het internationaal vermaarde velours d’Utrecht verspreid geraakt en deels verloren gegaan.

– **De Keppelsche IJzergieterij, Laag-Keppel** (Monumentwaardig, geen rijksmonument)

Reeds in 1689 werd te Gaanderen de voorganger van de Keppelsche IJzergieterij opgericht. In 1794 werd dit bedrijf naar Laag-Keppel overgebracht, waar het tot in 1974 in bedrijf is geweest. Pogingen om dit ensemble in stand te houden zijn op niets uitgelopen.

## HOOFDSTUK 3 – HUIDIG WETTELIJK EN BELEIDSKADER

### 3.1 Inleiding

Wettelijke bescherming van het onroerende deel van ensembles is geregeld in de Monumentenwet 1988 (§3.3). De Wet tot behoud van cultuurbezit (§3.2) is wel genoemd voor het roerende deel. Deze wet is echter niet gericht op het behoud van roerend erfgoed ter plaatse. Zij beoogt te voorkomen dat voorwerpen van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis door uitvoer voor Nederland verloren gaan. Waar het belang juist is gelegen in de samenhang tussen onroerend en roerend cultureel erfgoed schieten beide wetten derhalve tekort. Dit neemt niet weg dat beide wetten aanknopingspunten bieden voor oordeelvorming over en instandhouding van ensembles. Met uitzondering van het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956 (§3.4) is er geen andere wetgeving die hierin voorziet.

### 3.2 Wet tot behoud van cultuurbezit

De Wet tot behoud van cultuurbezit (WBC) – van kracht sinds 1984 – richt zich op behoud in Nederland van roerende zaken die van nationaal belang zijn. Omdat het doel van de WBC niet zozeer fysieke bescherming of voorkoming van verplaatsing binnen Nederland is, maar het tegengaan van ongewenste vervreemding naar het buitenland, is deze wet voor de ensembleproblematiek van beperkte betekenis. Ensembles zijn immers plaatsgebonden.

De selectiecriteria voor de lijst van beschermde voorwerpen – de WBC-lijst – zijn echter, daar zij zijn toegespitst op roerend cultureel erfgoed, voor de onderhavige materie wel relevant.

#### *Selectiecriteria*

Het nationale belang van op grond van de WBC te beschermen voorwerpen of verzamelingen wordt gemeten volgens de volgende criteria: zij moeten van zodanig cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis zijn dat zij kunnen worden aangemerkt als *onvervangbaar* en *onmisbaar*.<sup>11</sup> Onvervangbaar is het voorwerp als er (nagenoeg) geen ander gelijk(soortig) voorwerp in goede staat in Nederland aanwezig is. Onmisbaar is een voorwerp dat tenminste één van de volgende eigenschappen heeft:

- *symboolfunctie* (de functie van het voorwerp of de verzameling als duidelijke herinnering aan personen of gebeurtenissen, die voor de Nederlandse geschiedenis van overtuigend belang zijn)
- *schakelfunctie* (de functie van het voorwerp als wezenlijk element in een ontwikkeling, die voor de wetenschapsbeoefening, met inbegrip van de beoefening der cultuurgeschiedenis, in Nederland van overtuigend belang is)
- *ijkfunctie* (de functie van het voorwerp als wezenlijke bijdrage in het onderzoek of de kennis van andere belangrijke voorwerpen van kunst of wetenschap)

Een verzameling van voorwerpen die uit cultuurhistorisch of wetenschappelijk oogpunt bij elkaar horen kan op de WBC-lijst worden geplaatst indien de verzameling als zodanig, dan wel één of meer van de voorwerpen als onvervangbaar en onmisbaar kan worden aangemerkt.

De Adviescommissie Wet tot behoud van cultuurbezit concludeerde in haar evaluatierapport van 1999 dat bovenstaande plaatsingscriteria over het algemeen goed te hanteren zijn.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> Zie Wet tot behoud van cultuurbezit, art. 2.

<sup>12</sup> Adviescommissie Wet tot behoud van cultuurbezit, *De Wet tot behoud van cultuurbezit. Een evaluatie van de werking van de wet*, Zoetermeer februari 1999.

### 3.3 Monumentenwet 1988

Een gebouw valt bij aanwijzing als beschermd monument met al zijn onroerende onderdelen onder de werking van de Monumentenwet 1988. Dit geldt dus ook voor het onroerende deel van een ensemble in een beschermd monument.

Roerende zaken in een monument vallen – evenals de geografische ligging – buiten de wettelijke bescherming van het monument, maar kunnen wel een toegevoegde waarde vormen.

Toegevoegde waarden zijn die waarden die op de waardering als rijksmonument van invloed zijn (zowel positief als negatief), maar alleen in additionele zin. Een zelfstandig belang voor die waardering vertegenwoordigen ze niet, omdat ze gelegen zijn in zaken die buiten de wettelijke bescherming van het monument vallen. Bij de waardering van rijksmonumenten speelt de geografische ligging in deze zin een structurele en belangrijke rol. Een zelfde additionele betekenis kan worden toegekend aan de aanwezigheid van roerende zaken en van zich elders bevindende onroerende zaken die deel uitmaken van een ensemble.

Tot op heden is dit slechts in een enkel geval gebeurd, zoals bij het Stedelijk Museum in Amsterdam, waar in de inleiding van de redengevende omschrijving<sup>13</sup> is vermeld dat het gebouw – naar ontwerp van A.W. Weissman – in opdracht van het gemeentebestuur van Amsterdam tot stand kwam ter huisvesting van onder meer de kunstcollectie van S.A. Lopez Suasso-De Bruyn en andere aan de gemeente geschonken collecties. In het waarderingsgedeelte van de redengevende omschrijving worden deze kunstcollecties medebepalend genoemd voor de waarde van het monument.

#### *Reikwijdte bescherming*

De reikwijdte van de bescherming wordt juridisch gezien bepaald door enkele begrippen uit de Monumentenwet 1988 en het Burgerlijk Wetboek (BW). Kort gezegd kunnen beschermde monumenten alleen uit onroerende zaken bestaan. De begrippen *monument* en *beschermd monument* staan nader omschreven in de Monumentenwet 1988, de begrippen *onroerend*, *roerend* en *zaak* komen uit het BW. Een zaak bestaat op zijn beurt uit een *hoofdzaak* (lees voor het gemak: monument) en *bestanddelen*.

Voor de reikwijdte van de bescherming is het van belang te weten wat in privaatrechtelijke zin kan worden aangemerkt als bestanddeel van de onroerende zaak die als beschermd monument is aangewezen. Wat precies als bestanddeel van een zaak kan worden beschouwd, wordt bepaald door het BW en de daarop gebaseerde jurisprudentie. Zie Bijlage 1 voor een uitleg van bovengenoemd begrippenkader.

Van bescherming van het interieur door de Monumentenwet 1988 is sprake als het om hecht verankerde onderdelen gaat, of als gesteld kan worden dat het monument door verwijdering van al dan niet hecht verankerde interieuronderdelen vanuit maatschappelijk oogpunt als incompleet moet worden gezien. Tenslotte kan een aanwijzing voor wettelijke bescherming zijn een in constructief opzicht specifieke afstemming tussen gebouw en interieuronderdeel.

Het uitgangspunt van zaakseenheid heeft niet alleen tot gevolg dat de bescherming ook de bestanddelen omvat, maar betekent tevens dat bestanddelen niet van bescherming zijn uit te sluiten en dat zij niet zonder de hoofdzaak kunnen worden beschermd. De bescherming betreft dus de gehele onroerende zaak (of meer zaken, al naar gelang de samenstelling van het monument).

---

<sup>13</sup> Zie voor het begrip redengevende omschrijving de paragraaf Monumentenregister verderop in dit hoofdstuk.



Omdat de bescherming de gehele onroerende zaak betreft, is het voor de juridische bescherming op zichzelf niet nodig dat de bestanddelen in het monumentenregister staan vermeld. Als bestanddelen niet in de omschrijving voorkomen, betekent dat niet dat zij buiten de wettelijke bescherming vallen en daarmee buiten het vergunningen- en subsidiestelsel. Een indicatie van kenmerkende en waardevolle onderdelen in de omschrijving verdient echter wel de voorkeur om inzicht in de waarden van het monument in het algemeen en om besluitvorming en handhaving in het bijzonder te vergemakkelijken. Het is daarenboven ondoenlijk – en om meerdere redenen onwenselijk – om van een monument een complete opsomming te geven van alle bestanddelen van monumentale waarde.

### *Monumentenregister*

Artikel 6 van de Monumentenwet 1988 bepaalt dat voor elke gemeente een register van de beschermde monumenten wordt aangehouden. Inschrijving van het beschermde monument moet, naast formele gegevens, in ieder geval een zodanige omschrijving van het monument bevatten dat dit te identificeren is (hetgeen tenminste inhoudt het benoemen van elke onroerende zaak waaruit het monument is samengesteld; een onbenoemde onroerende zaak wordt niet beschermd geacht). Voorts verdient het aanbeveling in de omschrijving de bouwkundige eigenaardigheden en elementen op te nemen die het monument (mede) zijn betekenis geven, zowel die aan de buitenkant als aan de binnenkant.

Op de omschrijving volgt de waardering (ook wel redengeving genoemd) die de eigenlijke motivering geeft voor de aanwijzing. Deze waardering is gebaseerd op de omschrijving en de daaraan voorafgaande inleiding. Inleiding, omschrijving en waardering worden tezamen aangeduid als de redengevende omschrijving.

In de inleiding worden typering, historische achtergronden, ligging en andere verbanden van het monument aangegeven. Dit is de plaats voor de vermelding van immateriële waarden, alsmede waarden die buiten de bescherming krachtens de Monumentenwet 1988 vallen, maar wel van belang zijn voor de betekenis van het monument. Hier kan dus de aanwezigheid van een ensemble worden vermeld.

### *Vergunningensysteem*

Toepassing van het vergunningenstelsel van de Monumentenwet 1988 houdt afweging in van alle betrokken belangen, dus zowel die van de vergunningaanvrager als die van derden én die van het monument zelf. Nog meer dan bij de aanwijzing als beschermd monument komt hier de factor kennis om de hoek kijken: bij de aanwijzing gaat het om inzicht en overzicht ten behoeve van de selectie; bij de besluitvorming op een vergunningaanvraag ten behoeve van wijziging of restauratie daarentegen moet niet alleen nader worden ingegaan op het belang van de betrokken gedeelten en onderdelen van het monument, maar ook op de gevolgen van die wijziging voor de authenticiteit, de historische gelaagdheid, het historische gebruik, de instandhouding, de ruimtelijke beleving en de overige met het monument samenhangende zelfstandige en additionele waarden, zoals de aanwezigheid van een ensemble.

Bestaat het ensemble (mede) uit bouwfragmenten, dan kunnen bovendien vergunningvoorschriften uit het verleden een rol spelen. Op grond van artikel 19 van de Monumentenwet 1988 is het mogelijk dat aan de destijds verleende vergunning voor het losmaken van deze – toen nog als bestanddelen van het gebouw geldende – objecten voorschriften zijn verbonden die plaats en wijze van instandhouding bepalen. De oude Monumentenwet (1961) kende deze mogelijkheid ook al. Uiteraard kan artikel 19 nog steeds worden toegepast.

### *Kerken*

De Monumentenwet 1988 geeft kerken die in gebruik zijn voor de eredienst een eigen status, die samenhangt met de scheiding van Kerk en Staat. De wet duidt deze kerken aan als kerkelijke monumenten. Artikel 18 bepaalt dat over deze monumenten geen beslissing op een vergunningaanvraag wordt genomen ‘dan in overeenstemming met de eigenaar, voorzover het betreft een beslissing waarbij wezenlijke belangen van het belijden van de godsdienst of de levensovertuiging in dat monument in het geding zijn.’ Deze bepaling heeft vooral betrekking op het interieur en is onder meer aan de orde wanneer er als gevolg van wijzigingen in de liturgie veranderingen in de (onroerende) inrichting van de kerk moeten plaatsvinden. Overigens kan dit ook wijzigingen van interieurbestanddelen zelf inhouden. Zijn dergelijke kerkelijke belangen aan de orde dan wordt de beslissing niet alleen na overleg met de kerkelijke instantie genomen, maar moet er tussen die instantie en de beslissingsbevoegde overheid overeenstemming zijn.

### *Financiële ondersteuning*

In de restauratiekosten van een interieur kan – met uitzondering van de roerende zaken – een subsidie worden verstrekt op grond van het Besluit rijkssubsidiëring restauratie monumenten 1997. Voor onderhoud is geen subsidie mogelijk.

Niet in het monumentenregister vermelde onderdelen kunnen, mits deze monumentale waarde hebben, voor subsidie in de restauratiekosten in aanmerking komen. Subsidie in de kosten van verantwoorde kleurreconstructie is evenmin uitgesloten, evenals bouwhistorisch onderzoek.

Fiscaal aftrekbaar zijn in beginsel alleen de kosten van restauratie.

### *Handhaving*

De uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State van 22 augustus 1995 over een schoorsteenstuk in Leeuwarden betrof een beroep tegen een bestuursdwanganschijsing tot herstel in de oude toestand. Het beroep werd verworpen en de aanschijsing kon dus geëffectueerd worden. Ook het Koninklijk Besluit van 26 november 1985, nr. 28, over geschilderd behangsel in Amsterdam, betrof een illegale verwijdering die vervolgens ongedaan is gemaakt. Er zijn meer voorbeelden van succesvolle afloop, maar het gaat om incidentele gevallen. Oorzaken hiervan zijn – behalve definitief verlies van monumentale waarden zodat optreden niet meer zinvol is – te late ontdekking van de illegale handelingen en het ontbreken van prioriteit en/of weifelend optreden bij het bevoegde overheidsorgaan.

De in artikel 58 van de Monumentenwet 1988 gegeven mogelijkheid van opsporing van strafbare feiten, en van toezicht op de naleving van de wet en de algemene maatregelen van bestuur voor subsidieverstrekking heeft tot op heden nauwelijks enige vorm gekregen. Wanneer de op handen zijnde oprichting van een erfgoedinspectie – waarvan een inspectie voor de rijksmonumentenzorg deel uitmaakt – haar beslag heeft gekregen, mag verwacht worden dat hierin verandering komt. Dit toezicht kan ook betrekking hebben op het erfgoedbelang dat ensembles vertegenwoordigen. De straffen in de artikelen 56 en 57 van de Monumentenwet 1988 voor illegale handelingen gaan tot gevangenisstraf van een jaar en een geldboete tot €450.000.

### **3.4 Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956**

Bij besluit van 23 februari 1998 is het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956 gewijzigd in verband met de invoering van de mogelijkheid tot kwijtschelding van successierecht bij overdracht van voorwerpen of verzamelingen met een nationaal cultuurhistorisch of kunsthistorisch belang aan de Staat. Artikel 15 vermeldt de cultuur- en kunsthistorische voorwaarden waaraan een voor-

werp moet voldoen om voor de kwijtschelding in aanmerking te komen. Onder meer kan kwijtschelding worden verleend als het voorwerp ‘van groot nationaal cultuurhistorisch of kunst-historisch belang’ is op grond van ‘herkomstwaarde’ en van ‘ensemblewaarde’. De Nota van toelichting zegt over beide criteria het volgende:

- ‘herkomstwaarde: de herkomst van het object is belangrijk’;
- ‘ensemblewaarde: objecten ontlenen hun waarde aan het geheel waarvan zij deel uitmaken (buitenplaatsen, monumenten met historische inventarissen)’.

Volgens de Nota van toelichting kunnen hieronder bijvoorbeeld vallen: ‘Voorwerpen die afkomstig zijn uit kastelen en buitenplaatsen waarvan de inboedel in de loop der tijd verspreid is geraakt. Bij overdracht aan de Staat kunnen de voorwerpen weer op hun oude plaats worden teruggezet.’

### 3.5 Instandhoudingsbeleid

Bij brief van 18 december 2001 aan de Tweede Kamer heeft de Staatssecretaris van OCenW zijn plannen gepresenteerd voor een nieuw instandhoudingsbeleid voor de rijksmonumenten.<sup>14</sup> Centraal staan daarin het monument en zijn eigenaar, als eerst verantwoordelijke voor de instandhouding. Deze moet daarin zo veel mogelijk worden gestimuleerd, hetgeen wordt bewerkstelligd door juiste informatie, deskundige ondersteuning, heldere regelgeving en financiële prikkels.

De Staatssecretaris achtte het van groot belang voor de kwaliteit van de monumentenzorg dat kennis dáár wordt ingezet waar zij nodig is. Daarbij gaat het niet alleen om het overbrengen van informatie en kennis aan de eigenaar, maar ook aan de partijen die de eigenaar kunnen ondersteunen. Bedacht dient te worden dat het instandhoudingsproces zich niet beperkt tot het bouwwerk, maar zich kan uitstrekken van gestoffeerde binnenruimten tot en met de groene buitenruimten van het monument. Dit laatste betekent dat een monument in beginsel moet worden beoordeeld in zijn samenhang met zijn omgeving en zijn interieur, alsook dat de context wordt bepaald door historisch gebruik en toekomstig functioneren.

De beoordeling van interieurwaarden zal een probleem zijn omdat er in de hiervoor benodigde kennis en ervaring nog veel hiaten zijn. Bovendien is de instandhouding van historische interieurs met een ensemble pas te effectueren als er helder zicht is op het aantal ensembles dat van (inter)nationaal belang moet worden geacht en op de ensemblevormen die daarin zijn vertegenwoordigd. Vooral sedert 2001 (de Manifestatie Historisch Interieur) is de kennis over het interieur en het belang van ensembles, zowel in aantal als in hun hoedanigheden, alsmede kennis van hun kwetsbaarheid en bedreiging, en van hun maatschappelijke en juridische context, verder toegenomen. Dit maakt dat er, ondanks het ontbreken van helder zicht op voornoemd aantal ensembles en de samenstelling daarvan, verkenningen en daarop gebaseerde aanbevelingen kunnen worden gedaan als antwoord op de vraag in welke richting de instandhouding van de ensembles gezocht moet worden.

---

<sup>14</sup> Brief van 18 december 2001 (DCE/01/51033) van de Staatssecretaris van OCenW aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal inzake Nieuw beleid monumentenzorg.

### 3.6 Gemeentelijke beschermingsmogelijkheden

De Gemeentewet noch de Monumentenwet 1988 verzet zich tegen bescherming van roerend cultureel erfgoed op grond van gemeentelijke monumentenverordeningen. Enkele Nederlandse gemeenten hebben die mogelijkheid dan ook opgenomen in hun monumentenverordening.<sup>15</sup> In de toelichtingen op deze verordeningen worden als voorbeelden van te beschermen zaken genoemd: schepen, voertuigen, schilderijen, kerkschatten, draaiorgels en gebruiksvoorwerpen.

De redactie van de monumentenverordeningen van Elburg, Gouda en Utrecht is geënt op die van de Monumentenwet 1988, waarbij het algemene verplaatsingsverbod zonder vergunning ook voor de roerende zaken geldt. De verordeningen van de gemeenten Den Haag en Haarlem zijn specifiek toegespitst op roerende zaken en verbieden respectievelijk het zonder of in afwijking van een vergunning verplaatsen van beschermde roerende monumenten ‘buiten de ruimte waar het monument thuishoort, anders dan tijdelijk voor normaal onderhoud’ en ‘buiten de ruimte, de wateren, of het terrein waar het monument thuishoort. Dit geldt niet voor tijdelijke verplaatsing voor onderhoud, restauratie of tentoonstelling.’<sup>16</sup> Het betreft dus niet alleen fysieke bescherming, maar ook bescherming in situ.

Wel moet hierbij direct worden opgemerkt dat van de mogelijkheid om roerende zaken als gemeentelijk monument aan te wijzen slechts sporadisch gebruik wordt gemaakt.

---

<sup>15</sup> Bijvoorbeeld de gemeenten Den Haag, Elburg, Gouda, Haarlem en Utrecht.

<sup>16</sup> Den Haag: artikel 9, tweede lid, aanhef en onder c, Monumentenverordening Gemeente Den Haag: ‘Het is verboden zonder vergunning van burgemeester en wethouders of in strijd met bij zodanige vergunning gestelde voorwaarden: c. een beschermd roerend monument te vernietigen, in enig opzicht te wijzigen of te verplaatsen buiten de ruimte waar het monument thuishoort, anders dan tijdelijk voor normaal onderhoud.’

Haarlem: artikel 5, derde lid, Monumentenverordening Gemeente Haarlem: ‘Het is verboden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van burgemeester en wethouders of in strijd met aan die toestemming verbonden voorschriften een roerend monument te verplaatsen buiten de ruimte, de wateren of het terrein waar het monument thuishoort. Dit geldt niet voor tijdelijke verplaatsing voor onderhoud, restauratie of tentoonstelling.’

**ENSEMBLES DOOR SAMENSTELLING****DE RUSSISCH-ORTHODOXE KERK VAN DE HEILIGE MARIA MAGDALENA,  
'S-GRAVENHAGE**

**Adres:** Obrechtstraat 9, 's-Gravenhage

**Rijksmonument:** monumentwaardig, geen rijksmonument

**Categorie monument:** bedehuis

**Eigendom:** de Russisch-orthodoxe Kerk van het Patriarchaat Moskou

**Datering:** vroeg 19<sup>de</sup> eeuw

Verborgen in het Haagse Statenkwartier bevindt zich de Russisch-orthodoxe kerk van de H. Maria Magdalena. Deze kerk bevat de inventaris van de hofkapel van koningin Anna Pavlovna (1795-1865), echtgenote van koning Willem II (1792-1849). Deze objecten zijn afkomstig uit haar Haagse winterresidentie Buitenrust op het landgoed Sorgvliet en volgens haar uitdrukkelijke wens altijd bij elkaar gebleven: *'C'est donc dans la chapelle qui restera après moi dans les Pays-Bas, que je désire que soient conservés les vases sacrés et autres objets destinés au culte divin, de même que les chasubles, sans en pouvoir jamais rien distraire, ni considérer comme objets d'héritages'*. Ook haar dochter prinses Sophie (1824-1897) heeft deze wens expliciet geuit. Deze inventaris vindt zijn oorsprong in de veldkerk – een reiskerk – van tsaar Alexander I (1777-1825) zoals deze gebruikt is tijdens veldtochten tegen Napoleon. Dit verklaart onder meer de opklapbare iconostase, de wand die de gelovigen van de geestelijkheid scheidt. Verder behoren hiertoe diverse schilderijen, iconen, liturgisch vaatwerk, kazuifels en een omvangrijke bibliotheek.

## ENSEMBLES DOOR SAMENSTELLING

- **Schatkamer van de St. Plechelmuskerk, Oldenzaal** (Rijksmonument 31418)  
De schatkamer van de 12<sup>de</sup>-eeuwse Romaans-gotische kruisbasiliek bevat een groot aantal kunstschaten uit diverse eeuwen: zilverwerk, paramenten, sculpturen, waaronder het zilveren borstbeeld met de reliek van de H. Plechelmus uit 1438.
- **Missiemuseum, Steyl (Tegelen)** (Rijksmonument 524677)  
Het in 1889 opgerichte missiemuseum te Steyl is sinds 1931 niet meer veranderd. De caleidoscopische opstelling van duizenden dieren en andere souvenirs uit verre windstreken is opgezet met volkenkundige en natuurhistorische afdelingen conform de vroeg 20<sup>ste</sup>-eeuwse inzichten.
- **Bibliotheek Ets Haïm, Amsterdam** (Rijksmonument 3715-3717)  
Deze bibliotheek maakt deel uit van het gebouwencomplex van de Portugees-Israëlitische Synagoge, gebouwd in de jaren 1671-1675 door Daniel Stalpaert en Elias Bouman. De bibliotheek is speciaal opgericht voor de belangrijke historische en internationaal vermaarde boekenverzameling.
- **Vredespaleis, 's-Gravenhage** (Rijksmonument 333074)  
In de gehele inrichting van het Vredespaleis, gebouwd tussen 1907-1913 in neo-renaïssancestijl naar ontwerp van de architecten L.M. Cordonnier en J.A.G. van der Steur, is het thema van de vrede gesymboliseerd. De door verschillende landen gefinancierde meubilering en inrichting is verzorgd door toonaangevende firma's als H.A. Rosse, H.P. Mutters, H. Pander, 'onder de St. Maarten' en J. Nederkoon.
- **Stadhuis, Weesp** (Rijksmonument 38608)  
Dit neoclassicistische stadhuis is gebouwd in 1772-1776 naar ontwerp van Jacob Otten Husly. De burgerzaal heeft nog zijn oorspronkelijke eind 18<sup>de</sup>-eeuwse meubilering.
- **Hofje van Aarden, Leerdam** (Rijksmonument 24041)  
Op de plaats van het in 1574 verwoeste kasteel van Leerdam is rond 1770 vanuit het legaat van de weduwe Aerden-Ponderus het Hofje van Aarden gebouwd. In de regentenkamer bevinden zich diverse meubels en schilderijen (Hals, Claesz, Terborch, Koninck), afkomstig uit haar verzameling, evenals een collectie bodemvondsten gevonden op het binnenterrein.
- **Huis de Wiersse, Vorden** (Rijksmonument 509704)  
Buitenplaats de Wiersse te Vorden is reeds vele eeuwen binnen de familie vererfd. De meest toonaangevende bewoner van het huis was Jhr. mr. Victor de Stuers (1843-1916) die het huis 23 jaar bezat. Op de buitenplaats zijn, naast oorspronkelijke 18<sup>de</sup>- en vroeg 19<sup>de</sup>-eeuwse onderdelen, elementen van zijn rijkgeschakeerde verzameling – inclusief de 'Grote Zaal' uit zijn huis in de Parkstraat te 's-Gravenhage – verwerkt. Deze zaken worden daar nog altijd bewaard, evenals het archief van De Stuers.
- **Atelierwoning 'De Vlerken', Bergen** (Rijksmonument 46531)  
In 1932 heeft Charley Toorop het interieur van haar in 1921 door Piet Kramer gebouwde en ingerichte atelierwoning vervangen door een Rietveld-interieur. Na haar overlijden heeft haar zoon, en vervolgens diens weduwe, hieraan nauwelijks iets gewijzigd.
- **Villa Schöne, Blaricum** (Rijksmonument 527342)  
In 1953 werd deze villa door de architect P. Elling gebouwd in opdracht van de nog altijd levende eigenaar. De kunstenaar Bart van der Leek verzorgde de decoratieve afwerking aan de binnen- en buitenzijde van dit huis. De meubilering en verdere inrichting is van een gelijkwaardige kwaliteit.
- **Boerderij De Meeshoeve, Oud Gastel** (Rijksmonument 506261)  
Het woongedeelte van deze 18<sup>de</sup>-eeuwse West-Brabantse boerderij is intact gebleven, inclusief de oorspronkelijke meubels en voorwerpen (incl. de kleding) van de laatste bewoners, de familie Mees.

**ENSEMBLES DOOR SAMENSTELLING****ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST:  
KASTEEL AMERONGEN, AMERONGEN**

**Adres:** Drotestraat 20, Amerongen  
**Rijksmonument,** nummer 332550  
**Categorie monument:** kasteel  
**Eigendom:** Stichting Kasteel Amerongen  
**Datering:** 1674-1679

Kasteel Amerongen is een voorbeeld van een ensemble dat in de tijd is opgebouwd maar dat in zijn geheel de smaak en herinrichting van een 19<sup>de</sup>-eeuws aristocratisch interieur weerspiegelt. Dit vindt zijn oorzaak in de inrichting van dit oude familiekasteel met de historische inboedel door G.J.G.C. graaf van Aldenburg Bentinck (1857-1940). Omdat de Stichting Kasteel Amerongen die het kasteel en de inboedel beheert zich in een kritieke financiële situatie bevindt, wordt het voortbestaan hiervan bedreigd. Jarenlang achterstallig onderhoud lijkt de eenheid van gebouw en interieur te doorbreken. Het gebouw kan worden hersteld met een financiering die grotendeels afkomstig is uit de monumentengeldstroom, voor de noodzakelijke omvangrijke restauratie van de inventaris zijn nagenoeg geen gelden beschikbaar. Een uitzondering hierop zijn enkele op de WBC-lijst geplaatste meubelen waarvoor wel restauratiegeld beschikbaar is. Gedachten om voor Amerongen alleen de kerncollectie te behouden gaan voorbij aan het feit dat juist een zo complete inventaris met ook alle kleine en wellicht onooglijke voorwerpen als geen ander een inzicht geeft in het *Leven in toen*. Het is juist het geheel waardoor de waarde van dit ensemble wordt bepaald.

## ENSEMBLES DOOR SAMENSTELLING

### ANDERE ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST

– **Huis Doorn, Doorn** (Rijksmonument 506961)

Huis Doorn, waarvan het aanzien grotendeels wordt bepaald door een verbouwing uit 1796, werd in 1920-1941 bewoond door de verdreven Duitse keizer Wilhelm II. Na WO II kwam Huis Doorn met de inboedel als vijandig vermogen in eigendom van de Staat der Nederlanden. In 2000 is de Staatssecretaris van OCenW geadviseerd dit bevroren ensemble niet langer te subsidiëren en het museum stop te zetten. De toekomst van Huis Doorn is nog altijd onzeker.

### DEELS UITEENGEVALLEN

– **Huis Vogelenzang, Vogelenzang** (Rijksmonument 511228)

Het 17<sup>de</sup>-eeuwse huis Vogelenzang, dat in de 2<sup>de</sup> helft van de 18<sup>de</sup> eeuw zijn huidige vorm kreeg, was in de jaren 1807-1856 in bezit van Willem Philip Barnaart, burgemeester van Haarlem. Door de vriendschap met koning Lodewijk Napoleon kreeg Barnaart een bijzonder set meubelen in zijn bezit. Na een boedelverdeling omstreeks 1999 is deze verzameling in dit familiehuis uiteengevallen.

– **Huis Oranjewoud, Heerenveen** (Rijksmonument 21193)

De kort na 1823 daterende buitenplaats Oranjewoud bevat nog enkele stukken van het oorspronkelijke empire meubilair, waaronder verschillende penantspiegels en -tafels, enkele stoelen en een trumeau.

– **Dekemastate, Jelsum** (Rijksmonument 24534)

Na het overlijden van de laatste telg van de familie Van Wageningen, eigenaar van Dekemastate van 1791 tot 1996, is deze oude Friese state in de jaren 1997-2000 in opdracht van de Stichting Dekemastate intensief gerestaureerd. Zowel het huis als het op het huis resterende gedeelte van de inboedel hebben daarbij echter hun ‘untouched country house condition’ definitief verloren.

### UITEENGEVALLEN

– **Grafkapel, Bergen op Zoom** (Rijksmonument 525847)

De thans geheel lege uit 1894 daterende neogotische grafkapel van de familie La Fontijn op de RK begraafplaats Mastendreef bevatte oorspronkelijk allerlei losse objecten: metalen en geëmailleerde bloemvazen, crucifix en memorabilia van de overledenen.

– **R.C. Oude-Armenkantoor, Amsterdam** (Rijksmonument 2587)

In 1996 heeft het R.K. Oude-Armenkantoor het pand Keizersgracht 384 verlaten ten faveure van een nieuwe locatie. Hierbij zijn uit de regentenkamer zowel de roerende zaken als delen van de betimmering, waaronder enkele schilderstukken, meegenomen.

– **Villa Betty, Amsterdam** (Rijksmonument 491951)

Op 13-15 juni 1980 werd bij Sotheby-Mak van Waay de inboedel van Villa Betty geveild. Het interieur van deze uit 1877-1878 daterende villa naar ontwerp van H.G. Koster dateerde grotendeels uit 1900 en was sindsdien nauwelijks meer veranderd. De 100-jarige eigenaresse overleed in 1981.

– **Woonhuis van dr. Willem Drees sr., 's-Gravenhage** (Geen rijksmonument)

Na het overlijden van Willem Drees in 1988 heeft de familie de huur van dit huis gecontinueerd, maar inmiddels zijn initiatieven om van dit huis een Dreesmuseum te maken op niets uitgelopen. Het archief is overgedragen aan het Nationaal Archief en enkele tastbare herinneringen aan het Rijksmuseum: geschenken, gedenkboarden, zijn bureau en zijn thonet-eetkamerstoel.



## HOOFDSTUK 4 – INTERNATIONALE RECHTSVERGELIJKING

### 4.1 Inleiding

In de jaren negentig van de vorige eeuw is door de Raad van Europa een aanbeveling tot stand gekomen die binnen de lidstaten moet leiden tot (betere) wet- en regelgeving ten aanzien van ensembles. In de navolgende paragrafen zal nader worden ingegaan op deze aanbeveling, alsmede – ter vergelijking met de Nederlandse situatie – op de wettelijke regimes van de twee landen die op dit gebied toen een belangrijke rol speelden: Frankrijk en Engeland. Ook de Vlaamse wet- en regelgeving komt aan de orde, omdat de aanbeveling in Vlaanderen tot verregaande maatregelen heeft geleid en het Belgische/Vlaamse (privaat)recht nauw verwant is aan het Nederlandse.

### 4.2 Raad van Europa

De Raad van Europa heeft op 17 maart 1998 een aanbeveling gedaan aan de lidstaten omtrent de bescherming van historische complexen, bestaande uit onroerend en roerend erfgoed.<sup>17</sup> Navolgende passage uit de aanbeveling schetst de problematiek zoals deze op Europees niveau is onderkend en tevens de internationale context van onderhavig rapport.

*‘Considering that a complex of historical, archaeological, artistic, scientific, social, technical or cultural interest cannot be confined to buildings alone but also includes the moveable heritage which lies in those buildings;*

*Considering that, where moveable heritage is an integrated part of the complex, its dispersion would result in an irrecoverable loss and would deprive future generations of a part of their common European heritage;*

*Considering that owners, whether public or private, are faced with specific problems in maintaining the unity of such complexes and ensuring their conservation, and that these problems require collaboration not only between owners but also with society as a whole;*

*Considering that the evolution of the art market makes conservation of moveable complexes ever more difficult since the commercial value of the moveable heritage, whether situated inside or outside the building, can often be greater than that of the building with which it is associated;*

*Considering that the state should create preconditions necessary for the conservation of historic complexes composed of immovable and moveable property while respecting the constitutional principles and fundamental rights affecting ownership;*

*Considering the 1954 Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its Protocol, the 1970 Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, the 1985 European Convention on Offences relating to Cultural Property and the 1995 Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, Recommends that the governments of the member states, as part of their general policies for the conservation of the built heritage, create conditions to ensure the protection of historic complexes composed of immovable and moveable property in accordance with the guidelines set out in the appendix to this recommendation.’*

---

<sup>17</sup> Council of Europe, Recommendation No. R (98) 4 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immovable and Moveable Property, Strasbourg 17-3-1998.

Nederland nam op expertniveau deel aan de voorbereiding van bovenstaande aanbeveling, maar tot op heden is er in ons land nog geen beleid geformuleerd.

### 4.3 Vlaanderen

In Vlaanderen valt sinds enkele jaren het roerend erfgoed dat bij een beschermd (onroerend) monument hoort onder de bescherming hiervan. Dit is het gevolg van een wijziging van artikel 2 van het Decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van Monumenten en Stads- en Dorpsgezichten. Mede onder invloed van eerdergenoemde aanbeveling van de Raad van Europa is voor het Vlaams Gewest bij decreet van 8 december 1998 het begrip ‘monument’ nader gespecificeerd. De oude redactie kende nog de rechtsfiguur ‘roerende zaken, onroerend door bestemming’: ‘2° monument: een onroerend goed<sup>18</sup>], werk van de mens of van de natuur of van beide samen, dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieelarcheologische of andere sociaal-culturele waarde, *inbegrepen de zich erin bevindende roerende zaken, onroerend door bestemming.*’ [curs. red.] Dit leidde tot praktische bezwaren en rechtsonzekerheid voor derden. Om onroerend door bestemming te zijn, moeten roerende ‘goederen’ namelijk – al dan niet nagelvast – geïntegreerd zijn in een gebouw en moet de eigenaar bovendien de wil hebben dit zo te houden.<sup>19</sup> Om deze bezwaren weg te nemen werd gekozen voor de omschrijving die de Conventie van Granada van 1985 van de Raad van Europa aan het begrip monument geeft.<sup>20</sup> De omschrijving van het begrip monument luidt sindsdien:

‘2° monument: een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieelarcheologische of andere sociaal-culturele waarde, *met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen;*’ [curs. red.]<sup>21</sup>

De woorden ‘bijhorende uitrusting’ dienen ruim uitgelegd te worden. Meubilair valt hier bijvoorbeeld onder, blijkens de memorie van toelichting op het ontwerp van eerdergenoemd decreet van 1998. Dat ook de nieuwe bewoordingen ruimte laten voor interpretatie wordt kennelijk niet als een bezwaar gezien. Een uitputtende opsomming van alle onder de bescherming vallende cultuurgoederen wordt juridisch gezien niet nodig geacht, hooguit nuttig voor de bewijsvoering van de reikwijdte van de bescherming.<sup>22</sup>

Voor werkzaamheden tot instandhouding en onderhoud van de monumenten bestaat een vergunningplicht. Hieronder worden onder meer begrepen werkzaamheden aan de interieurdecoratie en het uitvoeren van werken aan en het verplaatsen of verwijderen – zelfs tijdelijk – van kunstwerken, voorwerpen en meubilair. Een voorafgaande schriftelijke vergunningaanvraag is alleen niet vereist voor maatregelen tot onmiddellijke consolidatie of beveiliging in geval van nood.<sup>23</sup>

Naast beschermde monumenten zelf kunnen ook bijbehorende roerende cultuurgoederen in aanmerking komen voor restauratiepremies, onderhoudspremies en fiscale maatregelen. Hieronder

<sup>18</sup> Wat in het Vlaamse recht met ‘goederen’ wordt aangeduid, heet in Nederlands recht sinds de invoering van ons huidige Burgerlijk Wetboek in 1992 ‘zaken’.

<sup>19</sup> De rechtsfiguur onroerend door bestemming is in Nederland bij de invoering van het Nieuw Burgerlijk Wetboek in 1992 afgeschaft (zie bijlage 1). In het Belgische BW bestaat zij dus nog wel.

<sup>20</sup> Zie brief d.d. 22 juni 2001 van mw. S. Vanaudenhove (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur, Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumenten en Landschappen, Afdeling Monumenten en Landschappen), aan mw. P.A.F. Kotterman (Ministerie van OCW/DCE).

<sup>21</sup> Voor de volledige wettekst zie de website [www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/wetten/wet\\_1976.htm](http://www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/wetten/wet_1976.htm).

<sup>22</sup> Zie advies d.d. 14 juni 2002 van de Directeur-jurist van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur, Afdeling Juridische Dienstverlening aan de Directeur-generaal van de Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumenten en Landschappen van ditzelfde ministerie (kenmerk MOL/ML/IA/2001/0004 RC).

<sup>23</sup> Zie het Besluit van de Vlaamse regering van 17 november 1993 tot bepaling van de algemene voorschriften inzake instandhouding en onderhoud van monumenten en stads- en dorpsgezichten. Zie [www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/index.html](http://www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/index.html).

vallen ook aan restauratie voorafgaand onderzoek en werkzaamheden ten behoeve van beveiligingssystemen tegen brand, vandalisme en diefstal. Bij openstelling voor publiek volgens bepaalde eisen kan de restauratiepremie worden verhoogd.<sup>24</sup>

#### 4.4 Frankrijk

De Franse monumentenwet van 31 december 1913 maakt niet alleen bescherming mogelijk van onroerende zaken, maar ook van roerende zaken.<sup>25</sup> Ensembles vormen echter tot nu toe een blinde vlek in deze wet. Halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw speelde de zogenaamde affaire ‘*châteaux japonais*’, waarbij acht door een Japans bedrijf aangekochte historische verblijven ontdaan werden van alle bijbehorende objecten, los of vast, zonder dat daar met de wet van 1913 in de hand tegen opgetreden kon worden.<sup>26</sup> Gealarmeerd door deze lacune in de wetgeving werden in de daarop volgende jaren zowel door de regering als door gedeputeerden in de *Assemblée nationale* en de *Sénat* verschillende wetsvoorstellen gelanceerd om bescherming van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed veilig te stellen. Vooral omdat het moeilijker is een oplossing voor deze problematiek te vinden dan in eerste instantie lijkt (o.m. vanwege de ingewikkelde juridische systematiek, de financiële onderbouwing en het eigendomsrecht), zoals ook de Franse Senaat erkende<sup>27</sup>, hebben deze inspanningen tot op heden nog niet tot wetswijziging geleid. Enkele recente wetsvoorstellen worden hieronder toegelicht.

In april 2001 nam de *Assemblée nationale* unaniem een voorstel tot wijziging van de monumentenwet van 1913 aan. Het behelsde een verregaand regime ter bescherming van ensembles, waarvan de belangrijkste componenten waren: de mogelijkheid ensembles<sup>28</sup> aan te wijzen als beschermd monument (*classement*); een publiekrechtelijke beperking tot integraal behoud in situ (*servitude d’affectation immobilière*); strenge sanctiebepalingen; centraal toezicht op de naleving; (gedeeltelijke) vrijstelling van successierechten na regeling van onderhoud en publieke toegang.

Dit voorstel werd echter door de *Sénat* geamendeerd, als zijnde te drastisch en bovendien onvoldoende evenwichtig en doordacht. De belangrijkste kritiek betrof de publiekrechtelijke beperking voor *alle* beschermde ensembles vanwege waardedaling en beperking van het beschikkingsrecht van de eigenaren, de wanverhouding tussen publiekrechtelijke beperking en schadevergoeding, de aanname dat de verregaande restricties vrijwillige aanmelding of toestemming tot aanwijzing niet zouden belemmeren, de sterk centralistische uitwerking in tijden van decentralisatie en de inconsistentie van individuele artikelen en het wetsvoorstel als geheel. Vervolgens heeft de *Sénat*, bewust van de noodzaak tot wetgeving op dit punt, op 20 juni 2001 een amendement aangenomen. In dit gewijzigde wetsvoorstel konden alleen ensembles van buitengewone kwaliteit en samenhang en van algemeen belang (*d’une qualité et d’une cohérence exceptionnelles dont la*

<sup>24</sup> Zie het Besluit van de Vlaamse regering van 29 september 1994 tot het instellen van een onderhoudspremie voor beschermde monumenten en het Besluit van de Vlaamse regering van 14 december 2001 houdende vaststelling van het premiestelsel voor restauratiewerkzaamheden aan beschermde monumenten, laatstelijk gewijzigd bij Besluit van de Vlaamse regering van 20 september 2002. Zie voor de teksten van deze regelgeving: [www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/index.html](http://www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/index.html).

<sup>25</sup> *Loi du 31 décembre 1913 sur les monuments historiques*. Zie voor de integrale wettekst: [www.legifrance.gouv.fr](http://www.legifrance.gouv.fr).

<sup>26</sup> Hoewel ook de Franse monumentenwet voor de bescherming van gebouwen uitgaat van de onroerende zaak, vallen de door bestemming onroerende zaken – die in het Franse (en Belgische) recht aan het gebouw vastgehecht moeten zijn – niet onder de bescherming van het onroerende monument. In het geval van de *châteaux japonais* konden dus ook hecht met de betreffende gebouwen verbonden objecten straffeloos losgemaakt en verwijderd worden.

<sup>27</sup> *Sénat, N° 399, Session ordinaire de 2000-2001, Annexe au procès-verbal de la séance du 20 juin 2001, Rapport fait au nom de la commission des Affaires culturelles sur la proposition de loi, adoptée par l’Assemblée nationale, relative à la protection du patrimoine et la proposition de loi de M. Pierre LAFITTE tendant à renforcer la protection des biens mobiliers dont la conservation présente un intérêt historique ou artistique, Par M. Pierre LAFITTE, Sénateur, p. 5.*

<sup>28</sup> Letterlijk: ‘*les ensembles composés d’un immeuble par nature, des immeubles par destination et des objets mobiliers qui lui sont rattachés par des liens historiques, artistiques, scientifiques ou techniques donnant à ces ensembles une cohérence exceptionnelle.*’ *Texte adopté no 644, « Petite loi », Assemblée nationale, Constitution du 4 octobre 1958, onzième législature, session ordinaire de 2000-2001, 3 avril 2001, proposition de loi, adoptée par l’Assemblée nationale en première lecture, relative à la protection du patrimoine, art. 1.1.* Zie voor de tekst van het wetsvoorstel en de voorafgaande stukken: [www.assemblee-nationale.fr/ta/ta0644.asp](http://www.assemblee-nationale.fr/ta/ta0644.asp)

*conservation dans son intégrité présente un intérêt public*) een publiekrechtelijke beperking tot behoud *in situ* opgelegd krijgen door de Raad van State. Bovendien werd ervan uitgegaan dat de samenstellende elementen van het ensemble al beschermd *zullen zijn* voordat voornoemde beperking zou worden opgelegd. De belangen van particuliere eigenaren werden in het wetsvoorstel van de *Sénat* zwaarder meegewogen. De nadruk lag op vergroting van de kennis over ensembles door registratie en op overreding van eigenaren tot vrijwillige instandhouding door onder meer financiële prikkels. Verder werd de regering gemaand voldoende middelen beschikbaar te stellen ter compensatie van waardedaling van de betrokken ensembles en de beperking van het beschikkingsrecht van eigenaren.

Na het amendement van de *Sénat* werd een tweede lezing van het wetsvoorstel in beide kamers noodzakelijk. In de *Assemblée nationale* is echter op 18 november 2003 een nieuw – afgeslankt – wetsvoorstel ingediend inzake deze problematiek.<sup>29</sup> Daarbij komt dat de Franse erfgoedwetgeving, waaronder de monumentenwet van 1913, op korte termijn zal opgaan in een *code du patrimoine*. Welke gevolgen bovenstaande gang van zaken zal hebben voor een wettelijke regeling van de ensembleproblematiek zal nog moeten blijken.

#### 4.5 Engeland

In Engeland is de regelgeving erop gericht zoveel mogelijk (cultuur)historische belangrijke voorwerpen *in situ* te bewaren. De middelen daartoe bestaan voornamelijk uit belastingwetgeving ter bevordering van de instandhouding van ensembles.

Er bestaat een voorwaardelijke vrijstelling van vermogensbelasting (*conditional exemption from Capital Taxes*) voor *historically associated objects*. Deze objecten moeten een nauwe band hebben met een specifiek gebouw van uitzonderlijke (*outstanding*) architectonische of historische waarde<sup>30</sup> en een belangrijke bijdrage leveren – individueel of als onderdeel van een collectie of decoratieschema – aan de waardering (*appreciation*) van dat gebouw of zijn geschiedenis. Hierbij is niet vereist dat het object uit het Verenigd Koninkrijk komt, noch dat het contemporair is aan het gebouw, omdat veranderingen kunnen zijn doorgevoerd die de smaakverschillen van de opeenvolgende eigenaren weerspiegelen. Voorwaarde voor deze belastingvrijstelling is een overeenkomst over maatregelen voor onderhoud, reparatie en behoud (*preservation*) *in situ* (in de praktijk via een beheersplan gewaarborgd) en redelijke publieke toegang (25 tot 156 dagen per jaar).<sup>31</sup>

Hiernaast bestaat de mogelijkheid om historisch met een gebouw verbonden objecten onder te brengen in instandhoudingsfondsen (*trust-funds; maintenance-funds*), om zo in aanmerking te komen voor verschillende belastingvoordelen. De achterliggende gedachte is dat dit cultureel erfgoed het beste in particulier bezit kan blijven en dat de eigenaren worden aangemoedigd om middelen te reserveren om hun eigendom in stand te houden en voorzieningen te treffen voor een redelijke publieke toegang.<sup>32</sup>

Wanneer het wenselijk is dat objecten verbonden blijven met een gebouw, kunnen ze samen met dat gebouw worden geaccepteerd als belastingbetaling (*acceptance of property in lieu of tax*).<sup>33</sup>

<sup>29</sup> N° 1225, *Assemblée nationale, proposition de loi tendant à renforcer la protection des biens mobiliers dont la conservation présente un intérêt historique ou artistique, Proposition de M. Michel VOISIN, député, enregistré à la Présidence de l'Assemblée nationale le 18 novembre 2003.*

<sup>30</sup> Engeland kent een onderverdeling van beschermde monumenten: Grade I, Grade II\* en Grade II. Gebouwen met Grade I of II\* zijn van uitzonderlijke architectonische of historische waarde. Zie de brochure *What listing means. A Guide for Owners and Occupiers, Department for Culture, Media, and Sport, p. 2 e.v.*

<sup>31</sup> Zie de brochure: Inland Revenue, *Capital taxation and the national heritage*, December 1986 (No. IR 67), par. 6.5-6.6, pp. 17-18 en de website van de Inland Revenue: [www.cto.eds.co.uk](http://www.cto.eds.co.uk).

<sup>32</sup> Idem, hfst. 8, p. 25 e.v.

<sup>33</sup> Idem, hfst. 9-11, pp. 30-36.

**ENSEMBLES DOOR TOTAALONTWERP (GESAMTKUNSTWERKE)****JACHTHUIS SINT HUBERTUS, HOENDERLOO**

**Adres:** Park De Hoge Veluwe, Apeldoornseweg 256, Hoenderloo

**Rijksmonument,** nummer 14487

**Categorie monument:** landhuis

**Eigendom:** Stichting Het Nationale Park de Hoge Veluwe (gebouw), Staat der Nederlanden

**Datering:** 1914-1920 (inventaris)

Het jachthuis Sint Hubertus op de Hoge Veluwe is volgens een integraal concept ontworpen door H.P. Berlage in opdracht van de heer en mevrouw Kröller-Müller. De vormgeving van het exterieur en het interieur zijn door de architect zorgvuldig op elkaar afgestemd en weerspiegelen de functie van jachthuis. Het geheel is – inclusief de inrichting – in goede staat bewaard gebleven. Bij het beheer zijn diverse partijen betrokken: het gebouw is eigendom van de Stichting Het Nationale Park de Hoge Veluwe; de Staat heeft het pand in erfpacht, waardoor het onderhoud wordt verzorgd door de Rijksgebouwendienst; de inrichting daarentegen valt onder de zorg van het Instituut Collectie Nederland (voorheen Rijksdienst Beeldende Kunst); de aanwezige kunstvoorwerpen vallen onder het beheer van het Kröller-Müller Museum. De consequenties van deze regeling zijn bijvoorbeeld dat de beheerder zorgt draagt voor de losliggende vloerbedekking (in overleg met het Kröller-Müller Museum en het ICN) en dat Rijksgebouwendienst zorgt voor de vaste vloerbedekking, voor de ondervloeren en de granivertegels. Op eenzelfde manier heeft de beheerder de zorg voor de vitrage en gordijnen (in overleg met het Kröller-Müller Museum en het ICN), maar dat is dan exclusief de bronzen vitrage- en gordijnroeden. Een aantal kunstvoorwerpen (schilderijen) zijn onder meer vanwege klimatologische redenen door het Kröller-Müller Museum naar het museum overgebracht.

## ENSEMBLES DOOR TOTAALONTWERP (GESAMTKUNSTWERKE)

- **Raw Aron Schuster Synagoge, Amsterdam** (Rijksmonument 505651)  
De Amsterdamse architect Harry Elte ontwierp in samenwerking met Cornelis van der Wilk in 1927-1928 de op Frank Lloyd Wright en W.M. Dudok geïnspireerde synagoge in Amsterdam-Zuid. Het rijke en belangrijke art-deco-interieur met bijzondere wandafwerkingen bevat nog de originele lampen, het meubilair, de klok en de voorhangsels.
- **Kathedrale basiliek van St. Bavo, Haarlem** (Rijksmonument 19555)  
In fasen gebouwd in 1895-1930 naar ontwerp van J.TH.J. Cuypers. Deze eclectische kerk is rijk gedecoreerd en ingericht door toonaangevende kunstenaars als F.W. Mengelberg, J.P. Maas, Mari Andriessen, Jan Toorop, Han Bijvoet, Jan Eloy en Leo Brom, Jules Dobbelaere, Dom Jac. van der Meij en Han Bijvoet.
- **Klooster Malmedis, Lemiers (Vaals)** (Rijksmonument 491839. Uitbreidingen en inrichting door Dom van der Laan vallen buiten de bescherming)  
Dit klooster is in 1958-1986 naar ontwerp van Dom Hans van der Laan geheel verbouwd en vergroot. Dit belangrijkste werk van Van der Laan is een totaalontwerp in de meest pure vorm: tuin, gebouw, meubilering en losse voorwerpen zijn van zijn hand.
- **Columbarium op de begraafplaats Westerveld, Driehuis** (Rijksmonument 520669)  
Hoefijzervormige urnengalerij uit de jaren 1925-1926, ontworpen door W.M. Dudok. Naast het gebouw ontwierp Dudok ook de urnen en de losse zitbanken.
- **Raadhuis, Hilversum** (Rijksmonument 46773)  
Gebouwd in 1927-1931 naar ontwerp van de gemeentearchitect W.M. Dudok. Dit in kubistisch-expressionistische trant gebouwde raadhuis bevat in verschillende ruimten, waaronder de raadzaal en de kamer van B&W, nog de originele meubilering en afwerking.
- **Stadhuis, Leiden** (Rijksmonument 519571)  
Op de plaats van het in 1929 afgebrande stadhuis verrees in de jaren 1935-1948 een nieuw stadhuis naar ontwerp van C.J. Blaauw en H.T. Zwiers. Het zeer gave interieur bevat met name op de bestuursverdieping in de kantoren en de vergaderzalen speciaal ontworpen stofferingen en meubels.
- **Teylershof, Haarlem** (Rijksmonument 19507)  
Gebouwd in 1785-1787 naar ontwerp van Leendert H. Viervant. De fraai bewaard gebleven regentenkamer bevat nog de originele inrichting en meubilering.
- **Beurs, Amsterdam** (Rijksmonument 437)  
Hendrik Petrus Berlage bouwde de beurs in opdracht van de gemeente Amsterdam tussen 1898 en 1903. Meubels, lampen wanddecoratie en vloerbedekking werden tezamen ontworpen volgens Berlage's principe 'Eenheid in veelheid'. Dit geheel is met name in de representatieve vertrekken redelijk ongeschonden bewaard gebleven.
- **Kantoorgebouw Nederlandsche Handel Maatschappij, Amsterdam** (Rijksmonument 46509)  
Het bankgebouw van K.P.C. de Bazel is een van de eerste gebouwen in gewapend beton. Het werd van 1919 tot 1926 gebouwd aan de toen juist verbrede Vijzelstraat. De Bazel ontwierp ook het interieur, inclusief het meubilair, dat met name op de tweede en derde verdieping goed bewaard is gebleven. Na de recente verkoop van het pand aan de gemeente is overeengekomen om ook het meubilair over te dragen.
- **Directiekamer van de bierbrouwerij De Drie Hoefijzers, Breda** (Rijksmonument 518939)  
Het kantoorgebouw van bierbrouwerij De Drie Hoefijzers, in 1968 opgegaan in de Oranjeboom brouwerijen, is in de jaren 1925-1927 gebouwd door het Bredase architectenbureau F.P. Bilsen & Zoon. Het Art Déco interieur, met name van de directiekamer, is gaaf bewaard gebleven.

**ENSEMBLES DOOR TOTAALONTWERP (GESAMTKUNSTWERKE)****ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST:  
SCHEEPVAARTHUIS, AMSTERDAM**

**Adres:** Prins Hendrikkade 108, Amsterdam

**Rijksmonument,** nummer 4158

**Categorie monument:** kantoor

**Eigendom:** gemeente Amsterdam, in erfpacht uitgegeven

**Datering:** 1913-1916, 1926-1928

In 1998 is het Scheepvaarthuis aan de Amsterdamse Prins Hendrikkade, wellicht het monumentaalste voortbrengsel van de zogeheten Amsterdamse School, door een projectontwikkelaar in erfpacht verkregen van de gemeente om het tot hotel te transformeren. Dit gemeenschappelijke kantoorgebouw van zes Amsterdamse rederijen is in twee fasen door een team van architecten gerealiseerd: J.M. van der Mey, de gebroeders Van Gendt, M. de Klerk en P.M. Kramer. Daarnaast hebben diverse bekende kunstenaars meegewerkt aan de talrijke decoraties van zowel het exterieur als het interieur, waarbij vele kostbare materialen zijn toegepast. De meest bijzondere ruimten zijn het rijk gedecoreerde centrale trappenhuis met het fraaie smeedwerk en de imposante glas-in-loodkap, de directievertrekken op de verdiepingen op de hoek van de Prins Hendrikkade en de Binnenkant en de grote vergader- of beraadzaal op de derde verdieping aan de kant van de Prins Hendrikkade, die geheel is ontworpen en ingericht door de befaamde binnenhuisarchitect T. Nieuwenhuis. Deze vertrekken zijn inclusief de meubilering – maar met uitzondering van de gedemonteerde verlichtingsornamenten – tot op heden grotendeels instandgehouden.

## ENSEMBLES DOOR TOTAALONTWERP (GESAMTKUNSTWERKE)

### ANDERE ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST

– **Raadzaal van het stadhuis, Breda** (Rijksmonument 10175, 10176, 518935)

De U-vormige uitbreiding van het stadhuis dateert uit 1925-26. De architect hiervan, W.J. Hanrath, verzorgde ook het interieur van de raad- en trouwzaal. Omwille van zitcomfort zijn Hanrath's stoelen vervangen door lederen fauteuils en naar een van de zolders verhuisd.

### DEELS UITEENGEVALLEN

– **KRO-studio, Hilversum** (In aanwijzingsprocedure als rijksmonument. Nr. 512602)

Diverse katholieke kunstenaars verzorgden het interieur en de geïntegreerde kunstwerken van de KRO-studio, gebouwd naar ontwerp van architect W.A. Maas (1936-1938). Hiertoe behoorden o.a. Joep Nicolas, Willem Mengelberg, Charles Eyck, Herman Moerkerk en Jan en Eloy Brom. De thematiek werd toegesneden op de functie en signatuur van het gebouw en de omroepvereniging. In 1999 is het gebouw verkocht en zijn enkele losse objecten meegenomen.

### UITEENGEVALLEN

– **H. Hartkerk (Vondelkerk), Amsterdam** (Rijksmonument 5907)

Deze neogotische H. Hartkerk (1870-1880), gebouwd door dr P.J.H. Cuypers, is van algemeen belang wegens zijn architectuur-historische betekenis. Na de sluiting van deze kerk in 1978 is deze geheel van zijn inboedel ontdaan.

– **Onze Lieve Vrouwe Onbevleete Ontvangenis (Mariakerk), Waalwijk** (Rijksmonument 521860)

In 2000 werd de in 1926-1927 door Dom Bellot in samenwerking met P. Cuypers jr. gebouwde kerk van het voormalige kerkdorp Besoyen voor de eredienst gesloten. Het interieur, dat eveneens door Dom Bellot werd ontworpen, is vervolgens ontmanteld.

– **Stadhuis, Brielle** (Rijksmonument 10789)

Het stadhuis in Brielle (bouwfasen uit onder meer 1639 en 1792) is in 1955 gemoderniseerd door het Rotterdamse architectenbureau Van den Broek en Bakema. Het voor de raadzaal ontworpen ensemble (inclusief vloerkleed en meubilair) is bij de herinrichting van het pand ten behoeve van Het Historisch Museum Den Briel in de jaren 1994-1996 uiteengevallen.

– **Kasteel Borgharen, Maastricht** (Rijksmonument 28050)

De door de eind 18<sup>de</sup>-eeuwse architect Matthias Soiron ontworpen meubelen, behorend in de door hem ontworpen vertrekken van dit Limburgse kasteel, zijn evenals de geschilderde kamerbehangsels omstreeks 1975 uit hun oorspronkelijke context verdwenen.

– **Woonhuis van A.J. Kropholler, Wassenaar** (Rijksmonument 524655)

Het in 1922 gebouwde woonhuis van A.J. Kropholler (1882-1973) werd door hem tot in de kleinste details ontworpen, inclusief de deurklinken en meubels. Begin jaren '80 is dit opmerkelijke Gesamtkunstwerk door de erven ontbonden en is de inboedel verspreid geraakt. Het huis is daarna zelfs nog van de resterende Kropholler-elementen ontdaan.



## HOOFDSTUK 5 – INVENTARISATIE EN SELECTIE

### 5.1 Inleiding

Voor het behoud van ensembles zal eerst inzicht in hun omvang en kwaliteit moeten worden verkregen door inventarisatie, waardering, selectie en beschrijving. Hierbij dienen de vier in hoofdstuk 2 beschreven ensemblevormen richtinggevend te zijn.

### 5.2 Inventarisatie

#### *Inventarisatie van ensembles op basis van bestaande kennis*

Op grond van bestaande informatie en deelinventarisaties zou – vooruitlopend op een algehele inventarisatie – alvast begonnen moeten worden met het benoemen van de ensembles van evident (inter)nationaal belang. Hiervoor kan gebruik gemaakt worden van de vele publicaties – onder meer verschenen bij de Manifestatie Historisch Interieur 2001 – en de reeds aanwezige kennis bij het ICN en de RDMZ. Op basis hiervan is in een betrekkelijk korte tijd inzicht te verkrijgen in de aard en omvang van deze materie. Een eerste aanzet heeft de werkgroep Onroerend/roerend zelf gegeven met het onder zijn auspiciën in 2000 tot stand gekomen rapport *Onroerend/roerend. Een indicatieve inventarisatie van het aantal ensembles in Nederland*.<sup>34</sup> In dit rapport wordt aan de hand van een steekproef uit het rijksmonumentenregister een indicatie gegeven van het aantal ensembles in vier categorieën van beschermde rijksmonumenten:

- a. kastelen en buitenplaatsen;
- b. liefdadigheid en gezondheidszorg;
- c. overheid;
- d. religie.

Dit rapport betreft een kwantitatief onderzoek. Criteria ter bepaling van de kwaliteit waren nog niet voorhanden – die zijn immers pas in het onderhavige rapport aangereikt – waardoor het aantal beschermingswaardige ensembles kleiner zal uitvallen dan de onderstaande percentages doen verwachten. De ten behoeve van dit inventarisatierapport verzamelde gegevens behoren tot de meest concrete informatiebronnen voor een uitgebreidere inventarisatie van ensembles.

De belangrijkste conclusies uit het inventarisatierapport zijn:

- In categorie a t/m c betrof gemiddeld circa 20% van de steekproef een ensemble; bij de categorie religie lag dit op 70%. De voornaamste oorzaak van dit relatief hoge percentage is dat kerken over het algemeen hun oorspronkelijke functie nog hebben en daarmee hun inrichting hebben behouden; de andere categorieën gebouwen hebben dikwijls nieuwe bestemmingen en/of eigenaren gekregen.
- In categorie a t/m c bestaat circa 30% van de ensembles uit een onroerende zaak en slechts één of enkele roerende zaken. Bij religieuze ensembles is dat krap 20%. Deze categorie bevat doorgaans de meeste roerende zaken, hetgeen met name geldt voor de rooms-katholieke kerken.
- Vrijwel steeds is sprake van samenhang door historische continuïteit (ensemblevorm A).
- In circa 10% van de ensembles bestaat een samenhang door samenstelling (ensemblevorm B) of door totaalontwerp (ensemblevorm C).
- In de categorie kastelen en buitenplaatsen worden bij circa 13% van de ensembles bouwfragmenten vermeld (ensemblevorm A). In de andere categorieën ligt dit percentage lager. Hier is sprake van een vertekend beeld, aangezien voor bouwfragmenten tot nu toe relatief

<sup>34</sup> Zie Bijlage 4.

weinig aandacht bestaat. Deze staan daardoor nauwelijks in de geraadpleegde bronnen vermeld, terwijl zij wel aanwezig moeten worden geacht.

- Binnen de categorie liefdadigheid en gezondheidszorg bevat ruim driekwart van de ensembles een regenten-, regentessen-, bestuurs-, of voogdenkamer.
- Binnen de categorie overheid betreft ruim driekwart van de ensembles raadhuizen.

### *Aanvullende inventarisatie*

Aangezien de overige inventarisaties ten behoeve van andere doelen zijn gedaan, dan wel incompleet zijn, is een completering hiervan tot een nationaal dekkende en categoriale inventarisatie noodzakelijk. In het hiervoor te ontwikkelen systeem hebben de vier ensemblevormen een bepalende rol.

In aanvulling op de reeds benoemde ensembles van evident (inter)nationaal belang zal gekomen moeten worden tot een landelijk overzicht, waarmee een referentiekader kan worden ontwikkeld voor waardering en selectie.

## **5.3 Waardering en selectie**

### *Selectie op twee niveaus*

Van vrijwel alle te onderscheiden ensembles zal het onroerende deel reeds geselecteerd zijn op grond van de Monumentenwet 1988. Deze selectie geeft echter geen indicatie over de waarden van het ensemble. Die worden in de eerste plaats bepaald door het ensemble zelf.

De selectie zou zich moeten richten op de ensembles van nationaal of internationaal belang. Daaronder zullen zich uiteraard de ensembles van evident (inter)nationaal belang bevinden, zoals aangeduid in paragraaf 5.2 (hierna genoemd: niveau A).

Voorts zouden de ensembles geselecteerd moeten worden die op zich zelf weliswaar niet van (inter)nationaal belang zijn – bijvoorbeeld door hun onevenwichtig geworden samenstelling – maar die door hun documentatiewaarde wel bijdragen aan de betekenis van het betrokken rijksmonument en daarmee een reflectiekader bieden ten behoeve van de instandhouding van de ensembles van (inter)nationaal belang (hierna genoemd: niveau B).

De selectie is nodig voor het kunnen nemen van gerichte maatregelen voor behoud in situ, waarbij instandhouding door vergroting van kennis en draagvlak voorop staat en wettelijke bescherming als uiterste stap wordt gezien.

### *Selectiecriteria*

Omdat ensembles een samenhang vormen van onroerende monumenten met daarbij behorende roerende zaken, verdient het overweging om voor de selectiecriteria te rade te gaan bij zowel de Monumentenwet 1988 als de Wet tot behoud van cultuurbezit.

Deze laatste criteria zijn werkbaar gebleken in de toepassing van het Deltaplan Cultuurbehoud dat beoogde het behoud en beheer te verbeteren van het belangrijkste culturele erfgoed in Nederland.<sup>35</sup> De voorstellen tot instandhouding van ensembles liggen in het verlengde hiervan, waarbij nog het extra element van het behoud in situ komt.

---

<sup>35</sup> Het Deltaplan cultuurbehoud was een eenmalige nationale reddingsactie (looptijd 1990-2000) om de achterstanden bij het behoud en beheer van cultureel erfgoed in te halen.

**Niveau A:**

Het ensemble is van nationaal of internationaal belang omdat het vanuit een oogpunt van de cultuurgeschiedenis onvervangbaar of onmisbaar is.

Een ensemble is *onvervangbaar* als er sprake is van uniciteit, compleetheid of zeldzaamheid.

- *Uniciteit*  
Hieronder wordt verstaan éénmaligheid, zonder ander voorbeeld. Dit criterium zou kunnen gelden voor Kasteel de Haar te Haarzuilens, de Russisch-orthodoxe kerk te 's-Gravenhage en de schatkamer van de basiliek van Sint Servaas te Maastricht.
- *Compleetheid*  
Hieronder wordt verstaan volledigheid. Dit criterium zou kunnen gelden voor het Mastboomhuis te Oud Gastel, het Missiemuseum te Steyl en Kasteel Middachten in De Steeg.
- *Zeldzaamheid*  
Hieronder wordt verstaan weinig voorkomend in aantal vanaf het ontstaan, dan wel in aantal gereduceerd door aantasting of teloorgang. Dit criterium zou kunnen gelden voor het Hofje van Aerden te Leerdam, het Raadhuis van Leiden en de gevel van het Amsterdamse huis Huydecoper.

Een ensemble is *onmisbaar* als er sprake is van symboolfunctie, schakelfunctie of ijkfunctie.

- *Symboolfunctie*  
Hieronder wordt verstaan een ensemble als duidelijke herinnering aan personen of gebeurtenissen die voor de Nederlandse geschiedenis van overtuigend belang zijn. Dit criterium zou kunnen gelden voor het Vredespaleis te 's-Gravenhage, Paleis Soestdijk te Baarn en het Nijenhuis te Diepenheim.
- *Schakelfunctie*  
Hieronder wordt verstaan een ensemble als wezenlijk element in een ontwikkeling, die voor de wetenschapsbeoefening, met inbegrip van de beoefening van de cultuurgeschiedenis, in Nederland van overtuigend belang is. Dit criterium zou kunnen gelden voor de Haarlemse rederijderskamer Trouw moet Blijcken, het klooster Malmedis te Vaals en de Bibliotheek Ets Haïm te Amsterdam.
- *Ijkfunctie*  
Hieronder wordt verstaan een ensemble als wezenlijke bijdrage in het onderzoek of de kennis van andere belangrijke ensembles van kunst of wetenschap. Dit criterium zou kunnen gelden voor de Panoven te Zevenaar, het Teylershof te Haarlem en het Huis Schaapsdrift 64 te Blaricum.

**Niveau B:**

Het ensemble is op zichzelf niet van nationaal of internationaal belang, maar draagt door zijn documentatiewaarde wel bij aan de betekenis van het betrokken monument en biedt daarmee een reflectiekader ten behoeve van de instandhouding van de ensembles van (inter)nationaal belang. Een overgroot gedeelte van de Nederlandse ensembles zal tot dit tot Niveau B behoren (omdat zij naar verwachting niet aan de criteria van Niveau A zullen voldoen).

#### 5.4 Voorbereiding en advisering

Ten behoeve van de werkzaamheden voor het aanmerken van de ensembles van evident (inter) nationaal belang, de aanvullende inventarisatie, de ontwikkeling van een referentiekader voor waardering en selectie, de verfijning van de selectiecriteria en de voorstellen voor selectie is het zinvol een werkverband samen te stellen uit een vertegenwoordiging van de meest betrokken instellingen, te weten de RDMZ en het ICN. Zij kunnen zich hierin laten bijstaan en adviseren door vertegenwoordigers van verschillende andere betrokken organisaties, waaronder de SKKN, de PHB, de Stichting Historisch Boerderijonderzoek (SHBO), het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), STABIEN, de Sectie Kastelen en Landhuizen met een Museale Functie van de Nederlandse Museumvereniging, de Stichting Het Nederlands Interieur en de Stichting Monumentenwacht Noord-Brabant<sup>36</sup>.

Alvorens tot vaststelling wordt overgegaan van de lijst van ensembles van nationaal en internationaal belang (niveau A) en van de lijst van ensembles met documentatie- en reflectiewaarde (niveau B) verdient het overweging deze lijsten ter advisering voor te leggen aan de Raad voor Cultuur.

#### 5.5 Werkzaamheden en middelen

##### *Werkzaamheden ten behoeve van inventarisatie en selectie*

- Incidenteel: De benoeming van de ensembles van evident nationaal belang; het opzetten van een inventarisatiesysteem; de aanvullende inventarisatie; de ontwikkeling van een referentiekader voor waardering en selectie; de verfijning van de selectiecriteria; de voorstellen voor selectie door een vertegenwoordiging van de meest betrokken instellingen, te weten de RDMZ en het ICN; advisering door de Raad voor Cultuur; vaststelling.
- Structureel: n.v.t.

##### *Middelen ten behoeve van inventarisatie en selectie*

- Personeel: RDMZ, ICN, Raad voor Cultuur.
- Materieel: Technische ondersteuning (databank te koppelen aan het in ontwikkeling zijnde Monarch-systeem, de vernieuwde databank voor gebouwde en archeologische monumenten).
- Onderzoek (extern uit te voeren): Categoriele beknopte deelonderzoeken.

---

<sup>36</sup> Sinds 1996 bestaat in Vlaanderen de Interieurwacht. Inmiddels heeft elke Vlaamse provincie haar eigen interieurwacht met twee teams van twee specialisten. Naar analogie van dit goed lopende Vlaamse model heeft Monumentenwacht Noord-Brabant in de eerste helft 2004 een verkenningsonderzoek naar de bestaansmogelijkheden van een interieurwacht laten uitvoeren. Zie ook noot 38.

**ENSEMBLES DOOR HERKOMST****KASTEEL BUREN, BUREN**

**Adres:** Plantsoen, Buren  
**Rijksmonument,** nummer 11302  
**Categorie monument:** kasteel  
**Eigendom:** Gemeente Buren  
**Datering:** 1539-1540

Op het emplacement van het rond 1810 gesloopte Kasteel Buren bevond zich een ensemble waarvan de roerende zaken echter niet langer in situ zijn. Dit ensemble bestond naast het emplacement uit ongeveer tweehonderd 16<sup>de</sup>- en 17<sup>de</sup>-eeuwse bouwfragmenten. Ze zijn voornamelijk afkomstig van de renaissance arcaden van het kasteel uit 1539, dat waarschijnlijk naar ontwerp van Tommaso Vincidor da Bologna is gebouwd. De arcaden werden gemaakt door Andries de Seron in de bouwloods van het paleis van Hendrik III te Breda. Verder bevonden zich op dit emplacement fragmenten van twee renaissance schouwen (idem, 1539/1540). Al deze bouwfragmenten zijn aan het einde van de 19<sup>de</sup> eeuw op allerlei plaatsen in Buren en omstreken gevonden door J.H. Heuff, die ze vervolgens in 1899 heeft opgesteld als een monument. In 1971 werd dit op de monumentenlijst geplaatst. In 1972 werd een nieuw monument opgericht. Hierin werden in plaats van de ongeveer tweehonderd fragmenten nog maar enkele stukken opgenomen. De overige fragmenten – waaronder de internationaal architectuurhistorisch belangrijke 16<sup>de</sup>-eeuwse fragmenten van de galerijen en de schouwen – zijn naar elders verplaatst. Omdat deze zich niet meer in de opstelling van het in 1972 heropgerichte gedenkteken bevinden, maar als losse voorwerpen zijn opgeslagen, zijn zij weer roerend geworden (in gemeentelijk beheer) en vallen daarom niet meer onder de bescherming van de Monumentenwet 1988.

## ENSEMBLES DOOR HERKOMST

### – Sint-Janskathedraal, 's-Hertogenbosch (Rijksmonument 21879)

Deze gotische kruisbasiliek bezit, naast een grote en zeer rijke collectie roerende voorwerpen, een belangrijke verzameling bouwfragmenten. Deze zijn ondergebracht in een speciaal daarvoor naast de kathedraal gebouwd museum, de zogeheten Bouwloods. Deze collectie gebouwonderdelen valt buiten de wettelijke bescherming van het rijksmonument.

### – Grote of St. Catharijnekerk, Brielle (Rijksmonument 10646)

De situatie bij deze kerk, een fraai voorbeeld van de Brabantse laat-gotiek, geldt voor een groot aantal middeleeuwse kerken. Diverse bouwfragmenten hiervan bevinden zich nog altijd in het gebouw, verschillende andere in het lokale historische museum, in dit geval het Historisch Museum Den Briel.

### – Een Romeinse brug over de Maas bij Cuijk (Rijksmonument 524076)

In de 4<sup>de</sup> eeuw vormde de brug over de Maas bij Cuijk een belangrijk onderdeel van het Romeinse wegenstelsel. Hiervan zijn honderden bouwfragmenten bewaard gebleven, deels nog op de Maasbodem. Een aantal van deze stukken zijn in bruikleen bij museum Ceucum te Cuijk, het merendeel is – na door de gehele gemeente te hebben gezworven – verzameld in een nabij gelegen boerderij.

### – Binnenhofcomplex, 's-Gravenhage (Rijksmonument 17470-17478)

Het Haagse Binnenhofcomplex is sinds de Middeleeuwen – aanvankelijk alleen van het graafschap Holland – de centrale bestuurszetel van onze gewesten. Dit geleidelijk uitgedijde gebouwencomplex heeft in de loop der eeuwen talrijke transformaties ondergaan. Een groot aantal bouwfragmenten en interieuronderdelen wordt op een van de zolders van het complex bewaard, evenals in de depots van Paleis het Loo en het Rijksmuseum. Enkele monumentale interieuronderdelen zijn in andere rijksgebouwen herplaatst.

### – Beelden van het stadhuis, Veere (Rijksmonument 36934)

De zeven beelden – voorstellende de heren en vrouwen van Veere en vervaardigd in 1517 door Michiel Ywijns – zijn bij de restauratie in 1931-1934 wegens het sterke verval uit de nissen van het stadhuis (1474-1517) verwijderd en vervangen door replieken van O. Wenckebach. De aan Museum De Schotse Huizen in bruikleen gegeven originelen (thans in zorgwekkende toestand) zijn losgeraakt van de oorspronkelijke context.

**ENSEMBLES DOOR HERKOMST****ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST:  
DE VOORGEVEL VAN HET HUIS HUYDECOPER, AMSTERDAM<sup>37</sup>**

**Adres:** Gemeentewerf, Amsterdam

**Rijksmonument:** monumentwaardig, geen rijksmonument

**Categorie monument:** herenhuis

**Eigendom:** Gemeente Amsterdam

**Datering:** 1639-1642

In de nacht van 26 op 27 april 1943 werd een van de fraaiste Amsterdamse grachtenhuizen door een neerstortend Engels vliegtuig vernield: Singel 548. Dit was het huis van Joan Huydecoper (1599-1661), een van de machtigste regenten van het 17<sup>de</sup>-eeuwse Amsterdam, gebouwd door Philips Vingboons tussen 1639 en 1642. De voor de Nederlandse architectuurgeschiedenis van bijzonder belang zijnde natuurstenen gevel van dit monumentale huis met een dubbele perceelbreedte bleef bewaard, evenals enkele bijzondere interieurelementen: het houten portaal uit het voorhuis en de classicistische schouw uit de Zaal met een mythologisch schoorsteenstuk van J. Sandrart. Deze beide elementen bevinden zich in het Rijksmuseum.

Na documentatie is de vijftien meter brede gevel gedemonteerd en door de gemeente opgeslagen, in afwachting van een nieuwe bestemming. Zoals zovele Amsterdamse bouwfragmenten lagen deze gevelonderdelen decennialang ongebruikt op diverse gemeentewerven. Een initiatief van een Amsterdamse zakenman en mecenas eind jaren tachtig om deze voorgevel op de Bloemgracht te herbouwen is niet gerealiseerd. Door dit initiatief bleek echter dat enerzijds enkele fragmenten, waaronder de stoep, ontbraken en anderzijds veel fragmenten, waaronder de kapitelen en andere ornamenten door de tand des tijds en de vele verslepingen dermate waren aangetast en beschadigd dat zij niet meer voor hergebruik geschikt werden geacht. Bij deze actie werden bovendien de meest beschadigde zandstenen delen weggegooid omdat zij toch vervangen zouden worden. De plannen voor herbouw van deze gevel zijn vervolgens voor onbepaalde tijd in de ijskast verdwenen.

N.B. Hoewel de voorgevel van het Huydecoper-huis in de zin van dit rapport geen ensemble is – het gaat hier uitsluitend om (thans) roerende zaken waarbij geen onroerende zaak resteert –, is het toch als voorbeeld opgenomen. De lotgevallen van deze gevel zijn immers kenmerkend voor de kwetsbaarheid van bouwfragmenten.

<sup>37</sup> Recent zijn de nog resterende gevelonderdelen opgenomen in de collectie bouwfragmenten van de RDMZ.

## ENSEMBLES DOOR HERKOMST

### ANDERE ENSEMBLES MET EEN ONZEKERE TOEKOMST

– **Museum het Rembrandthuis, Amsterdam** (Rijksmonument 2029)

De vaste interieurelementen van het in 1908-1911 door P.K.C. de Bazel gerestaureerde vroeg 17<sup>de</sup>-eeuwse Rembrandthuis zijn bij een grondige renovatie in 1998 uit hun oorspronkelijke context verwijderd. Initiatieven om voor deze elementen een nieuwe bestemming te vinden leken op niets uit te lopen, geen van de direct betrokken partijen wilde zich immers hierover ontfemen. Dit in tegenstelling tot de bijbehorende roerende zaken die in de verzamelingen van het Drents Museum en het ICN zijn opgenomen. Omdat het voortbestaan van de vaste elementen in hun onderlinge samenhang werd bedreigd, heeft Rijksmuseum Twenthe deze zaken (tijdelijk) in beheer overgenomen.

### DEFINITIEF UITEENGEVALLEN

– **Nieuwezijdskapel, Amsterdam** (Ooit monumentwaardig, geen rijksmonument)

De natuurstenen bouwfragmenten van de in 1908 afgebroken Nieuwezijds Kapel, de vroegere Heilige Stede, lagen decennia opgeslagen in de stadskwakerij Frankendael en later bij de voormalige synagoge Uilenburg. In 1987 is hiervan een groot aantal kolomsegmenten en rijk gedetailleerde kapitelen verkocht. Een klein gedeelte is nog in handen van de gemeente. Hiertoe behoort ook de op het Rokin geplaatste kolom die een wezenlijke functie vervuld bij de jaarlijkse Stille Omgang. Deze kolom ligt thans in verband met de aanleg van de nieuwe metrolijn de Noord/Zuidlijn elders opgeslagen.

– **St. Martinuskerk, Kerkdriel** (Ooit monumentwaardig, geen rijksmonument)

De in april 1945 tijdens oorlogshandelingen zwaar beschadigde Hervormde kerk te Kerkdriel werd in 1952 gesloopt om plaats te maken voor een nieuw kerkgebouw. Afkomende materialen zijn verkocht ten behoeve van restauraties elders. Kraagstenen, kapitelen en andere beeldhouwde fragmenten raakten verspreid en bevinden zich thans in onder meer Oudheidkamer Maasdriel te Kerkdriel, Museum Het Valkhof te Nijmegen en de collectie bouwfragmenten van de RDMZ.

– **Ambtswoning van de Commissaris des Konings, Zwolle** (Ooit monumentwaardig, geen rijksmonument)

In maart 1985 is het gouverneurshuis te Zwolle gesloopt. Dit grote en luxueuze pand was in 1892 gebouwd naar ontwerp van J. Lokhorst. Enkele gevelornamenten zijn elders herplaatst, verschillende andere elementen – waaronder twee schouwen, een timpaan en natuurstenen balkonhekken – liggen bij monumentenzorg te Zwolle opgeslagen.

– **Kantoorgebouw De Utrecht, Utrecht** (Ooit monumentwaardig, geen rijksmonument)

In 1974 is het hoofdkantoor De Utrecht gesloopt ten behoeve van het plan Hoog Catharijne. Dit in 1899-1902 gebouwde verzekeringskantoor was een puur Gesamtkunstwerk. Verschillende elementen werden meegenomen naar het nieuwe kantoor en enkele bouwfragmenten zijn toegepast in het nieuwe muziekcentrum Vredenburg. Maar ook in onder andere het Centraal Museum worden nog enkele waardevolle elementen – bibliotheekwand, lampen, beelden en meubelen – van dit ensemble bewaard.

– **Van Dishoekhuis, Vlissingen** (Voormalig rijksmonument 37679)

In 1986 is het Van Dishoekhuis, gebouwd in 1733 naar ontwerp van J.P. van Bourscheid jr., gesloopt om plaats te maken voor de – in 2000 gesloten – marinewerf De Schelde. Interieurelementen uit dit pand – stucwerkplafonds, schouwpartijen, betimmeringen – zijn over heel Nederland verspreid geraakt (huis Bonenburg te Heerde, villa Eikenhorst te Wassenaar, huis Huguetaan te 's-Gravenhage).

– **Huis Babberich, Babberich** (Rijksmonument 519886)

De buitenplaats Babberich was van 1785 tot 1999 familiebezit van de familie De Nerée tot Babberich. In de jaren 2002-2003 is de collectie geschilderde familieportretten via het Amsterdamse veilinghuis Sotheby's verkocht.



## HOOFDSTUK 6 – TOE TE PASSEN INSTRUMENTARIUM

### 6.1 Inleiding

De niet altijd gemakkelijk te bepalen juridische afbakening tussen onroerende en roerende zaken heeft tot gevolg dat de betrokken overheidsdiensten ten aanzien van ensembles een incoherente rol vervullen. Competentievragen, lacunes en overlappingsen werken verwarrend. Een geïntegreerde benadering van de instandhouding van ensembles is dan ook gewenst.

Hieronder zijn de maatregelen geformuleerd die aan deze benadering kunnen bijdragen. Zij hebben uitsluitend betrekking op de ensembles van nationaal en internationaal belang (niveau A), waaronder de reeds eerder benoemde ensembles van evident (inter)nationaal belang. De maatregelen sluiten aan bij bestaande wetgeving en beleidsontwikkeling en zijn vooral gericht op vergroting van kennis en draagvlak.

### 6.2 Maatregel I: Toepassing van bestaande wetgeving en beleid

#### *I-1 Monumentenwet 1988*

Op het onroerende deel van het ensemble in een op grond van de Monumentenwet 1988 beschermd gebouw is het in die wet geregelde vergunningensysteem van toepassing, alsmede het Besluit rijkssubsidiëring restauratie monumenten 1997 (BRRM 1997). Daarnaast kan aan de aanwezigheid van het ensemble zelf een additionele waarde worden toegekend die in de waardering en belangenafweging bij vergunningaanvragen kan worden betrokken. Hierbij is het van belang dat in de inleiding van de redengevende omschrijving van het betreffende monument in het monumentenregister melding wordt gemaakt van de aanwezigheid van het ensemble.

#### *I-2 Wet tot behoud van cultuurbezit*

Vergelijkbaar met voornoemde vermelding in het monumentenregister zouden bij de voorwerpen die onder de bescherming van de WBC vallen ook de contextgegevens (het ensemble, indien aanwezig) in een inleidende beschrijving moeten worden opgenomen.

#### *I-3 Beleid*

Het in voorbereiding zijnde nieuwe instandhoudingsbeleid voor rijksmonumenten heeft als belangrijke component de ontwikkeling van een kennisinfrastructuur. Hierin nemen monument, eigenaar, beheerder en ondersteunende partijen een belangrijke plaats in. Weliswaar zal het instandhoudingsproces zelf zich binnen dit beleid moeten beperken tot de onroerende zaak, maar dat verhindert niet dat genoemde infrastructuur ook de ensembles kan omvatten. Zij vertegenwoordigen immers een belangrijke additionele waarde.

In de infrastructuur zou een centraal en toegankelijk punt moeten worden opgenomen waar informatie en kennis worden aangeboden en van waaruit draagvlak wordt gecreëerd. Hierbij moet gedacht worden aan het bundelen van de krachten van de RDMZ en het ICN en het oprichten van een gezamenlijk kennissteunpunt (zo nodig virtueel). Eventueel is dit uit te breiden met andere partijen zoals de SKKN, STABIEN, SHBO of de Monumentenwacht. Daarnaast zou de mogelijkheid moeten bestaan voor gecoördineerde advisering ter plaatse door de RDMZ en het ICN. Zeker waar het gaat om het nemen van maatregelen ter voorkoming van calamiteiten (waaronder brand en diefstal) en effectief optreden daarna is gezamenlijk handelen van wezensbelang.

Hierbij liggen de volgende initiatieven voor de hand:

- a. Het instellen van een interieurwacht naar analogie van de provinciale monumentenwachten.<sup>38</sup>
- b. Het organiseren van workshops voor de betrokken ambtenaren op rijks-, provinciaal en gemeentelijk niveau.
- c. Het organiseren van cursussen voor eigenaren en beheerders in samenwerking met de Stichting Nationaal Contact Monumenten (NCM).
- d. Het geven van bekendheid aan de ensembleproblematiek en het verstrekken van informatie door middel van een website, brochures en een nieuwsbrief.
- e. Het organiseren van een werkconferentie waarmee de aandacht voor de ensembleproblematiek in brede kring bekendheid wordt gegeven.

#### **I-4 Uitgangspunten**

Binnen de geselecteerde ensembles zal een tweedeling gemaakt kunnen worden van enerzijds ensembles die in een vorm van musealisering in stand worden gehouden en anderzijds ensembles die nog in gebruik zijn. Voor deze twee groepen dienen uitgangspunten voor het behoud te worden vastgesteld. Maar elk ensemble daarbinnen dient vervolgens op zijn eigen merites en binnen zijn eigen omstandigheden te worden gezien, op basis waarvan een arrangement voor instandhouding kan worden getroffen. Zal voor de eerste groep conservering leidraad zijn, voor de tweede dient dit vooral de traditionele dynamiek te zijn. Hierin kunnen stichtingen met als doelstelling de instandhouding van het ensemble én de voortgang van het historische gebruik een wezenlijke rol spelen. Voor het behoud van beide groepen blijft de aanwezigheid op de achtergrond van de RDMZ en het ICN voor ondersteuning en begeleiding een belangrijke voorwaarde.

### **6.3 Maatregel II: Subsidiëring**

Ensembles kunnen slechts ten dele participeren in de subsidiëring van rijksmonumenten omdat roerende zaken buiten het subsidiekader vallen. Het verdient overweging om voor de instandhouding subsidie te verstrekken onder nader te bepalen voorschriften op grond van artikel 4 van de Wet op het specifiek cultuurbeleid.<sup>39</sup> Maar ook zou een specifiek op dit onderwerp gerichte algemene maatregel van bestuur krachtens zowel de Wet op het specifiek cultuurbeleid als Monumentenwet 1988 in overweging genomen kunnen worden. Wellicht zou de Mondriaan Stichting hierbij een rol kunnen vervullen.

### **6.4 Maatregel III: Fiscale maatregelen**<sup>40</sup>

#### **III-1**

<sup>38</sup> De bevindingen van het haalbaarheidsonderzoek naar de bestaansmogelijkheden van een interieurwacht in de provincie Noord-Brabant (uitgevoerd in opdracht van Monumentenwacht Noord-Brabant) zijn in dezen duidelijk. Er wordt expliciet gesteld: ‘Aanbevolen wordt om over te gaan tot het oprichten van een interieurwacht’. (Helicon Conservation Support b.v., *Binnenste Buiten. Verkennend onderzoek naar een Interieurwacht in opdracht van Monumentenwacht Noord-Brabant*, Alphen aan den Rijn, juni 2004). Wellicht ten overvloede, maar voor alle duidelijkheid: de provinciale georganiseerde Monumentenwachten worden niet vanuit het Rijk, maar door de provincies gesubsidieerd. Zie ook noot 36.

<sup>39</sup> Volgens de considerans van deze wet is het wenselijk het cultuurbeleid van het Rijk eenmaal per vier jaar in een nota vast te leggen en het verstrekken van subsidies ten behoeve van cultuuruitingen een grondslag in de wet te geven.

<sup>40</sup> De werkgroep is dhr. A.J.H.M. Voncken (toenmalig hoofd Financiën en Informatiebeleid Directie Algemeen Cultuur Beleid) dankbaar voor zijn suggesties voor een eventueel fiscaal regime voor ensembles. De tekst van zijn memorandum is als Bijlage 3 opgenomen.

Ingevolge het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956 bestaat de mogelijkheid om uit een nalatenschap voorwerpen of verzamelingen met een nationaal cultuurhistorisch of kunsthistorisch belang in eigendom over te dragen aan de Staat.

Uit de Nota van toelichting kan worden opgemaakt dat overgedragen voorwerpen of verzamelingen op hun historische plaats zouden kunnen blijven, gelet op de daarin genoemde mogelijkheid dat bij inboedel uit kastelen en buitenplaatsen, die in de loop der tijd verspreid is geraakt, bij overdracht aan de Staat ‘de voorwerpen weer op hun oude plaats (kunnen) worden teruggezet’. Voor ensembles zou dan dus de mogelijkheid bestaan dat deze bij vererving wegens successierechten niet uiteen behoeven te vallen. Omdat het besluit zich beperkt tot roerende zaken, en het onderscheid tussen roerende en onroerende zaken niet altijd duidelijk is, kan het bijhouden van een ensemble echter alsnog gefrustreerd worden. Een oplossing zou kunnen zijn dat in het besluit wordt opgenomen om welke soorten voorwerpen het bij ensembles kan gaan. Bovendien zou voor de ensembles uitdrukkelijk bepaald moeten worden dat de betrokken voorwerpen in situ moeten blijven opdat daarmee de ensemblewaarde gewaarborgd wordt. In Engeland wordt met een soortgelijke regeling met succes gewerkt.

### **III-2**

Het verdient overweging om bij verkrijging van een ensemble krachtens erfrecht of schenking vrijstelling van successie- en schenkingsrechten te verlenen overeenkomstig de voorzieningen die de Natuurschoonwet 1928 geeft voor natuurschoon. Deze wet beoogt het behoud van natuurschoon te bevorderen door het uiteenvallen van landgoederen tegen te gaan. Successie- en schenkingsrechten worden bij instandhouding en openstelling van het landgoed door de eigenaar gedurende 25 jaar na verkrijging niet ingevorderd. Indien de eigenaar het terrein niet openstelt wordt tot gedeeltelijke invordering overgegaan.

## **6.5 Maatregel IV: Toezicht**

De ensembles vertegenwoordigen een integraal erfgoedbelang door hun samenstelling van onroerende en roerende monumenten. Tevens kunnen archieven er deel van uitmaken en soms ook archeologische resten. Hun behoud vormt door dit samengestelde erfgoedbelang een onderwerp van toezicht voor de in oprichting zijnde Inspectie voor het cultureel erfgoed.

## **6.6 Maatregel V: Wetswijziging**

Vooralsnog gelet op de nauwe relatie van het ensemble met het privé-domein, maar ook op de andere tegengestelde belangen die zich met de instandhouding van het ensemble kunnen voordoen, mag voorts nog meer effectiviteit worden verwacht van het bevorderen van kennis en betrokkenheid, alsmede onderkenning van de waarden en belangen op basis van overzicht en selectie, dan van procedures, plichten en verboden.

Mocht er evenwel alsnog wettelijke bescherming in overweging worden genomen, dan zou dat in een aanpassing van de Monumentenwet 1988 gezocht moeten worden wegens de wederkerige verankering van de ensembles en gebouwde monumenten. Daarbij zou, net zoals bij de voorafgaande maatregelen, moeten worden uitgegaan van ensembles op twee niveaus. Alleen niveau A zou onder de werking van de wet gebracht moeten worden, maar met uitzondering van de

ensembles in bewoonde huizen.<sup>41</sup> Bescherming van deze laatste ensembles zou uitsluitend op *vrijwillige* basis kunnen wegens het aanmerkelijke particuliere belang. Tegenover de verplichtingen voortkomende uit de Monumentenwet 1988 (vergunningensysteem) zou een tegemoetkoming moeten staan in de vorm van participatie in het subsidiestelsel en in de fiscale faciliteiten voor rijksmonumenten, alsmede in de vorm van advisering en begeleiding.

Voor niveau B zou in plaats van de vergunningplicht een meldingsplicht moeten gelden, terwijl de eigenaar ondersteund zou moeten worden door adviezen en fiscale faciliteiten.

In Bijlage 3 wordt uitgebreid op de fiscale aspecten ingegaan.

## 6.7 Werkzaamheden en middelen

### *Maatregel I. Toepassing van bestaande wetgeving en beleid*

#### **Werkzaamheden**

- Incidenteel: Vermeldingen in bestaande registers; het beleggen van een werkconferentie specifiek over het onderwerp ensembles; het opzetten van een kennissteunpunt; het opzetten van een interieurwacht.
- Structureel: Het bemensen en faciliteren van het (virtuele) kennissteunpunt; additionele advisering en belangenafweging in bestaande structuren (instellingen); optreden naar buiten; het organiseren van workshops; het instellen van de interieurwacht.

#### **Middelen**

- Personeel: RDMZ, ICN: het gezamenlijk bemensen van het kennissteunpunt en ondersteuning van de interieurwacht.
- Materieel: Budget t.b.v. workshops, werkconferentie en PR; materieel krediet t.b.v. het kennissteunpunt en de interieurwacht.
- Onderzoek (extern uit te voeren): Veldverkenning voor de behoefte en de structuur van het kennissteunpunt en de interieurwacht.

### *Maatregel II: Subsidiëring*

#### **Werkzaamheden**

- Incidenteel: Overleg met DCE inzake de Wet op het specifiek cultuurbeleid; overleg met DCE inzake een algemene maatregel van bestuur.
- Structureel: Uitvoering van het subsidiestelsel.

#### **Middelen**

- Personeel: DCE, RDMZ, ICN; kennissteunpunt; Mondriaan Stichting.
- Materieel: Subsidiebudget.
- Onderzoek (extern uit te voeren): Verkenning van de subsidiebehoefte en de subsidie-mogelijkheden.

### *Maatregel III: Fiscale maatregelen*

#### **Werkzaamheden**

---

<sup>41</sup> Zie Adviescommissie Wet tot behoud van cultuurbezit, *De wet tot behoud van cultuurbezit: een evaluatie van de werking van de wet*, Zoetermeer, februari 1999, p. 27.

- Incidenteel: Overleg met het Ministerie van Financiën inzake toespitsing Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956; overleg met het Ministerie van Financiën inzake successie- en schenkingsrechten. Overleg is overigens pas zinvol als er duidelijkheid is over zowel de selectiecriteria als het aantal geselecteerde ensembles.
- Structureel: Uitvoering van het fiscale stelsel.

#### **Middelen**

- Personeel: RDMZ, ICN; kennissteunpunt; Ministerie van Financiën; Adviescommissie beoordeling aangeboden cultuurbezit uit nalatenschappen.
- Materieel: N.v.t.
- Onderzoek (extern uit te voeren): Verkenningsonderzoek.

#### ***Maatregel IV: Toezicht***

##### **Werkzaamheden**

- Incidenteel: Onderzoek en rapporteren.
- Structureel: Herhaling van onderzoek op gezette tijden.

#### **Middelen**

- Personeel: Inspectie cultureel erfgoed i.o.
- Materieel: Inspectiebudget.
- Onderzoek (extern uit te voeren): N.v.t.

#### ***Maatregel V: Wetswijziging***

##### **Werkzaamheden**

- Incidenteel: Vooralsnog niet aan de orde.
- Structureel: Vooralsnog niet aan de orde.

#### **Middelen**

- Personeel: N.v.t.
- Materieel: N.v.t.
- Onderzoek (extern uit te voeren): N.v.t.



## HOOFDSTUK 7 – CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Gelet op de in hoofdstukken 5 en 6 voorgestelde maatregelen wordt het volgende geconcludeerd en aanbevolen:

### Voorbereiding

1. Gelet op de nauwe relatie van ensembles met het privé-domein, maar ook op andere – tegengestelde – belangen die zich bij de instandhouding kunnen voordoen, ligt het invoeren van nieuwe wettelijke procedures, plichten en verboden niet voor de hand. Meer effectiviteit mag worden verwacht van enerzijds het bevorderen van kennis en betrokkenheid, en anderzijds van onderkenning van de belangen en waarden op basis van overzicht en selectie.

#### *Aanbeveling*

Beleg een werkconferentie voor alle bij de ensembleproblematiek betrokken partijen: ICN, RDMZ, ICB en andere erfgoedinspecties, NMV, eigenaren/beheerders van rijksmonumenten en WBC-objecten, PHB, SKKN, Stabien, RKD, Raad voor Cultuur en Ministeries van Financiën en OCW.

Op de conferentie zou aan de hand van dit rapport en de daarin opgenomen conclusies meer bekendheid gegeven moeten worden aan de ensembleproblematiek en zou een aanzet gegeven moeten worden tot de uitwerking van de aanbevelingen.

Voor de organisatie van deze werkconferentie dient een projectteam te worden ingesteld.

2. De instandhouding van ensembles wordt hanteerbaar als er zicht is op het aantal dat van (inter)nationaal belang moet worden geacht, en op de ensemblevormen die daarin vertegenwoordigd zijn.

#### *Aanbeveling*

Inventarisatie en selectie, en vooruitlopend daarop benoeming van de ensembles van evident (inter)nationaal belang.

### Uitvoering

3. Bij toepassing van de Monumentenwet 1988 kan aan de aanwezigheid van een ensemble een additionele waarde worden toegekend die in de waardering en belangenafweging bij vergunningaanvragen kan worden betrokken. Hierbij is het van belang dat in de inleiding van de redengevende omschrijving van het betreffende monument in het monumentenregister melding wordt gemaakt van de aanwezigheid van het ensemble.

#### *Aanbeveling*

Structurele betrekking van de aanwezigheid van ensembles in de besluitvorming op vergunningaanvragen en vermelding van die aanwezigheid in de inleiding van de redengevende omschrijving van het betreffende monument in het monumentenregister.

Bovendien zouden bij de voorwerpen die onder de bescherming van de WBC vallen ook de contextgegevens (het ensemble, indien aanwezig) in een inleidende beschrijving moeten worden opgenomen.

4. Initiatieven om ensembles in stand te houden moeten worden ondersteund. Een heldere afbakening van competenties tussen de betrokken overheidsorganen is hiervoor noodzakelijk.

*Aanbeveling*

Samenwerking van de RDMZ en het ICN en coördinering van hun adviezen.

5. Ensembles zijn in hoge mate kwetsbaar. Daarom verdient hun instandhouding een hogere prioriteit dan deze op dit moment heeft.

*Aanbeveling*

Betrek de ensembles in de kennisinfrastructuur van het in het voorbereiding zijnde nieuwe instandhoudingsbeleid voor rijksmonumenten. Zij vertegenwoordigen immers een belangrijke additionele waarde.

De door de betrokken diensten verzamelde informatie en kennis dienen te worden gecontinueerd en uitgebouwd, waarvoor de samenwerking geïntensiveerd wordt voortgezet.

In de infrastructuur dient een centraal en toegankelijk punt te worden opgenomen waar deze informatie en kennis worden aangeboden en van waaruit draagvlak wordt gecreëerd.

6. Provinciale interieurwachten (gekoppeld aan de monumentenwachten, dan wel aan de erfgoedhuizen of steunpunten) zullen de instandhouding van ensembles kunnen bevorderen.<sup>42</sup> Conform de Vlaamse ervaringen hiermee zal dit de eigenaren kunnen helpen tijdig problemen te onderkennen en op te lossen, alsmede de kennisinstututen en vakspecialisten van praktijkinformatie kunnen voorzien.

*Aanbeveling*

Oprichting van provinciale interieurwachten.

7. Binnen de geselecteerde ensembles zal een tweedeling gemaakt kunnen worden tussen ensembles die in een vorm van musealisering in stand worden gehouden en die nog in gebruik zijn. Stichtingen met als doelstelling de instandhouding van het ensemble én de voortgang van het historische gebruik kunnen hierbij een wezenlijke rol vervullen.

*Aanbeveling*

Breng voor het formuleren van uitgangspunten voor het behoud onderscheid aan tussen ensembles die museaal worden beheerd en die nog in gebruik zijn, waarbij respectievelijk conservering en traditionele dynamiek leidraad zijn. Voor de instandhouding zouden arrangementen kunnen worden getroffen waarbij de eigen merites en omstandigheden bepalend zijn. De RDMZ en het ICN zullen op de achtergrond voor ondersteuning en begeleiding een belangrijke voorwaarde blijven.

---

<sup>42</sup> Het haalbaarheidsonderzoek naar de bestaansmogelijkheden van een interieurwacht in de provincie Noord-Brabant komt expliciet met de aanbeveling om een interieurwacht op te richten. Zie ook noten 36 en 38.



8. Voor de ondersteuning van instandhouding van ensembles ontbreekt een financiële structuur.

*Aanbeveling*

Verstrek subsidie onder nader te bepalen voorschriften op grond van artikel 4 van de Wet op het specifiek cultuurbeleid. Maar ook zou een algemene maatregel van bestuur krachtens zowel deze wet als de Monumentenwet 1988 in overweging genomen moeten worden.

Eveneens zou overleg met het Ministerie van Financiën op gang gebracht moeten worden over toespitsing van het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956 op de ensembles en over de mogelijkheid van vrijstelling van successie- en schenkingsrechten bij verkrijging krachtens erfrecht of schenking overeenkomstig de Natuurschoonwet 1928.

**Toezicht**

9. Ensembles vormen door hun samengestelde erfgoedbelang onderwerp van toezicht.

*Aanbeveling*

Voor de in oprichting zijnde Inspectie voor het cultureel erfgoed zou het behoud van ensembles onderwerp van toezicht moeten worden.



**BRONNEN EN LITERATUUR**

- Abeling, R.P., *Hulpzaken bestanddelen van ons cultureel erfgoed? Natrekking door onroerende zaken, onder oud en huidig recht*, Amsterdam (doctoraalscriptie Nederlands Recht, Universiteit van Amsterdam), 1998.
- Abeling, R.P., S.A. Coene & R. Harmanni, *Onroerend/roerend Een indicatieve inventarisatie van het aantal ensembles in Nederland*, Zeist 2000 (Onderzoeksrapport gemaakt in opdracht van het Ministerie van OCW, Directie Cultureel Erfgoed).
- Adviescommissie Wet tot behoud van cultuurbezit, *De wet tot behoud van cultuurbezit: een evaluatie van de werking van de wet*, Zoetermeer, februari 1999.
- Boer, H.P.G. de & S.M. van Genuchten, *Roerend mee eens : beleidsadviezen roerend industrieel erfgoed*, Zeist 1995 (Stichting Projectbureau Industrieel Erfgoed, PIE Rapportenreeks nr. 19).
- Brentjes, Y., ‘Niets blijft zoals het was. Historische interieurs in Nederland’, ‘Zekerheid geeft rust. Mastboomhuis in Oud Gastel’, ‘Het jaar van de bedstee’, ‘Rijkdom in het duister. Interieur oude Luxortheater Arnhem moet buigen voor arbo-eisen, veiligheidsvoorschriften en klimatologische installaties’, *Financieel Dagblad*, 14 dec. 2002, p. 25, 28 dec. 2002, p. 25, 11 jan. 2003, p. 25, 25 jan. 2003, p. 25.
- Buitenplaatsen. Jaarboek Monumentenzorg 1998, Zwolle/Zeist 1998.
- Congreskrant *Leven in Toen. Het historisch interieur: herkenning, behoud, gebruik*, Amsterdam (Koninklijk Instituut voor de Tropen), Symposium 10-12 september 2001.
- Council of Europe, *Recommendation No. R (98)4 of the Committee of Ministers to Member States on Measures to Promote the Integrated Conservation of Historic Complexes Composed of Immoveable and Moveable Property*, Strasbourg, 17-3-1998 (Adopted by the Committee of Ministers on 17 March 1998 at the 623<sup>rd</sup> Meeting of the Minister’s Deputies).
- Cultuur en Fiscus*, conceptnota Ministerie van OCW/ABB-F&I, september 1998.
- Erfgoed in overvloed. Discussienota over selectie van cultureel erfgoed*, Zoetermeer (Ministerie van OCW) juli 2000.
- Genuchten, S.M. van & J. Post, *Bescherming in beweging. Een onderzoek naar de beschermingspraktijk van roerend cultureel erfgoed*, Amsterdam/Zeist 1999 (STABIEN), pp. 26 e.v.
- Helicon Conservation Support b.v., *Binnenste Buiten. Verkennend onderzoek naar een Interieurwacht in opdracht van Monumentenwacht Noord-Brabant*, Alphen aan den Rijn, juni 2004.
- Heuvel, Ch. van den & G.W.C. van Wezel, ‘A Pasqualini Puzzle? Building fragments of Buren’, in: G. Bers & C. Doose (red.), *Italienische Renaissancebaukunst an Schelde, Maas und Niederrhein: Stadtanlagen – Zivilbauten – Wehranlagen; Tagungshandbuch des 2. Jülicher Paqualini-Symposium vom 18. Bis 21. Juni 1998 in Jülich*, Jülich 1998, pp. 495-511.
- Inland Revenue, *Capital Taxation and the National Heritage*, London, December 1986 (No. IR 67).
- Interieurs belicht. Jaarboek Monumentenzorg 2001*, Zwolle/Zeist 2001.
- Kamerstukken Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zitting 1959/60, wetsontwerp nr. 4115, *Voorzieningen in het belang van het behoud van monumenten van geschiedenis en kunst (Monumentenwet)*, nr. 5 (Memorie van Antwoord), p. 2.
- Kuipers, M.C., *Conserveren in de wegwerpmatenschap. Pleidooi voor een polychrone cultuur*. (Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Cultureel Erfgoed vanwege de Victor de Stuersstichting aan de Universiteit Maastricht op vrijdag 30 maart 2001), Maastricht 2001.
- Laan, B., ‘Hoe veilig is het beschermde interieur in Nederland’, in: *Jong Holland*, 1998, nr. 3, pp. 5-10.
- Laan, B. e.a. (red.), *Jaarboek Cuypersgenootschap 2000. Achter gesloten deuren. Bronnen voor interieur-historisch onderzoek 1800-1950*, Rotterdam 2000.
- Les ensembles architecturaux: M. Muret, ‘Introduction à la théorie des ensembles’, R. Kerremans, ‘Les ensembles et la gestion du patrimoine immobilier en région bruxelloise’, Y. Robert, ‘De l’ensemble urbanistique mobilier’, *Nouvelles du patrimoine* nr. 73 (Juillet-Septembre 1997), pp. 8-25.

- Medema, G.H., ‘De zaak NHM of de bescherming van esthetisch samenhangende ensembles’, in: *Praktijkboek Instandhouding Monumenten*, Deel I-3, afl. 16, november 2003, pp. 1-14.
- Palmer, N. & A. Hudson, ‘Fixtures and Historic Buildings’, in: *Art, Antiquity and Law*, Vol. 5 Issue 1, March 2000, pp. 37-46.
- Pavonni, R. (ed.), *Historic House Museums as Witnesses of National and Local Identities, Acts of the Third Annual DEMHIST Conference Amsterdam 14-16 October 2002*, DEMHIST 2003.
- Pressouyre, L., *Protection of the Movable Heritage Integrated with Protection of Europe’s Architectural Heritage – Aims and Methods. Preliminary Study*, Strasbourg (Council of Europe, Steering Committee for Integrated Conservation of the Historic Heritage, CDPH (88) 65), 26-1-1989.
- Raad voor Cultuur, *Advies van 23 april 1998* (wbc-98.7435/1).
- Raad voor Cultuur, *Advies van 7 juli 1998* (wbc-98.7804/1).
- Raad voor Cultuur, *Advies van 1 juli 1999* (wbc-99.477/2).
- Raad voor Cultuur, *Advies Actualisering WBC-lijst* (wbc-2000.1785/2) van 13 december 2001.
- Raad voor het Cultuurbeheer, *Advies nr. 62 d.d. 2 november 1994 (RCB-94-610) inzake de bescherming van ensembles*. Zie: *Jaarverslag 1993 en 1994. Raad voor het Cultuurbeheer*, Rijswijk 1995, pp. 167-172.
- Reekum, J. van, *Alienated Appearances. Study of the Relation between the Musealisation Process and Conservation*, september 2000 (Amsterdam School of the Arts, Reinwardt Academy, Master’s Degree Programme), hfst. 3: ‘The decisive moment’.
- Smith S., ‘Landmark Case’, in: *ARTnews*, September 1999, p. 68.
- Toppers van Toen. Rapport van de werkgroep knelpunten*, Zeist (Rijksdienst voor de Monumentenzorg) 1980
- Union d’Associations Européennes de demeures historiques*, brief van 10 december 1997 aan dhr. J.-M. BALLESTER, Chef de la Division du Patrimoine Culturel, Conseil de l’Europe.
- Wellen, G. A., J.A.C. Peeters & C.A. van Swigchem, *Kerkelijk kunstbezit in nieuwe tijden. Doelstelling en activiteiten van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland*, Utrecht (SKKN) 1987.
- Wezel, G.W.C. van, ‘Fragmentenzorg. Uit delen gebouwd en in delen weer uiteengevallen’, *Monumenten en oorlogstijd. Jaarboek Monumentenzorg 1995*, Zwolle/Zeist 1995, pp. 204-226.
- Wezel, G.W.C. van, ‘De Collectie Bouwfragmenten [van de RDMZ]’, *In dienst van het erfgoed. Jaarboek Monumentenzorg 1997*, Zwolle/Zeist 1997, pp. 318-324.
- What listing means. A Guide for Owners and Occupiers*, Department for Culture, Media, and Sport, London (Department of National Heritage), 1994.
- Witteveen, M., ‘Natuurstenen bouwfragmenten in het depot’, in: *Gelders erfgoed*, 1999-2, pp. 10-14.
- Zanten, M.M. van, *Gids voor behoud en Beheer van Kerkelijk Kunstbezit. Een praktische handleiding*, Den Haag 1994.

[www.assemblee-nationale.fr/ta/ta0644.asp](http://www.assemblee-nationale.fr/ta/ta0644.asp)

[www.cto.eds.co.uk](http://www.cto.eds.co.uk)

[www.cm.coe.int/ta/rec/1998/98r4.htm](http://www.cm.coe.int/ta/rec/1998/98r4.htm)

[www.english-heritage.org.uk](http://www.english-heritage.org.uk)

[www.legifrance.gouv.fr](http://www.legifrance.gouv.fr)

[www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/index.html](http://www.monument.vlaanderen.be/aml/nl/index.html)

## BIJLAGE 1 – JURIDISCH KADER

### *Begrippenkader Monumentenwet 1988 en Burgerlijk Wetboek*

Hieronder volgt een beknopt overzicht van enkele voor de onderhavige materie relevante begrippen uit de Monumentenwet 1988 en het Burgerlijk Wetboek (hierna: BW).

#### *Zaken en bestanddelen*

Voor de reikwijdte van de bescherming van monumenten is het uit het BW afkomstige begrip *zaak* bepalend. Van het beschermde monument – de hoofdzaak – maken alle stoffelijke dingen deel uit die in zo’n nauw verband met hem staan dat zij in het recht als onzelfstandig worden aangemerkt. Deze zaaksdelen worden *bestanddelen* van de hoofdzaak genoemd. Hoofdzaak en bestanddeel vormen juridisch een eenheid: de zaak. Het BW (art. 3:4) geeft aan wanneer er sprake is van een bestanddeel. Bepalend daarvoor is de *verkeersopvatting* of de *onderlinge verbinding*.

#### *Onroerende en roerende zaken*

Een ensemble is in onderhavig rapport een samenhang tussen *onroerende* en *roerende zaken*. Het onderscheid in onroerende en roerende zaken is geregeld in artikel 3:3, eerste lid, van het BW. De grond en de daarmee (duurzaam) verbonden bouwwerken en beplantingen zijn onroerend en alle niet in dit artikellid genoemde zaken zijn roerend. De verplaatsbaarheid van deze zaken is voor dit onderscheid op zichzelf niet relevant, omdat tegenwoordig technisch gezien bijna alles verplaatst kan worden. Het gaat bij onroerende zaken om de gerechtvaardigde verwachting dat de zaak duurzaam ter plaatse blijft.

#### *Monumenten*

Artikel 1 van de Monumentenwet 1988 verstaat onder het begrip *monumenten* (voor zover hier van belang): ‘alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde’.

#### *Beschermde monumenten*

Onder *beschermde monumenten* wordt verstaan: ‘onroerende monumenten welke zijn ingeschreven in de ingevolge deze wet vastgestelde registers’; ofwel het monumentenregister. Een gebouw is onroerend en kan dus als beschermd monument worden aangewezen.

#### *Bestanddeelvorming bij onroerende zaken*

De vraag wat als bestanddeel tot een onroerende zaak gerekend kan worden is in de onderhavige problematiek van belang omdat bestanddelen van een in het kader van de Monumentenwet 1988 beschermd – en dus onroerend – monument nu reeds onder de werking van deze wet vallen.

In de aanloop naar de invoering van de voorganger van de Monumentenwet 1988, de Monumentenwet (1961), noemde de regering een aantal objecten die doorgaans als bestanddelen van onroerende monumenten zouden gelden:

‘(...) standbeelden, gebrandschilderde ramen, graftomben, beelden in of op gevels, antiek behang (...), orgels, altaren, koperen doopvonten, oude wandtapijten enzovoorts.’<sup>43</sup>

<sup>43</sup> Kamerstukken II 1959/60, nr. 4115, nr. 5 (Memorie van Antwoord), p. 2.

Hiermee is niet gezegd dat genoemde objecten te allen tijde als bestanddelen gelden. Zeker voor genoemde altaren, koperen doopvonten en oude wandtapijten valt nog wel een voorbehoud te maken, gezien de huidige stand van het recht. Maar wel kan deze passage gezien worden als een indicatie van mogelijke gevallen van bestanddeelvorming.

Artikel 3:4 van het huidige BW kent, zoals gezegd, twee criteria voor bestanddeelvorming: de verkeersopvatting of de onderlinge verbinding.

### *Verkeersopvatting*

Het eerste lid van artikel 3:4 van het BW behandelt het criterium verkeersopvatting: datgene wat in het maatschappelijk verkeer als onderdeel van een zaak gezien wordt, geldt juridisch gezien als bestanddeel van die zaak. Omdat over een bepaald onderwerp uiteenlopende verkeersopvattingen kunnen bestaan, die bovendien in de loop van de tijd kunnen veranderen, is het de rechter die in geval van conflict de verkeersopvatting vaststelt.

Het criterium verkeersopvatting krijgt inhoud door te beoordelen of de hoofdzaak – in ons geval een gebouw – zonder een andere zaak (het eventuele bestanddeel) niet aan haar maatschappelijke (en/of economische) functie zou kunnen voldoen en daarom als incompleet (of onvoltooid) zou moeten worden beschouwd. Dakpannen en deuren zijn dan bestanddelen, maar hetzelfde zou gesteld kunnen worden over wandafwerkingen, aangebracht op of voor onafgewerkte muurvlakken, die zonder beschadiging zijn te verwijderen.

Het gaat bij de incompleetheid om het *soort* gebouw zelf. Of iets wordt ervaren als onmisbaar voor het feitelijke gebruik, is voor bestanddeelvorming niet relevant: het ontbreken van een wezenlijk object voor bijvoorbeeld de eredienst maakt het kerkgebouw niet incompleet.

Bestanddeelvorming naar verkeersopvatting wordt overigens niet gemakkelijk aangenomen. Alleen als object en gebouw in constructief opzicht specifiek op elkaar zijn afgestemd of als het gebouw na verwijdering van het object als incompleet moet worden beschouwd, kan hiervan sprake zijn. Dit werd uitgemaakt in de arresten van de Hoge Raad van 15 november 1991 (NJ 1993, nr. 316; ‘Dépex’) en 27 november 1992 (NJ 1993, nr. 317; ‘Zaaimachine’).<sup>44</sup>

Een voor de monumentenzorg sprekend voorbeeld van een bestanddeel naar verkeersopvatting is te ontleen aan de uitspraak van de Raad van State van 22 augustus 1995 (nr. R03.93.3294) over de status van een schoorsteenstuk:

*‘Geoordeeld moet derhalve worden dat het schilderstuk met sierlijst wat vorm en plaatsing betreft één integrerend geheel vormt met de rest van de schoorsteenpartij. Op grond van het vorenstaande moet worden geoordeeld dat het schilderstuk met sierlijst naar verkeersopvatting (ook nadat het van het pand is losgemaakt) onderdeel uitmaakt van het pand (...). Dit stuk moet derhalve als een bestanddeel van die zaak worden aangemerkt als bedoeld in artikel 3:4 van het Burgerlijk Wetboek.’*

Ook geschilderde behangsel- en bovendeurstukken in een beschermd monument in Amsterdam werden op grond van kroonjurisprudentie als bestanddelen aangemerkt.<sup>45</sup>

<sup>44</sup> Het is op basis van bovenstaande jurisprudentie en literatuur zelfs verdedigbaar dat bijvoorbeeld de gehele inventaris van het door Berlage als *Gesamtkunstwerk* ontworpen jachthuis Sint Hubertus op de Hoge Veluwe naar verkeersopvatting bestanddeel van dat gebouw is. Wie zal immers ontkennen dat het jachthuis incompleet is zonder deze door Berlage speciaal voor het jachthuis ontworpen objecten? Hetzelfde kan gezegd worden ten aanzien van bijvoorbeeld het Rietveld Schröder Huis te Utrecht en de Beurs van Berlage en het Scheepvaarthuis te Amsterdam. De rechter heeft de hier verdedigde verkeersopvatting echter nog niet kunnen bevestigen wegens het uitblijven van een (proef)proces ten aanzien van deze materie in relatie tot het cultureel erfgoed.

<sup>45</sup> Zie het Koninklijk besluit nr. 28 van 26 november 1985.

### *Onderlinge verbinding*

Het tweede lid van artikel 3:4 van het BW behelst het criterium van de onderlinge verbinding, die alleen door schade van betekenis te verbreken is. Dit criterium was voorheen ook wel bekend als het ‘aard- en nagelvast’-criterium. De fysieke hechtheid speelt hier een essentiële rol, die als criterium overigens door voortschrijding van de techniek wordt ondergraven. Desalniettemin moet hier worden gedacht aan onderdelen als vloeren, plafonds, schouwen en betimmeringen, hecht verankerde machines en gelijkelijk verankerd meubilair of vastgehechte preekstoelen en orgels in een kerk, maar ook aan wandbespanningen en geschilderd behangsel.

Het lijkt er op dat ook kerkmeubilair (waaronder kerkbanken) op deze wijze hecht verbonden moet zijn met de kerkvloer om als bestanddeel van een kerk te kunnen worden beschouwd. Voor kerkbanken werd dit bepaald in een uitspraak van de Raad van State van 14 december 1995. Ook de Hoge Raad lijkt deze opvatting toegedaan. In een arrest van 22 november 2002 (nr. C01/087HR) inzake een geschil over wat exact als bestanddeel met het kerkgebouw was verkocht en overgedragen en wat als inventaris was verhuurd, werd als vaststaand aangenomen dat het hecht met de kerk verbonden meubilair<sup>46</sup> bestanddeel van de kerk was en de losstaande biechtstoelen roerende zaken.

De schade volgens dit criterium hoeft niet puur fysiek te zijn, maar kan ook economisch van aard zijn. Omdat praktisch elke verbinding technisch gezien en met de nodige middelen en tijd zal kunnen worden verbroken, kan de schade ook gewogen worden door de moeite die het verbreken van de verbinding in deze zin kost. Het is overigens mogelijk dat een object zowel bestanddeel is volgens verkeersopvatting als vanwege de hechte verbinding met het gebouw.<sup>47</sup>

### *Onderzoek naar verdwijning rechtsfiguur onroerend door bestemming*

Een directe aanleiding voor de (hernieuwde) aandacht vanuit de ICB en de RDMZ voor de ensembleproblematiek was het vervallen van de rechtsfiguur van de hulpzaak, doorgaans aangeduid als *onroerend door bestemming*, met de invoering in 1992 van het Nieuw Burgerlijk Wetboek (NBW). In 1996 werd op instigatie van de ICB een juridisch onderzoek ingesteld naar deze rechtsfiguur en de consequenties van zijn verdwijning voor de reikwijdte van de Monumentenwet 1988.<sup>48</sup> De belangrijkste conclusies uit dit onderzoek waren:

- het vervallen van de rechtsfiguur was het gevolg van de oprekking van het begrip bestanddeel, zodat per saldo nagenoeg evenveel objecten als onderdeel van een onroerend monument aan te merken waren als vóór de invoering van het NBW, maar:
- in de monumentenzorg*praktijk* werd de rechtsfiguur onroerend door bestemming sinds jaar en dag ruimer uitgelegd dan op basis van jurisprudentie vol te houden was. Objecten zoals losse kerkbanken, lezenaars en doopvonten, waarvan men dacht dat zij onroerend door bestemming waren, konden en kunnen waarschijnlijk in de meeste gevallen niet anders dan als roerende zaken worden gezien.

<sup>46</sup> De lijst met bestanddelen vermeldde o.m.: het hoogaltaar en twee andere altaren, de communiebank, de preekstoel, het triomfkruis op de apostelbank, de kruiswegstaties, het doopvont, diverse hekken, het tabernakel en de kerkbanken (onder punt 1.1.2).

<sup>47</sup> Voor een uitgebreid overzicht van jurisprudentie en achtergronden, zie de notitie bij het advies nr. 62 van de Raad voor het Cultuurbeheer inzake de bescherming van ensembles (RCB-94-610) en R.P. Abeling, *Hulpzaken bestanddelen van ons cultureel erfgoed? Natrekking door onroerende zaken, onder oud en huidig recht*, Amsterdam (doctoraalscriptie Nederlands Recht, UvA) 1998 (onderzoek uitgevoerd op instigatie van de ICB).

<sup>48</sup> Zie voor bedoeld onderzoek R.P. Abeling (1998).





## BIJLAGE 2 – BOUWFRAGMENTEN

Sinds de negentiende eeuw zijn alle grote monumenten in ons land tenminste één keer ingrijpend gerestaureerd, sommige zelfs twee of drie maal. Veel historische substantie is hierdoor verloren gegaan. Het resultaat van deze restauratiepraktijk is dat veel originele, gekopieerde delen zijn blijven rondslingeren in kelders en op zolders etc., samen met allerlei andere roerende zaken. Het behelst resten van genoemde restauratiepraktijk (zoals gipsstudies of afgietsels), vondsten gedaan tijdens restauraties, restanten van gesloopte onderdelen van het gebouw of van interieuronderdelen (zoals altaren en sacramentshuizen). Honderden grote en kleine (bouw)fragmenten zijn geen uitzondering. Al deze objecten zijn van belang voor inzicht in de geschiedenis van het betreffende gebouw.

Bij twee categorieën rijksmonumenten worden grote concentraties (bouw)fragmenten aangetroffen: in de (grote) middeleeuwse kerken en in kastelen (inclusief ruïnes en emplacementen – archeologisch beschermde terreinen waar een gebouw heeft bestaan).

Wanneer bij de restauratie van een rijksmonument onderdelen van het gebouw vrijkomen, kan het behoud hiervan via het vergunningstelsel geregeld worden (art. 19 jo. 11 van de Monumentenwet 1988). Het gaat om zaken die tot dan toe onroerend waren en dus niet om fragmenten die reeds in het verleden tijdens restauraties of bij sloop zijn vrijgekomen. Hoewel het vergunningstelsel de mogelijkheden verschaft tot bescherming van vondsten en belangrijke vrijkomende bouwfragmenten, is daar in het verleden zelden of nooit gebruik van gemaakt.<sup>49</sup> De visie ten aanzien van het behoud van originele substantie is echter aan het veranderen. Steeds meer streeft men naar het behoud van waardevolle, noodzakelijk te vervangen onderdelen ter plekke bij het monument.

Behoud in situ is niet altijd mogelijk. Bouwbeeldhouwwerk blijkt bijvoorbeeld steeds vaker vervangen te moeten worden vanwege de versnelde agressieve milieu-invloeden, slecht onderhoud of slecht uitgevoerde restauraties. In tegenstelling tot enkele decennia geleden wordt nu eerst gepoogd een onderdeel te conserveren of impregneren. Waar dit niet mogelijk is, wordt een kopie gemaakt. Het origineel dient als historisch document behouden te blijven. De betrouwbaarheid van de kopie kan daarmee worden geverifieerd of het kan de basis zijn – zoals in de praktijk veelal gebeurt – voor een tweede kopie.<sup>50</sup> Het verdient de voorkeur om – in overleg met de eigenaar en de gemeente – de bouwfragmenten in of bij het monument te behouden. Het is echter niet altijd mogelijk of wenselijk (fragiele) bouwfragmenten hecht met een monument te verbinden – in de zin van art. 3:4, lid 2, van het BW – ofschoon dit de enige mogelijkheid is van bescherming krachtens de Monumentenwet 1988.

Het gaat hier niet om bescherming van rijkswege van die bouwfragmenten waarvan de herkomst onbekend is en die voor hergebruik worden verhandeld. Ook niet om fragmenten in depots van musea, waarvan de herkomst nog vaak wel bekend is. Uit bezuinigingsoverwegingen gaan deze overigens wel steeds vaker over tot opheffing of ontzaming van hun collecties. In zulke gevallen moet geprobeerd worden de bouwfragmenten alsnog naar de plaats van herkomst terug te brengen of er een andere museale bestemming voor te vinden. Met het oog hierop streeft de RDMZ naar een landelijke inventarisatie van bouwfragmenten, onder meer te koppelen aan het in ontwikkeling zijnde Monarch-systeem.

<sup>49</sup> Onder bouwfragmenten wordt hier verstaan: *alle onderdelen van gebouwen met uitzondering van bouwmaterialen*; gebouwen zijn immers gemaakt van (onder)delen (kozijnen, betimmeringen, kapitelen, kapspanten, schouwen) en bouwmaterialen (bakstenen, dakpannen etc.).

<sup>50</sup> De reden hiervan is, dat een kopie, ongeacht de bekwaamheid van de kopiist, nimmer de historische waarde van het origineel kan vervangen.



## **BIJLAGE 3 – MEMORANDUM Fiscale faciliteiten instandhouding ensembles**

### ***Inleiding***

In dit memorandum wordt nader ingegaan op de fiscale faciliteiten die van toepassing kunnen zijn op ensembles, zoals benoemd in het rapport van de werkgroep Onroerend/roerend: *VAN OBJECT NAAR SAMENHANG, De instandhouding van ensembles van onroerend en roerend cultureel erfgoed*. Hierbij wordt de volgende onderverdeling aangebracht:

1. De fiscale faciliteiten op basis van de aanmerking van ensembles als rijksmonument.
2. De fiscale faciliteiten die particulieren en bedrijven stimuleren te schenken of na te laten aan stichtingen of verenigingen.
3. De fiscale faciliteiten waarvan stichtingen en verenigingen gebruik kunnen maken bij het verkrijgen (schenkingen of verkrijging uit nalatenschap).

### **Ad 1**

Er wordt nader ingegaan op de werking van de Natuurschoonwet 1928 en een eventuele analoge toepassing op ensembles. Voorts wordt bezien of door de kwalificatie van een ensemble als rijksmonument de fiscale faciliteiten ten aanzien van rijksmonumenten benut kunnen worden.

### **Ad 2**

Er wordt nader ingegaan op fiscale faciliteiten die particulieren en bedrijven stimuleren te doneren aan stichtingen en verenigingen. Deze fiscale faciliteiten gelden in beginsel derhalve eveneens ten aanzien van stichtingen en verenigingen ten behoeve van ensembles. Aan de orde komt onder andere de mogelijkheid om successierecht in natura te betalen.

### **Ad 3**

Voor stichtingen en verenigingen bestaat een aantal fiscale faciliteiten dat het schenkingsrecht en het successierecht vermindert over verkrijgingen. Hier wordt een opsomming van gegeven.

### ***1. De fiscale faciliteiten op basis van de aanmerking van ensembles als rijksmonument***

Een ensemble zal in de regel bestaan uit zowel roerende als onroerende zaken. Deze kwalificatie is van direct belang voor de toepassing van de fiscale faciliteiten die gelden op basis van de aanwijzing van een ensemble als rijksmonument. Immers de fiscale faciliteiten zien slechts op het onroerende deel van een monument. Hierna wordt nader ingegaan op de fiscale faciliteiten ten aanzien van rijksmonumentale onroerende zaken. Voorts worden de fiscale faciliteiten behandeld op basis van de Natuurschoonwet. Tot slot worden enkele aanbevelingen gedaan op basis waarvan ensembles wél fiscaal voordeel zouden kunnen hebben van de aanmerking als rijksmonument.

## **Fiscale faciliteiten voor rijksmonumentale onroerende zaken**

### ***Inkomstenbelasting***

In het kader van de inkomstenbelasting spelen er de navolgende zaken, te weten:

- de aftrek van vaste lasten en onderhoudskosten voorzover deze hoger zijn dan 1,1% van WOZ waarde (persoonsgebonden aftrek) in geval er sprake is van een eigen woning hoofdverblijf rijksmonument (box I);
- de aftrek van onderhoudskosten voorzover deze de drempel van 4% van de waarde in het economische verkeer aan het begin van het jaar te boven gaan (persoonsgebonden aftrek) daar waar het gaat om rijksmonumenten welke belast worden in box III (verhuur).

NB; Aftrekbaar zijn vooralsnog alleen de onderhoudskosten aan gebouwde zaken. Derhalve niet aftrekbaar zijn onderhoudskosten van als rijksmonument gekwalificeerde historische tuinen en parken.

Opgemerkt zij dat het Ministerie van Financiën doende is (inmiddels al zo'n 6 jaar) om te komen tot een regeling van aftrek van tuinonderhoudskosten. Daarbij zou het met name gaan om monumentale tuinen welke onderdeel uitmaken van zogenaamde complex historische buitenplaatsen. Hier zou je kunnen spreken van een ensemble van onroerend rood (gebouwen) en groen (tuinen/ parken). De uitbreiding van rijksmonumenten met roerende zaken zou het plaatje compleet maken.

### ***Overdrachtsbelasting***

Voorts bestaat er een vrijstelling overdrachtsbelasting in geval van een verkrijging van een rijksmonument door een rechtspersoon zoals bedoeld in artikel 15.1.p Wet belastingen rechtsverkeer. In casu gaat het daar om een rechtspersoon welke naar het oordeel van de Minister van Financiën hoofdzakelijk de instandhouding van rijksmonumenten ten doel heeft.

### ***Successiewet***

In het kader van de successiewet spelen er geen faciliteiten voor rijksmonumentale kwaliteiten. In de praktijk wordt de heffing van successierechten beperkt door voorzichtige taxaties.

### **Natuurschoonwet landgoederen (NSW landgoederen)**

Gebieden welke voldoen aan de voorwaarden zoals gesteld in het kader van de NSW 1928 en waarvan de eigenaar afsprekt deze gebieden (kwaliteiten) in stand, te zullen houden worden fiscaal gefaciliteerd.

### ***Rangschikkingsvoorwaarden***

Hier gaat het om aaneengesloten gebieden van ten minste 5 ha., met op ten minste 30% bos/houtopstanden en waarde agrarische percelen in voldoende mate omzoomd zijn. Aanwezige gebouwen van vóór 1940 dan wel in het kader van het landgoed functionele panden kunnen worden mee gerangschikt.

Uitzondering op de voorwaarde van minimaal van 5 ha. is de situatie waar sprake is van tenminste 1 ha. mits daarop aanwezig is een rijksmonumentale opstal en nog aanwezige tuinaanleg van vóór 1850.

### ***De NSW gerelateerde fiscale faciliteiten***

- Gedeeltelijke vrijstelling van successie- en schenkingsrechten in geval van NSW landgoederen;
- Volledige vrijstelling successie- en schenkingsrechten in geval van opengestelde NSW landgoederen;
- Gedeeltelijke vrijstelling van de zogenoemde WOZ-waarde; waardoor besparingen kunnen worden genoten in het kader van:
  - de gemeentelijke onroerende zaakbelastingen
  - waterschapsheffing omslag gebouwde eigendommen
  - inkomstenbelasting betreffende met name het netto huurwaardeforfait voor de eigen woning
- Vrijstelling overdrachtsbelasting voor verkrijgingen door gekwalificeerde NSW rechtspersonen en natuurlijke personen.

- Vrijstelling kapitaalsbelasting ter zake van de inbreng van een NSW landgoed in een NSW BV of NV.

### **Suggesties**

In het geval dat roerende zaken vanuit een ensemble gedachte gekwalificeerd worden als rijksmonument zal het met name van belang zijn wanneer tegenover de verplichtingen die deze status met zich mee zal brengen, gelijk dat het geval is voor onroerende rijksmonumenten, bepaalde (fiscale) faciliteiten staan.

Daarbij kan met name worden gedacht aan de volgende faciliteiten, te weten:

- aftrek van onderhoudskosten aan deze roerende zaken voor particulieren (niet onderneming); gedacht zou daarbij kunnen worden aan uitbreiding van de huidige aftrek onderhoudskosten voor eigenaren van eigen woning hoofdverblijf (box I) en box III rijksmonumenten waarvan de roerende monumenten deel van uitmaken.
- een faciliteit in het kader van successie- en schenkingsrechten voor roerende rijksmonumenten is wellicht van een nog groter belang. Zeker wanneer de waarde van dergelijke zaken nog verder stijgt.

Te overwegen ware in principe een gedeeltelijke vrijstelling, bijvoorbeeld gelijk aan de faciliteit voor NSW landgoederen een vrijstelling van ca. 60%. Terwijl een volledige vrijstelling aan de orde is wanneer de roerende zaken op een bepaalde wijze toegankelijk zijn voor de gemeenschap zoals ook geldt voor opengestelde NSW landgoederen.

### ***2. Faciliteiten die donaties aan stichtingen en verenigingen stimuleren***

Bij deze faciliteiten wordt onderscheid gemaakt tussen faciliteiten die particulieren stimuleren en faciliteiten die bedrijven stimuleren tot donaties.

### **Particulieren**

Particulieren worden gestimuleerd te geven aan stichtingen en verenigingen op basis van fiscale faciliteiten in de Wet inkomstenbelasting 2001 en in de Successiewet 1956.

#### ***Wet inkomstenbelasting 2001***

Als fiscale faciliteiten in het kader van giften aan stichtingen en verenigingen zijn te noemen;

- a) de giftenaftrek (artikel 6.39 van de Wet inkomstenbelasting 2001);
- b) de periodieke giftenaftrek (“lijfrente-aftrek”) (artikel 6.34 van de Wet inkomstenbelasting 2001).

Algemeen geldt dat de giften slechts aftrekbaar zijn voorzover zij worden gedaan aan kerkelijke, levensbeschouwelijke, charitatieve, culturele, wetenschappelijke of het algemeen nut beogende instellingen. Dit zijn veelal verenigingen of stichtingen. Op grond van een besluit van de Staatssecretaris van Financiën zijn dit in ieder geval instellingen die een zogenaamde artikel 24, vierde lid Successiewet 1956 rangschikking hebben.

De giften komen in aftrek op het inkomen in de volgende volgorde. Eerst komen de giften in mindering op het inkomen in Box I dan Box III en dan Box II. De giften zijn derhalve tegen ten hoogste 52% belasting aftrekbaar. Zulks houdt in feite in dat een gift een particulier in het gunstigste geval netto 48% van de gift kost.

### De giftenaftrek

Op grond van de Wet inkomstenbelasting kunnen belastingplichtige particulieren giften, voorzover meer dan €60 en 1% van het verzamelinkomen vóór toepassing van de persoonsgebonden aftrek in aftrek brengen van, hun inkomen.

Maximaal kan 10% van het verzamelinkomen vóór toepassing van de persoonsgebonden aftrek in aftrek worden gebracht.

Derhalve is er een zogenaamde dubbele drempel voordat giften in aftrek mogen worden gebracht (meer dan €60 én meer dan 1% van het inkomen) en een grens voor het in aftrek te nemen bedrag (10% van het inkomen).

De giften binnen zowel in aanmerking kopen voor de giftenaftrek indien het gaat om een gift in geld als om een gift in natura (bijvoorbeeld een ensemble). In dat laatste geval is de waarde in het economische verkeer van de gift van belang voor de omvang van de in aftrek te nemen gift.

### De periodieke giftenaftrek

De periodieke giften zijn zonder beperkingen (drempels of maxima) aftrekbaar indien het giften zijn in de vorm van vaste en gelijkmatige periodieke uitkeringen die uiterlijk eindigen bij het overlijden van de belastingplichtige. Deze giften dienen te berusten op een bij notariële akte van schenking aangegane verplichting om ten minste jaarlijks uitkeringen te doen gedurende vijf of meerjaren.

De giften kunnen zowel in aanmerking komen voor de giftenaftrek indien het gaat om een gift in geld als een gift in natura (bijvoorbeeld een ensemble). In dat laatste geval is de waarde in het economische verkeer van de gift van belang voor de omvang van de in aftrek te nemen gift. In de praktijk zal een gift in natura als volgt worden vormgegeven. De gever verkoopt een voorwerp aan een stichting of vereniging. De stichting of vereniging blijft de koopsom schuldig. Jaarlijks wordt een deel van de schuld van de stichting of vereniging door de gever kwijtgescholden.

## ***Successiewet 1956***

### Schenking vrij van recht

Hierna wordt nader ingegaan op het verschuldigde schenkingsrecht door een stichting of vereniging. Het verschuldigde schenkingsrecht voor een stichting of vereniging kan, vrijstellingen daargelaten, in beginsel, van 41% tot 68% bedragen. In die situaties kan een groot voordeel worden bereikt met een schenking vrij van recht.

Echter, stichtingen en verenigingen waarin een ensemble wordt gehouden zullen doorgaans een zogenaamde 24, vierde lid status hebben (zie hierna). In dat geval bedraagt het verschuldigde recht 11%. Een schenking vrij van recht leidt in zulke gevallen tot marginale voordelen voor een schenker. Het voordeel bedraagt 0,14% van de bruto schenking. Dit heeft derhalve slechts zin bij zeer omvangrijke schenkingen.

Voorbeeld bij een verschuldigd recht van 11%:

X wil €1.000.000 schenken aan stichting ensemble. Over die schenking zou de stichting €110.000 schenkingsrecht verschuldigd zijn, zodat de netto verkrijging €890.000 bedraagt. X kan ook €890.000 vrij van recht schenken. In dat geval betaalt X het schenkingsrecht voor de stichting. Het verschuldigde recht voor X wordt als volgt berekend:

Schenking:	890.000	890.000
Primaire recht over 890.000 (11%):	<u>97.900</u>	
Totaal voordeel voor de stichting:	987.900	
Verschuldigd recht door X (11% totaal)		<u>108.669</u>
Totaal verschuldigd door X (schenking +recht)		€998.669

Het verschil tussen een normale schenking en een schenking vrij van recht is voor de stichting nihil. In beide gevallen krijgt zij netto €890.000.

Het verschil voor X bedraagt €1.331. Bij een normale schenking schenkt hij €1.000.000 en bij een schenking vrij van recht €998.669.

#### Legaat vrij van recht

Bij een legaat vrij van recht wordt de vergelijking gemaakt tussen het vererven van vermogen rechtstreeks aan de erfgenaam en het vererven via een goede doel instelling.

Deze vorm is met name effectief indien een erflater wil nalaten aan een neef of nicht waarbij tegen een zeer hoog tarief successierecht verschuldigd is.

Willekeurig voorbeeld:

Tante wil € 1.500.000 vermogen nalaten aan haar neef. In beginsel zal daarover € 953.232 successierecht verschuldigd zijn. De neef houdt derhalve €546.748 netto over van zijn erfenis. Ter vergelijking wordt de €1.500.000 nagelaten aan de stichting ensemble onder het legaat vrij van rechten aan de neef een bedrag van €546.748 over te maken.

De stichting ensemble verkrijgt:	1.500.000
Ze dient €546.748 over te maken naar de neef:	<u>(546.748)</u>
Zodat overblijft:	953.252

Van dit bedrag dient stichting ensemble het successierecht voor de neef te betalen, hetgeen als volgt te berekenen is:

Netto verkrijging neef:	546.748	
Primair recht:	<u>317.674</u>	
Totale verkrijging neef		
voor berekening successierecht:	864.442	
verschuldigd successierecht:		€521.052

Voor de neef maakt het niet uit of hij rechtstreeks erft van zijn tante of via de stichting ensemble. In beide gevallen krijgt hij netto €546.748.

Indien de erfenis via de stichting ensemble naar de neef gaat houdt de stichting ensemble echter een aardig bedrag over.

Ze krijgt:	1.500.000
Te betalen aan neef:	(546.768)
Te betalen aan successierecht	<u>(521.052)</u>
Zodat voor de stichting ensemble resteert:	432.180

Voorts dient de stichting over haar eigen verkrijging successierecht te betalen. Die verkrijging is, zoals berekend €432.180, maar voor de berekening van het te betalen successierecht bedraagt deze €635.558 (de totale verkrijging ad €1.500.000 minus de betaling aan neef vermeerderd met het primaire recht over die verkrijging). Over de verkregen €635.558 is 11% successierecht verschuldigd, derhalve €69.911.

Na betaling van het door de stichting ensemble verschuldigde successierecht resteert er voor de stichting derhalve €432.180 minus 69.911 = €362.269. Het aardige aan deze variant van vererven is dat in het geval van rechtstreeks vererven er €362.269 meer aan successierechten verschuldigd is. Dit bedrag komt nu toe aan de stichting ensemble.

#### Kwijtschelding van successierecht

Op basis van artikel 67, derde lid van de successiewet 1956 is er voor verkrijgers van een nalatenschap de mogelijkheid om voorwerpen uit de nalatenschap met een cultuurhistorisch of kunsthistorisch belang in eigendom over te dragen aan de Staat.

Op basis van de overdracht kan de belastingplichtige overdrager een kwijtschelding van successierecht van 120% van de waarde van het overgedragen voorwerp.

De faciliteit beperkt zich tot betaling van successierecht “in natura” van roerende kunstvoorwerpen en opent deze faciliteit niet ook voor onroerende zaken van culturele en historische betekenis. Dit kan voor ensembles in beginsel tot lastige discussies leiden indien daartoe een deel van een onroerende zaak is te rekenen.

Voorbeeld:

Een nalatenschap bestaat uit een schilderij (met een erkend kunsthistorisch belang) ter waarde van €300.000 en een bankrekening van €2.000.000. De totale waarde van de nalatenschap bedraagt €2.300.000. Hierover is bijvoorbeeld €400.000 successierecht verschuldigd. Na betaling van successierecht – zonder van de faciliteit gebruik te maken – resteert er een nalatenschap met een waarde van €1.900.000 (schilderij €300.000 en een bankrekening van €1.600.000).

Door gebruik te maken van de faciliteit resteert er na betaling van successierecht een bankrekening van €1.960.000. Immers, het schilderij wordt overgedragen en er wordt een kwijtschelding van successierecht verleend van 120% van €300.000 (€360.000) zodat er effectief nog €40.000 successierecht verschuldigd is.

In Bijlage 1 bij dit memorandum is de wetsgeschiedenis ten aanzien van betaling van successierechten in natura bijgesloten.

#### **Bedrijven**

Bedrijven worden gestimuleerd te geven (dan wel te investeren) op grond van de Wet op de vennootschapsbelasting 1969.

#### ***Giften***

Er is in feite slechts één generieke maatregel die bedrijven stimuleert om te geven, de giftenaftrek.

Op grond van artikel 16 Wet op de vennootschapsbelasting 1969 zijn giften voor bedrijven aftrekbaar voorzover gedaan aan kerkelijke, levensbeschouwelijke, charitatieve, culturele, wetenschappelijke of het algemeen nut beogende instellingen.

De giften dienen hoger te zijn dan €227 (de drempel) en zijn gemaximeerd tot 6% van de winst.



**Investerings**

De aftrekmogelijkheid van sponsorbijdragen is een mogelijkheid om zonder drempels en plafonds zakelijk verantwoorde bijdragen in het geheel ten laste te brengen van de winst. Een sponsoringsbijdrage is een bijdrage waartegenover een tegenprestatie staat (bijvoorbeeld reclame). Dit als onderscheid ten opzichte van een gift. Bij een sponsoringsbijdrage zal dan ook – in tegenstelling tot een gift – BTW berekend dienen te worden.

**3. Faciliteiten voor stichtingen en verenigingen****Algemeen**

In beginsel zijn verenigingen en stichtingen over schenkingen schenkingsrecht en bij verkrijgingen uit nalatenschappen successierecht verschuldigd op grond van de Successiewet 1956.

Voorzover het een verkrijging uit een nalatenschap betreft is in beginsel een bedrag van €1.732 vrijgesteld. Alleen over het meerdere is derhalve successierecht verschuldigd. Een schenking is tot een bedrag van €2.399 over twee jaar vrijgesteld van schenkingsrecht. Indien de verkrijging over die twee jaar groter is, vervalt de vrijstelling en is over de gehele schenking schenkingsrecht verschuldigd.

Schenkingsrecht en successierecht worden geheven over de omvang van de verkrijging volgens het volgende tarief:

Gedeelte van de belaste verkrijging			tarief	
0	19.994		41	
19.994	39.984		45	
39.984	79.961		50	
79.961	159.916		54	
159.916	319.826		59	
319.826	799.554		63	
799.554	en hoger		68	

**Artikel 24, lid 4 rangschikking**

Voorzover een stichting of vereniging aangemerkt kan worden als een binnen het Rijk gevestigde kerkelijke, levensbeschouwelijke, charitatieve, culturele of het algemeen nut beogende instelling (artikel 24, vierde lid Successiewet 1956), kan het tarief van het schenkings- en successierecht worden teruggebracht tot 11%.

Daarnaast gelden voor dergelijke instellingen nog andere faciliteiten zoals:

1. vrijstelling van verkrijgingen waarover successierecht verschuldigd, mits de verkrijging een bedrag van €7.996 niet te boven gaat.
2. vrijstelling van verkrijgingen waarover schenkingsrecht verschuldigd, mits de verkrijging een bedrag van €3.999 over twee jaren niet te boven gaat.
3. indien de instelling zelf een schenking doet op basis van haar statuten, reglement of stichtingsbrief, is de schenking voor de verkrijger vrijgesteld van schenkingsrecht.

De zogenaamde 24 lid 4 status bestaat op grond van de feitelijke activiteiten van een stichting of vereniging. De Belastingdienst Den Bosch kan vooraf, op basis van de statuten, zekerheid geven of een bepaalde stichting gerangschikt kan worden als een artikel 24, lid 4 Sw-instelling. De

Belastingdienst controleert dan of aan de daartoe opgestelde criteria wordt voldaan, zoals bijvoorbeeld:

- de instelling dient in Nederland te zijn gevestigd
- de instelling beoogt geen winst,
- bepalingen omtrent de bestuursleden en hun beloning/onkostenvergoeding,
- bestemming van een eventueel batig saldo bij liquidatie van de instelling.

### **Vrijgestelde verkrijgingen**

Voorzover stichtingen en verenigingen schenkingen verkrijgen van de Koningin of van leden van het Koninklijk Huis is de schenking vrijgesteld van schenkingsrecht.

Eveneens schenkingen van de Staat, een provincie of gemeente zijn vrijgesteld van schenkingsrecht.

Indien een stichting of vereniging aan te merken is als een onderdeel van de Staat, de provincie of de gemeente zijn de verkrijgingen vrijgesteld van schenkings- en successierecht. Voor onderdelen van een gemeente of provincie is daarbij van belang dat die schenking of zonder een bijzonder opdracht is dan wel met een opdracht die in het algemeen belang is.

Verkrijgingen door een door de Minister van Financiën, na overleg met de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, aangewezen museum waarvan de collectie van nationaal of regionaal belang is of een steunstichting van dat museum zijn vrijgesteld van schenkings- en successierecht. creëert een vrijstelling voor het successierecht voor verkrijgingen door musea. De vrijstelling vindt slechts toepassing indien en voorzover aan de making of de schenking geen last is verbonden waarmee geen algemeen maar slechts een beperkt particulier of commercieel belang (bijvoorbeeld in geval van sponsoring) wordt gediend.

### **Kwijtschelding**

Met toepassing van artikel 67, eerste lid, 3e van de Successiewet 1956 kan een tegemoetkoming in het schenkingsrecht worden verleend, verschuldigd wegens een schenking aan binnen het Rijk gevestigde verenigingen of stichtingen, welke uitsluitend of nagenoeg uitsluitend de bevordering van kunst of wetenschap ten doel hebben, met uitzondering van musea en steunstichtingen van musea.

De bepaling kan pas worden toegepast wanneer een vereniging of stichting zowel naar haar statuten als naar haar feitelijke werkzaamheden voor ten minste 90% de bevordering van kunst of wetenschap ten doel heeft. In dit verband wordt onder het begrip “bevordering van wetenschap” verstaan: het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek. Zo vallen bijvoorbeeld het geven van voorlichting of het verlenen van patiëntenzorg niet onder dit begrip.

Voorts wordt van geval tot geval beoordeeld of terzake van concrete schenkingen de bepaling toepasselijk is. Het vooraf verlenen van een algehele tegemoetkoming in het schenkingsrecht voor toekomstige schenkingen, is derhalve niet mogelijk. Desgevraagd moet worden aangetoond dat het geschonken bedrag voor het aangegeven doel is aangewend.

In artikel 67, eerste lid, ten 4<sup>e</sup> van de Successiewet 1956 is de mogelijkheid tot kwijtschelding opgenomen, ter zake van schenkingen ten algemene nutte (voor Nederland) welke aan een bepaald tijdstip of een bepaalde gebeurtenis is gebonden.

**BIJLAGE 3.1: Wetsgeschiedenis betaling successierechten in natura**

De in art. 67, derde lid, opgenomen faciliteit is in de memorie van toelichting (*Kamerstukken II* 1996/97, 25 052, nr. 3) als volgt toegelicht:

“Als tweede maatregel (ten doel hebbend een bijdrage te leveren aan de instandhouding van de kwaliteit van belangrijke Nederlandse musea en het behoud van waardevolle kunstvoorwerpen voor Nederland) wordt voorgesteld de mogelijkheid te openen om successierechten geheel of gedeeltelijk te voldoen door kunstwerken die deel uitmaken van de desbetreffende nalatenschap, over te dragen aan het Rijk. Gebleken is dat met name bij nalatenschappen die voor een groot deel uit kunstvoorwerpen bestaan de erfgenamen slechts door de verkoop van een of meer van deze voorwerpen de successierechten kunnen voldoen. De betaling in natura kan voor de erfgenamen een alternatief zijn voor een dergelijke verkoop. De regeling kan toepassing vinden met betrekking tot voorwerpen van cultureel belang voor Nederland dan wel voorwerpen waarbij het een culturele verarming zou betekenen als het object buiten Nederland terecht zou komen. De regeling is beperkt tot roerende zaken, aangezien bij verkoop van onroerende zaken, zij uit de aard der zaak niet naar het buitenland zullen verdwijnen. Of een object wordt geaccepteerd is ter beslissing van de Minister van Financiën na advisering door een daartoe in te stellen commissie, en gehoord de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Met een dergelijke regeling sluit Nederland aan bij een opzet die internationaal (zie onder meer Frankrijk, Het Verenigd Koninkrijk en enkele Zwitserse kantons) gebruikelijk is. Indien een kunstvoorwerp wordt geaccepteerd en wordt overgedragen aan de Staat wordt een bedrag aan successierecht kwijtscholden, gelijk aan de waarde van het kunstvoorwerp vermeerderd met 20%. Dit laatste is bedoeld als een stimulans om van de regeling gebruik te maken. Niet zelden zal verkoop (aan het buitenland) voor erfgenamen financieel de meest lucratieve oplossing zijn. Indien het gaat om een kunstwerk met culturele waarde voor Nederland, is het van belang de erfgenamen met een “korting op het successierecht van 20% van de waarde van het kunstvoorwerp, te stimuleren het kunstvoorwerp niet ter verkoop aan te bieden, maar voor te dragen voor de in deze regeling voorgestelde wijze van betaling van het successierecht. De in het voorgestelde nieuwe derde lid opgenomen bepaling maakt het mogelijk verschuldigde successierechten in bepaalde gevallen te voldoen in natura. Hieraan is technisch vorm gegeven door de Minister van Financiën de bevoegdheid te geven gehele of gedeeltelijke kwijtschelding te verlenen van verschuldigde successierechten indien een kunstvoorwerp wordt overgedragen aan de Staat. De kwijtschelding beloopt 120% van de waarde van het overgedragen voorwerp, maar niet meer dan het verschuldigde recht. Indien de waarde van het aangeboden kunstvoorwerp, verhoogd met 20%, meer bedraagt dan het verschuldigde successierecht, kan de regeling alleen toepassing vinden in gevallen waarin de Minister van OCW besluit om het surplus aan de belastingplichtige uit te betalen. De regeling kan uiteraard ook worden toegepast indiende belastingplichtige er in berust dat liet kwijtscholden bedrag lager is dan de waarde van het aangeboden voorwerp.

In de wet worden alleen de hoofdlijnen van de regeling neergelegd; de details worden opgenomen in een algemene maatregel van bestuur. Het voornemen bestaat om daarin onder meer te bepalen dat de Minister van Financiën de beslissing om de regeling in een concreet geval toe te passen neemt op basis van een advies van een adviesgroep die bestaat uit een door hem en een door de Minister van OCW aan te wijzen lid plus een door het kabinet aan te wijzen voorzitter. Een verzoek om bepaalde kunstvoorwerpen voor de regeling in aanmerking te laten komen kan worden gedaan door de erfgenamen, maar ook reeds tevoren door de (toekomstige) erflater. In dat laatste geval kan de erflater de beslissing of het kunstvoorwerp na zijn dood ook daadwerke-

lijk wordt overgedragen, overlaten aan zijn erfgenamen of bepalingen daaromtrent opnemen in zijn testament.”

In het advies van de Raad van State werd het volgende opgemerkt:

“In het voorgestelde artikel V, onderdeel C, wordt zowel de mogelijkheid gegeven kunstvoorwerpen in betaling te geven voor het successierecht dat verschuldigd is over de nalatenschap waartoe ook de waarde van die kunstvoorwerpen behoort, als een premie van 20% toegekend, indien kunstvoorwerpen in betaling worden gegeven. Deze voorstellen roepen onder meer de vraag op om welke redenen alleen kunstvoorwerpen in betaling kunnen worden gegeven en niet bijvoorbeeld ook onroerende zaken van culturele of historische betekenis, landgoederen of gronden waarop woningbouw is voorzien. In al deze gevallen kan zich het geval voordoen dat de erfgenamen slechts door verkoop van (een deel van) de onroerende zaken de successierechten kunnen voldoen en een algemeen belang is gediend met de verwerving van die zaken. Daarnaast is de éénregelige motivering om een premie van 20% toe te kennen naar het oordeel van de Raad ontoereikend, mede in het licht van een mogelijk niet op objectieve en redelijke gronden te verdedigen bevoordeling van bezitters van kunstvoorwerpen, nu de spreiding van het kunstbezit niet gelijkmatig is. Gelet op deze vragen en de omstandigheid, dat naar het oordeel van de Raad dit voorstel niet zozeer verbonden is met de overige onderdelen van het voorstel dat de behandeling daarvan in het kader van het belastingplan 1997 dient plaats te vinden, adviseert de Raad het voorstel met een meer uitgebreide toelichting in een afzonderlijk voorstel van wet op te nemen. Daarbij kan onder meer ook aandacht worden gegeven aan de vraag of de overdracht aan de Staat als bedoeld in het voorgestelde artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956 niet verruimd kan worden met provincies, gemeenten en aangewezen musea, waardoor aan de erflater de mogelijkheid wordt geboden omtrent de plaatsing van het kunstvoorwerp aanwijzingen te geven in zijn testament of in een codicil.”

In het nader rapport is daarop gereageerd:

“Het voorstel beperkt zich tot betaling van successierecht “in natura” van roerende kunstvoorwerpen en opent deze faciliteit niet ook voor onroerende zaken van culturele en historische betekenis. Het voornaamste doel van de voorgestelde maatregel is het behoud van waardevolle kunstvoorwerpen van cultureel belang voor Nederland. Door de mogelijkheid te openen om successierecht geheel of gedeeltelijk te voldoen door dergelijke kunstwerken over te dragen aan de Staat, kan worden voorkomen dat deze kunstvoorwerpen naar het buitenland verdwijnen. Dit zou het gevolg kunnen zijn van het feit dat de erfgenamen een dergelijk kunstvoorwerp moeten verkopen om het successierecht te kunnen voldoen. Bij onroerende zaken van culturele of historische betekenis bestaat uit de aard der zaak niet de kans dat zij, na verkoop, buiten Nederland terecht komen. Het staat de erfgenamen vrij om het successierecht in geld te voldoen dan wel een dergelijk kunstvoorwerp voor te dragen voor een betaling van het successierecht in natura overeenkomstig de voorgestelde regeling. Niet zelden zal verkoop (aan het buitenland) voor erfgenamen financieel de meest lucratieve oplossing zijn. Indien het gaat om een kunstwerk met culturele waarde voor Nederland, is het van belang de erfgenamen een stimulans te geven om het kunstvoorwerp niet ter verkoop aan te bieden maar voor te dragen voor betaling in natura. Om die reden is er voor gekozen erfgenamen een “korting” op het successierecht te geven van 20% van de waarde van het kunstvoorwerp. Bij de beoordeling of het kunstvoorwerp van zodanig belang is voor Nederland dat het voor deze regeling in aanmerking dient te komen, zal de Minister van Financiën gebruik maken van het advies van een commissie van deskundigen. (...)

De Raad geeft in overweging de voorgestelde regeling van kwijtschelding van successierecht en de bijbehorende “korting” van 20% bij overdracht van een kunstvoorwerp met een cultureel belang voor Nederland te verruimen met een overdracht aan een provincie, gemeente of aan-

gewezen museum. Een dergelijke expliciete uitbreiding is echter niet nodig. Successierecht wordt betaald aan de Nederlandse Staat. De beslissing of kwijtschelding van successierecht en de daarbij behorende “korting” van 20% wordt verleend indien een kunstvoorwerp met cultureel belang voor Nederland wordt overgedragen, is aan de Minister van Financiën. Gegeven de doelstelling van de regeling zal daarbij tevens de mogelijkheid van toevoeging van het desbetreffende kunstvoorwerp aan een bestaande publiekelijk toegankelijke collectie worden betrokken. Dit houdt in dat het doorgaans aan een museum (en dat kan bijvoorbeeld ook een provinciale of gemeentelijke instelling zijn) zal worden overgedragen.”

In de nota naar aanleiding van het verslag (*Kamerstukken II 1996/97, 25 052, nr. 7*) is hierover nog het volgende opgemerkt:

“Het verheugt ons dat de voorgestelde verruiming van de fiscale faciliteiten voor schenken en nalaten aan musea in de Successiewet 1956 een brede instemming heeft ontmoet. Er bestaan op dit moment geen plannen, dit in antwoord op de vraag van de leden van de PvdA-fractie, om een dergelijke regeling ook voor andere instellingen in het leven te roepen die niet, zoals musea, hun collectie openstellen voor bezichtiging door het publiek.

De leden van de fractie van de PvdA gaan er van uit dat het voldoen van successierechten in natura ook mogelijk is door kunstvoorwerpen over te dragen aan provincie, gemeente of aangewezen museum en vragen om deze regeling ook van toepassing te laten zijn op overdrachten aan universitaire instellingen. De leden van de CDA-fractie vragen of de korting geldt bij verkoop aan alle musea in Nederland, ook de private en geprivatiseerde musea. Naar het ons voorkomt berusten de vragen van deze leden op een misverstand. Bij de overdracht van kunstwerken gaat het om de betaling in natura van een belastingschuld aan de Staat, waaraan wetstechnisch de vorm is gegeven van een kwijtschelding van belasting. Daaruit volgt dat de overdracht moet geschieden aan de Staat en niet aan enige andere rechtspersoon. De werken maken na de overdracht deel uit van de rijkscollectie waarna wordt besloten in welk museum het object tentoon kan worden gesteld (dat kan ook een provinciale of gemeentelijke instelling of een universiteitsmuseum zijn). Bij de beslissing of een voorwerp wordt geaccepteerd kan de overweging dat het goed zou passen binnen de collectie van een bepaald museum uiteraard een rol spelen. Het is derhalve niet de bedoeling dat de verkregen werken in een speciaal daarvoor opgericht museum worden ondergebracht.

Met betrekking tot de voorgestelde regeling voor betaling in natura van successierechten zijn door de leden van de fracties van het CDA, het GPV en de SGP enkele vragen gesteld met betrekking tot het werkingsbereik van de regeling en mogelijke schending van het gelijkheidsbeginsel. Op de vragen van deze leden kan het volgende worden geantwoord. De erfgenaam of legataris verkrijgt de kunstwerken in de nalatenschap ongevraagd, en op een tijdstip dat noch door de erflater, noch door de erfgenaam wordt bepaald. Verkrijgingen krachtens erfrecht onderscheiden zich daarmee van wilshandelingen zoals schenking of verkoop. Daaruit vloeit voort dat het gerechtvaardigd is om voor verkrijgingen krachtens erfrecht specifieke maatregelen te treffen, zonder dat daarmee het gelijkheidsbeginsel wordt geschonden. Indien een erfenis voor een aanzienlijk deel uit kunstvoorwerpen bestaat kan zich de situatie voordoen dat de verkrijger bijvoorbeeld op grond van zijn liquiditeits- of vermogenspositie de verschuldigde successierechten niet uit zijn eigen middelen kan of wil voldoen. Dit leidt er vaak toe dat een deel van de kunstvoorwerpen wordt verkocht om de successierechten te betalen waarmee voor de Nederlandse Staat het risico ontstaat dat waardevolle kunstvoorwerpen naar het buitenland verdwijnen. Indien de nalatenschap geen kunstvoorwerpen bevat bestaat dit risico niet en is er daarmee geen rechtvaardiging voor de regeling. Dit risico bestaat evenmin bij onroerende zaken, zodat ook daarop de regeling niet van toepassing is. Toetsing van de liquiditeit van de erfgenamen zou weinig

zinnig zijn, omdat de uitkomst van een dergelijke toetsing weinig zegt over de bereidheid van de erfgenamen om de kunstvoorwerpen in Nederland te houden, nog daargelaten welke normen voor een dergelijke toets zouden moeten worden aangelegd. De regeling voorziet dan ook niet in een dergelijke toets. Benadrukt moet worden dat de regeling, inclusief de forfaitaire stimulans van 20% boven de marktwaarde van een object, haar rechtvaardiging vindt in het algemene culturele belang dat gemoeid is met het behoud van cultureel belangrijke voorwerpen voor Nederland. De bedoeling is dat erfgenamen aan de betaling in natura de voorkeur geven boven het aanbieden van het voorwerp ter veiling. Het gaat hier om een forfaitair percentage dat altijd enigszins arbitrair is. Een differentiatie van het percentage tussen verschillende soorten onroerende zaken, zoals de leden van de CDA-fractie suggereren is dan ook niet zinnig. Aan de leden van de PvdA kan worden geantwoord dat de overeenkomstige regeling in het Verenigd Koninkrijk een incentive kent van 25% van de verschuldigde belasting. Frankrijk kent wel een regeling maar geen extra tegemoetkoming. Hieruit blijkt dat de regelingen in diverse landen sterk kunnen variëren. In antwoord op de vraag van de leden van de D66-fractie kunnen wij opmerken dat ons inziens de kans op oneigenlijk gebruik van de regeling gering is. Dit zou eruit moeten bestaan dat een toekomstige erflater, met het oog op besparing van successierechten, in plaats van een andere belegging, een kunstwerk aanschaft van stel 1 miljoen, dat hij anders niet gekocht zou hebben, om het successierecht met f 200 000 te verminderen. Hij of zij loopt dan ook nog het risico dat uiteindelijk om kwalitatieve of budgettaire redenen niet wordt geaccepteerd. Aan toepassing van de regeling zijn, na acceptatie van een voorwerp, weinig of geen andere voorwaarden verbonden dan overdracht van het voorwerp aan de Staat. Controle op de naleving van voorwaarden, waarover de leden van de SGP-fractie een vraag hebben gesteld, is dan ook niet aan de orde. De voorwerpen zelf, die onderdeel zijn van de rijkscollectie, staan onder controle van de Inspectie Cultuurbezit.

Op vragen van de leden van de fracties van het CDA en het GPV kan worden geantwoord dat de criteria op basis waarvan acceptatie plaatsvindt en de wijze van taxeren nader zullen worden uitgewerkt in een algemene maatregel van bestuur. Nu reeds kan worden opgemerkt dat het naast kunstvoorwerpen tevens kan gaan om voorwerpen van cultuurhistorisch belang, waarbij niet noodzakelijkerwijs als vereiste geldt dat het gaat om een van oorsprong Nederlands voorwerp. Bij de aan te leggen criteria kan onder meer worden gedacht aan een analoge toepassing van die van de Wet tot behoud van cultuurbezit, die in de praktijk ook bij het Deltaplan cultuurbehoud werkbaar zijn gebleken. De Wet tot behoud van cultuurbezit en het Deltaplan cultuurbehoud zijn, dit in antwoord op een vraag van de leden van de SGP-fractie, de twee specifieke regelingen tot behoud van het Nederlandse cultuurgoed.

Aan de leden van de fractie van de PvdA kan worden geantwoord dat deze regeling niet in strijd is met enige verdragsverplichting van Nederland, noch in het kader van de Europese Unie, noch daarbuiten.”

De uitwerking van de hiervoor toegelichte faciliteit is neergelegd in art. 11 tot en met 15 van Hoofdstuk 2 dat met terugwerkende kracht tot 1 januari 1997 is opgenomen in het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956. De tekst van die artikelen luidt als volgt:

#### “Hoofdstuk 2. Kwijtschelding van Successierecht

##### Art. 11.

1. Voor het verkrijgen van kwijtschelding van successierecht als bedoeld in artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956, wordt door alle verkrijgers van het voorwerp gezamenlijk, door tussenkomst van de inspecteur, een verzoek gedaan aan Onze Minister.

2. Het verzoek kan worden gedaan tot uiterlijk acht weken na de dag waarop de belastingaanslagen van de in het eerste lid bedoelde verkrijgers onherroepelijk zijn komen vast te staan.
3. Het verzoek omvat mede een omschrijving van het voorwerp en een opgave van de waarde in het economische verkeer.

Art. 12.

1. Voor de beslissing op het in artikel 11 bedoelde verzoek laat Onze Minister zich adviseren door de in artikel 13, eerste lid, bedoelde commissie, behalve indien het verzoek kennelijk ongegrond of niet-ontvankelijk is.
2. Onze Minister wijst het verzoek af indien het voorwerp niet voldoet aan de in artikel 15 opgenomen voorwaarden.
3. Indien Onze Minister besluit ter zake van de overdracht van het voorwerp aan de Staat kwijtschelding van successierecht te verlenen, vermeldt het besluit tevens de waarde in het economische verkeer die voor de berekening van de kwijtschelding aan het voorwerp zal worden toegekend.
4. Indien Onze Minister een besluit heeft genomen als bedoeld in het derde lid, stelt hij binnen vier weken na de dagtekening van die beschikking, of, indien dat later is, binnen vier weken nadat voor alle verzoekers de belastingaanslag onherroepelijk is komen vast te staan, het bedrag van de kwijtschelding en de termijn waarbinnen het voorwerp in eigendom moet worden overgedragen aan de Staat vast.

Art. 13.

1. Er is een Adviescommissie beoordeling aangeboden cultuurbezit uit nalatenschappen, verder te noemen: de commissie, die tot taak heeft Onze Minister op zijn verzoek te adviseren omtrent verzoeken op grond van dit Besluit ter zake van de beoordeling of een voorwerp op grond van de cultuurhistorische of kunsthistorische voorwaarden die zijn opgenomen in artikel 15, in aanmerking komt voor de toepassing van artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956.
2. De commissie bestaat uit een voorzitter, tevens lid, en twee andere leden.
3. De voorzitter wordt benoemd bij koninklijke besluit, op gezamenlijke voordracht van Onze Minister en Onze Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, één gewoon lid wordt benoemd op voordracht van Onze Minister en één gewoon lid op voordracht van Onze Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Zij worden benoemd voor een termijn van vier jaar. Zij zijn te allen tijde herbenoembaar.
4. De commissie stelt haar eigen werkwijze vast.
5. De vergaderingen van de commissie kunnen worden bijgewoond door het hoofd van het Instituut Collectie Nederland. Dit hoofd heeft een raadgevende stem.
6. In het secretariaat van de commissie wordt door Onze Minister voorzien.
7. De kosten van de commissie komen ten laste van Onze Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Art 14.

- 1 Een ieder die een voorwerp in eigendom heeft waarvan hij vermoedt dat het voldoet aan de voorwaarden die zijn opgenomen in artikel 15, kan Onze Minister verzoeken te verklaren dat met betrekking tot dit voorwerp artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956 toepassing kan vinden indien daarom na zijn overlijden door degene die dit voorwerp krachtens erfrecht uit zijn nalatenschap heeft verkregen zal worden verzocht.

2. Het in het eerste lid bedoelde verzoek omvat mede een omschrijving van het voorwerp en voorts zijn de bepalingen van artikel 12, eerste en tweede lid, van overeenkomstige toepassing, met dien verstande dat aan de verklaring voorwaarden kunnen worden verbonden.

Art. 15.

Kwijtschelding van successierecht kan slechts worden verleend ter zake van de overdracht van roerende voorwerpen of verzamelingen van roerende voorwerpen aan de Staat die:

a. voorkomen op de lijst van beschermde voorwerpen behorende bij de Wet tot behoud van cultuurbezit,

b. niet voorkomen op de lijst bedoeld in onderdeel a, maar wel als onvervangbaar en onmisbaar kunnen worden aangemerkt in de zin van artikel 2 van het Besluit behoud cultuurbezit, of,

c. op grond van één of meer van de volgende criteria van groot nationaal cultuurhistorisch of kunsthistorisch belang zijn:

1°. presentatie- of attractiewaarde,

2°. artistieke waarde,

3°. herkomstwaarde.

4°. ensemblewaarde, of, in combinatie met een of meer andere criteria in dit onderdeel,

5°. documentatiewaarde.”

De vorenstaande wijziging van het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956 is in het KB van 23 februari 1998, Stb. 130 als volgt toegelicht:

“Nota van toelichting

#### *Algemeen*

Met deze wijziging van het Uitvoeringsbesluit Successiewet 1956 (hierna Uitvoeringsbesluit) wordt invulling gegeven aan de bepaling van artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956 die in die wet is opgenomen bij de Wet van 20 december 1996 tot wijziging van enkele belastingwetten c.a. (belastingplan 1997) (*Stb.* 654).

Deze bepaling houdt in dat de Minister van Financiën, in bij algemene maatregel van bestuur te bepalen gevallen en volgens daarbij te stellen regels, geheel of gedeeltelijk kwijtschelding kan verlenen van het verschuldigde successierecht indien voorwerpen of verzamelingen uit de nalatenschap met een nationaal cultuurhistorisch of kunsthistorisch belang door de verkrijger in eigendom worden overgedragen aan de Staat. Met de regeling wordt beoogd om, in aanvulling op andere bestaande regelingen, zoals de Wet tot behoud van cultuurbezit, een bijdrage te leveren aan het behoud van cultureel erfgoed voor Nederland. Hieruit vloeit voort dat bij de beslissing of de regeling in een concreet geval toepassing kan vinden telkens het nationale culturele belang voorop staat. In beginsel moet de toepassing van de regeling er toe leiden dat de Staat de volle eigendom van het voorwerp of de verzameling verwerft. Mocht evenwel in de toekomst de Staat door het verwerven van mede-eigendom van een voorwerp permanent een zodanige zeggenschap over dat voorwerp verkrijgen dat het op een door de Staat wenselijk geachte plaats en wijze binnen Nederland tentoon kan worden gesteld en de Staat verder voldoende zeggenschap heeft met betrekking tot conservering en eventueel restauratie van het voorwerp dan zou met het verkrijgen van een dergelijk mede-eigendom genoeg kunnen worden genomen omdat daarmee aan het doel van de regeling wordt beantwoord.



*Toelichting op de artikelen**Artikel I, onderdeel A*

De introductie van de bepalingen betreffende de kwijtschelding van successierecht is aanleiding geweest om het Uitvoeringsbesluit voor de overzichtelijkheid in te delen in drie hoofdstukken. Aan een hoofdstukindeling was in het verleden geen behoefte omdat het Uitvoeringsbesluit toen vrijwel uitsluitend bepalingen bevatte ter zake van de waardering van periodieke uitkeringen en vruchtgebruik. Deze laatst genoemde bepalingen zijn nu opgenomen in het eerste hoofdstuk.

*Artikel I, onderdeel B*

Van de gelegenheid is gebruik gemaakt om het bestaande artikel 11, dat zijn belang heeft verloren, te laten vervallen. Tevens is, om tot een eenvoudige nummering van de nieuw ingevoegde artikelen te kunnen komen, het bestaande artikel 12, dat slechts bepalingen betreffende de inwerkingtreding en de citeertitel bevat, vernummerd tot artikel 16.

*Aanvraag (artikel 11)*

Om voor kwijtschelding van successierecht in aanmerking te komen moet een daartoe strekkend verzoek, overeenkomstig artikel 4:1 van de Algemene wet bestuursrecht worden ingediend bij de Minister van Financiën. Het verzoek moet worden ingediend door degene die het voorwerp uit de nalatenschap heeft verkregen, of, als het voorwerp deel uitmaakt van een gemeenschap van een nalatenschap, door alle verkrijgers gezamenlijk. Zonder nadere maatregelen zouden de nabestaanden bescheiden die betrekking hebben op de fiscale afwikkeling van de nalatenschap moeten indienen bij twee verschillende instanties: de aangifte bij de inspecteur en het verzoek om kwijtschelding bij de Minister. Om dit te voorkomen en om de procedure voor de nabestaanden zo eenvoudig mogelijk te maken, is bepaald dat het verzoek bij de Minister wordt ingediend door tussenkomst van de inspecteur. Het aan de Minister gerichte verzoek is overigens, anders dan de aangifte, een aanvraag in de zin van artikel 1:3, derde lid, van de Algemene wet bestuursrecht. Het verzoek moet worden gedaan binnen acht weken nadat de belastingaanslag voor alle verkrijgers van het voorwerp onherroepelijk is komen vast te staan.

*Beslissing op het verzoek (artikel 12). Eerste lid*

Zoals reeds aangekondigd in de memorie van toelichting bij het belastingplan 1997 (*Kamerstukken II 1996/97*, nr. 25 052, nr. 3, blz. 21) beslist de Minister van Financiën op een verzoek om kwijtschelding na advies door een daartoe ingestelde commissie. Voor de samenstelling en werkwijze van de Adviescommissie wordt verwezen naar de toelichting op artikel 13 hierna.

*Tweede lid*

Het verzoek voor het verkrijgen van kwijtschelding van successierecht wordt afgewezen indien het aangeboden voorwerp niet voldoet aan de voorwaarden die zijn opgenomen in artikel 15. Deze voorwaarden hebben betrekking op het cultuurhistorische of kunsthistorische belang van het voorwerp.

*Derde lid en vierde lid*

Indien de Minister besluit dat het aangeboden voorwerp kan worden geaccepteerd voor toepassing van de kwijtscheldingsregeling, stelt hij daarbij tevens de waarde vast welke daaraan op het tijdstip van toepassing van de regeling in het economische verkeer kan worden toegekend. Omdat er een zekere tijd verstrijkt tussen het moment van overlijden van de erflater en de toepassing van de regeling kan deze waarde, ten gevolge van gebeurtenissen die zich na het overlijden van de erflater hebben voorgedaan, zoals bijvoorbeeld marktontwikkelingen, eventueel afwijken van de waarde welke voor de heffing van het successierecht in aanmerking is genomen. Het bedrag van de kwijtschelding kan pas worden bepaald wanneer voor de verzoekers de aanslag successierecht onherroepelijk is komen vast te staan omdat de kwijtschelding nooit meer kan bedragen dan het verschuldigde recht. Daarom wordt het bedrag van de kwijtschelding bij een afzonderlijke beschikking vastgesteld, binnen vier weken na de dagtekening van het besluit dat de regeling kan worden toegepast dan wel, indien dat later is, binnen vier weken nadat de genoemde aanslagen onherroepelijk zijn komen vast te staan. Het bedrag van de kwijtschelding belooft, op grond van de slotzin van artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956, 120 percent van de waarde van het voorwerp, maar, zoals hiervoor reeds is opgemerkt niet meer dan het verschuldigde recht.

*Adviescommissie (artikel 13)*

In dit artikel wordt een commissie ingesteld die de Minister moet adviseren ter zake van de vraag of een aangeboden voorwerp of verzameling voldoet aan de kunsthistorische of cultuurhistorische voorwaarden die zijn opgenomen in artikel 15. Het artikel bevat verdere enkele bepalingen betreffende de benoeming van de leden van de commissie en de werkwijze. De vergaderingen van de commissie kunnen worden bijgewoond door het hoofd van het Instituut Collectie Nederland met het oog op de inbreng die hij kan leveren op grond van zijn specifieke deskundigheid met betrekking tot kunstvoorwerpen die reeds in het bezit zijn van de Staat.

Ten overvloede zij opgemerkt dat voor de leden van deze commissie, en degenen die bij het werk van de commissie betrokken zijn, zoals eventueel door de commissie ingeschakelde deskundigen, de geheimhoudingsplicht geldt van artikel 67, eerste lid, van de Algemene wet inzake rijksbelastingen.

*Verzoeken tijdens leven van de erflater (artikel 14)*

Dit artikel opent de mogelijkheid om reeds bij leven enige zekerheid te krijgen over de vraag of een voorwerp voor de toepassing van de kwijtscheldingsregeling zal worden geaccepteerd indien daar te zijner tijd door de erfgenamen om zou worden verzocht. De mate van zekerheid die via deze procedure aan de verzoeker kan worden geboden zal echter afhangen van de aard van het aangeboden voorwerp. Het is bijvoorbeeld denkbaar dat de Staat een bepaald voorwerp wil verwerven om daarmee een lacune in de Collectie Nederland op te vullen. Indien enige tijd later op andere wijze in deze lacune is voorzien heeft de Staat geen belang meer bij het verwerven van het voorwerp waarop de verklaring betrekking heeft. Onder meer met het oog op dit soort gevallen is in het tweede lid en bepaling opgenomen in grond waarvan aan de verklaring dat een voorwerp voor de toepassing van de kwijtscheldingsregeling zal worden geaccepteerd voorwaarden kunnen worden verbonden.

*Voorwaarden waaraan een voorwerp moet voldoen (artikel 15)*

In artikel 15 zijn de cultuurhistorische en kunsthistorische voorwaarden neergelegd waaraan een voorwerp moet voldoen om voor toepassing van de kwijtscheldingsregeling in aanmerking te komen. Er wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen twee categorieën voorwerpen en verzamelingen. De eerste categorie betreft voorwerpen en verzamelingen die van een zodanige betekenis zijn voor Nederland dat zij als onvervangbaar en onmisbaar kunnen worden aangemerkt. Voor de afbakening daarvan is aansluiting gezocht bij de Wet tot behoud van cultuurbezit en het op die wet gebaseerde Besluit behoud cultuurbezit. Het betreft voorwerpen die voorkomen op de lijst van beschermde voorwerpen behorende bij de Wet tot behoud van cultuurbezit (onderdeel a) en voorwerpen die op zichzelf beschouwd in aanmerking komen om op de lijst geplaatst te worden maar waarbij dat om enigerlei reden niet is gebeurd of heeft kunnen gebeuren (onderdeel b).

De tweede categorie betreft voorwerpen en verzamelingen die weliswaar niet in bovengenoemde zin als onvervangbaar of onmisbaar kunnen worden aangemerkt maar waarvan het zeer wenselijk is dat zij voor Nederland behouden blijven dan wel, indien het gaat om in het buitenland aanwezige voorwerpen, dat deze binnen Nederland komen of daarnaar terugkeren (onderdeel c). Het belang van deze voorwerpen ligt in hun:

- presentatie- of attractiewaarde: het object wordt dikwijls getoond in tijdelijke tentoonstellingen;
  - artistieke waarde: het voorwerp vertegenwoordigt een hoogtepunt in het oeuvre van een bekend kunstenaar;
  - herkomstwaarde: de herkomst van het object is belangrijk;
  - ensemblewaarde: objecten lenen hun waarde aan het geheel waarvan zij deel uitmaken (buitenplaatsen, monumenten met historische inventarissen);
  - in combinatie met een of meer andere criteria van deze categorie:
- documentatiewaarde: objecten bevatten belangrijke gegevens.

Onder de tweede categorie kunnen bijvoorbeeld vallen:

- voorwerpen die zich reeds in een museale opstelling bevinden als langdurig bruikleen of die passen in het verwervingsbeleid van een museum en in het algemeen een plaats krijgen in de vaste opstelling;
- voorwerpen die afkomstig zijn uit kastelen en buitenplaatsen waarvan de inboedel in de loop der tijd verspreid is geraakt. Bij overdracht aan de Staat kunnen de voorwerpen weer op hun oude plaats worden teruggezet;
- documenten en persoonlijke archieven die van nationaal historisch belang zijn en kunnen worden ondergebracht in een van de rijksarchieven.

*Artikel II*

De bepaling waaraan dit besluit invulling geeft, artikel 67, derde lid, van de Successiewet 1956, is in werking getreden op 1 januari 1997 en is van toepassing op gevallen waarin de verkrijging ten gevolge waarvan successierecht verschuldigd is geworden heeft plaatsgevonden op of na die datum. Door het onderhavige besluit terug te laten werken tot 1 januari 1997 kan de kwijtscheldingsregeling ook daadwerkelijk vanaf die datum worden toegepast.”



**BIJLAGE 4 – RAPPORT Onroerend/roerend. Een indicatieve inventarisatie van het aantal ensembles in Nederland**

# **ONROEREND/ROEREND**

**EEN INDICATIEVE INVENTARISATIE VAN HET AANTAL  
ENSEMBLES IN NEDERLAND**

*Opdrachtgever:* Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen, Directie Cultureel Erfgoed

*Onderzoekers:* mr. R.P. Abeling, S.A. Coene en drs. R. Harmanni

*Onder begeleiding van:* departementale werkgroep Onroerend/roerend

*Met dank aan:* medewerkers van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, drs. J. van Bolhuis (Vrije Universiteit Amsterdam) en de heer O. Steenbrink (Victor de Stuersstichting)

Afbeelding kaft: Kasteel Hardenbroek, Driebergen, De zaal. Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist, A.J. van der Wal

Zeist, september 2000

## Inhoudsopgave

<b>INHOUDSOPGAVE</b> .....	<b>87</b>
<b>INLEIDING</b> .....	<b>88</b>
ENSEMBLEPROBLEMATIEK EN DE WERKGROEP ONROEREND/ROEREND .....	88
<b>1. ONDERZOEKSMETHODE</b> .....	<b>89</b>
<b>2. VERANTWOORDING STEEKPROEF</b> .....	<b>90</b>
UITGANGSPUNTEN .....	90
POPULATIES .....	90
HET BEPALEN VAN DE OMVANG VAN DE POPULATIE PER CATEGORIE .....	90
<b>3. CATEGORIE ‘KASTELEN EN BUITENPLAATSEN’</b> .....	<b>92</b>
ALGEMEEN.....	92
OPMERKINGEN .....	92
<i>Expertise medewerkers RDMZ</i> .....	92
‘Gesamtkunstwerken’ .....	92
<i>Musea</i> .....	92
<i>Ruïnes</i> .....	93
<i>Geen ensemble</i> .....	93
CONCLUSIE .....	93
<b>4. CATEGORIE ‘LIEFDADIGHEID &amp; GEZONDHEIDSZORG’</b> .....	<b>94</b>
ALGEMEEN.....	94
OPMERKINGEN .....	94
<i>Teylershofje</i> .....	94
<i>Regentenkamers</i> .....	94
<i>Musea</i> .....	94
<i>Religieuze ensembles</i> .....	95
<i>Geen ensemble</i> .....	95
CONCLUSIE .....	95
<b>5. CATEGORIE ‘OVERHEID’</b> .....	<b>96</b>
ALGEMEEN.....	96
OPMERKINGEN .....	96
<i>Telefonische raadpleging gemeenten</i> .....	96
‘Gesamtkunstwerken’ .....	96
<i>Raadhuizen</i> .....	96
<i>Enkele opmerkelijke raadhuizen met ensembles</i> .....	97
<i>Waterschapshuizen</i> .....	97
<i>Geen ensemble</i> .....	97
CONCLUSIE .....	97
<b>6. CATEGORIE ‘RELIGIE’</b> .....	<b>98</b>
ALGEMEEN.....	98
OPMERKINGEN .....	98
<i>Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland</i> .....	98
‘Gesamtkunstwerken’ .....	98
<i>Typen en aantallen rijksmonumenten met ensembles in steekproef</i> .....	99
<i>Soort kerken met ensembles</i> .....	99
<i>Geen ensemble</i> .....	99
CONCLUSIE .....	99
<b>BIJLAGE 1: GEBRUIKTE TREFWOORDEN TER SELECTIE UIT DE ODB</b> .....	<b>100</b>

## Inleiding

### Ensembleproblematiek en de Werkgroep Onroerend/roerend

Reeds vóór de totstandkoming van de Wet tot behoud van cultuurbezit (WBC) in 1984 is de onduidelijke juridische en cultuurhistorische afbakening van het onroerende en roerende cultureel erfgoed in diverse notities aan de orde gekomen.<sup>51</sup> Deze kwestie is noch binnen deze wet, noch binnen de Monumentenwet 1988 goed uitgewerkt.<sup>52</sup> Dit leidde tot terugkerende discussies tussen de Directie Cultureel Erfgoed (DCE), de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en de Inspectie Cultuurbezit (ICB), die respectievelijk met de beleidsontwikkeling en het toezicht op de naleving van de wettelijke bepalingen zijn belast. Deze discussies werden regelmatig gevoed door problemen uit de praktijk.

Staatssecretaris Van der Ploeg heeft naar aanleiding van het evaluatierapport van de Adviescommissie WBC een voorstel van de DCE geaccordeerd om een inventarisatie van beschermingswaardige ensembles te laten uitvoeren onder leiding van de departementale werkgroep Onroerend/roerend. Deze werkgroep heeft als opdracht helderheid te scheppen in de problematiek van ensembles.<sup>53</sup> De werkgroep hanteert als werkdefinitie van ensemble: een architectuurhistorische en/of cultuurhistorische samenhang van onroerende en één of meerdere roerende zaken.<sup>54</sup>

De oorspronkelijke opdracht van de werkgroep is uitgebreid met de kwantitatieve inventarisatie.<sup>55</sup> Deze inventarisatie is in opdracht van de directeur Cultureel Erfgoed uitgevoerd door drie onderzoekers, onder supervisie van de departementale werkgroep Onroerend/roerend.<sup>56</sup> De resultaten zijn vastgelegd in het voorliggende rapport en zullen door de werkgroep worden gebruikt als bouwstenen in haar eindrapport.

<sup>51</sup> Zie o.a. *Notitie onroerend/roerend goed* van J.N.M. Kroon (OCenW/WJZ) maart 1982.

<sup>52</sup> In het *Nieuw Burgerlijk Wetboek* is de rechtsfiguur: “door bestemming onder onroerende zaken begrepen” (art. 563 lid 1 BW 1838) niet opnieuw opgenomen.

<sup>53</sup> De werkgroep zal een verkenning verzorgen van en adviseren over juridische, fiscale en subsidie-instrumenten en andere mogelijkheden voor een goede bescherming van de samenhang van objecten uit het grensgebied van onroerende en roerende zaken. Haar rapport zal eind 2000 worden overgelegd.

<sup>54</sup> Hieronder worden ook de roerende bouwfragmenten begrepen die afkomstig zijn van rijksmonumenten. In de inventarisatie zijn alleen de bouwfragmenten betrokken die ter plaatse worden bewaard.

<sup>55</sup> In het inventariserende onderzoek wordt de kwaliteit van de aangetroffen ensembles buiten beschouwing gelaten.

<sup>56</sup> De onderzoekers zijn: drs. Richard Harmanni (1962), interieurspecialist, zal promoveren op de behangselschilder Jurriaan Andriessen (1742-1819); Steven Coene (1970), in interieurs gespecialiseerd museoloog en auteur van de scriptie *Museum en Interieur. Ensembles als informatiedrager*; en mr. Ruben P. Abeling (1973), jurist en auteur van de scriptie *Hulpzaken bestanddelen van ons cultureel erfgoed? Natrekking door onroerende zaken onder oud en huidig recht*.



## 1. Onderzoeksmethode

***Een complete inventarisatie van beschermingswaardige ensembles zou jaren kosten, alleen al omdat de actualisering van de redengevende omschrijvingen bij de RDMZ afgewacht zou moeten worden om tot een verantwoorde afweging te kunnen komen. De onderzoekers konden om budgettaire redenen gedurende slechts vier maanden ieder drie dagen per week aan de inventarisatie besteden. Mede vanwege deze tijdsbeperking zijn de volgende uitgangspunten geformuleerd:***

- In het onderzoek worden alleen rijksmonumenten meegenomen.
- Ter plaatse inventariseren is niet mogelijk.
- Het onderzoek vindt plaats op basis van een gestratificeerde steekproef, onder supervisie van statisticus drs. J. van Bolhuis, verbonden aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.
- De onderzoekers beperken zich tot het raadplegen van de bibliotheek en het fotoarchief van de RDMZ.
- Het goed ontsloten documentatiesysteem van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN) wordt gebruikt om aanvullende informatie te verkrijgen over de religieuze rijksmonumenten uit de steekproef.
- Daar waar bovenstaande bronnen geen of verouderde informatie opleveren, wordt gebruik gemaakt van adresgegevens in de CD-foongids, dan wel, indien mogelijk, telefonisch contact opgenomen om uitsluitel te verkrijgen over het al dan niet aanwezig zijn van een ensemble.

## 2. Verantwoording steekproef

### Uitgangspunten

Ten behoeve van de steekproef is in overleg met statisticus drs. J. van Bolhuis van de Vrije Universiteit Amsterdam een aantal uitgangspunten geformuleerd:

- Gekozen is voor een gestratificeerde steekproef. Hierbij zijn verschillende nauwkeurighedspercentages en foutmarges afgezet tegen de beschikbare tijd en financiële middelen.
- De steekproef is aselekt getrokken uit de rijksmonumenten die op 1 januari 2000 in de Objecten Databank (ODB) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg geregistreerd stonden.<sup>57</sup> Via bestanden bij andere organisaties in het veld kon eventueel aanvullende informatie worden gevonden over de uit de ODB getrokken objecten.
- Elk rijksmonument mag slechts éénmaal in de totale populatie voorkomen.

### Populaties

De werkgroep Onroerend/roerend formuleerde voorafgaand aan de inventarisatie de volgende categorieën gebouwen waar de ensembleproblematiek speelt:

- Woonhuizen
- Kastelen en buitenplaatsen
- Liefdadigheid en gezondheidszorg
- Overheid, bestuur en justitie
- Religie
- Onderwijs en wetenschap
- Industrie, nijverheid en ambacht
- Handel en financieel verkeer

Een voorwaarde om uit deze categorieën steekproeven te kunnen trekken, was dat de populatie per categorie gebouwen een homogeen geheel vormt en dat er een redelijke kans bestaat om ensembles aan te treffen. De categorie ‘woonhuizen’ is direct geschrapt, omdat de kans binnen deze categorie ensembles aan te treffen zeer gering is. Om nauwkeurige uitspraken te kunnen doen zou een onevenredig grote steekproef genomen moeten worden. Bovendien is over deze categorie in het algemeen weinig informatie over interieurs voorhanden. De categorieën ‘Industrie, nijverheid en ambacht’ en ‘Handel en financieel verkeer’ vielen af omdat de te verwachten trefkans op een ensemble te klein werd geacht, gecombineerd met het feit dat binnen deze categorieën gebouwen van een homogene groep bij nader inzien geen sprake bleek te zijn. Om dezelfde redenen is ook de categorie ‘Onderwijs en wetenschap’ niet in de steekproef meegenomen.

### Het bepalen van de omvang van de populatie per categorie

Om een bruikbare populatie per categorie gebouwen uit de ODB te selecteren, is gebruik gemaakt van trefwoorden uit de gestandaardiseerde MSP-trefwoordenlijst (gebouwtypen) en is gezocht in het vrije-tekstveld van de redengevende omschrijving.

Om efficiënt te kunnen werken, is gebruik gemaakt van een naar *Microsoft Access '97 for Windows* geconverteerde versie van de ODB. Hierdoor was het mogelijk de ODB met één (complexe) zoekvraag te bevragen (zie bijlage 1). Uitgangspunt daarbij was het maximaliseren

---

<sup>57</sup> Op 1 januari 2000 waren nog niet alle panden in de ODB ingevoerd die in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP) de status van rijksmonument hebben gekregen.

van de populatie. Het resultaat van de zoekvraag is vervolgens handmatig opgeschoond. Dit was noodzakelijk omdat bijvoorbeeld het zoeken op het trefwoord *kapel* ook een grote hoeveelheid monumenten opleverde waarbij in de redengevende omschrijving het trefwoord *dakkapel* voorkomt. Bij de selectie van de gebouwen is steeds uitgegaan van het gebouwtype en de oorspronkelijke functie, dan wel van de functie die ze voor een overwegend deel van hun geschiedenis hadden.

Van de zogenaamde complexen (waarvan de verschillende onderdelen in veel gevallen, niet in alle, ieder een eigen monumentnummer hebben) is in principe steeds één onderdeel, doorgaans het hoofdgebouw, in de populatie opgenomen.

Een aantal keer is behalve het hoofdgebouw per abuis ook een complexonderdeel in de populatie beland. Dit is bijvoorbeeld het geval bij buitenplaats Berbice (in Voorschoten), waarvan tevens de oranjerie in de steekproef zat. Ook is soms een rijksmonument in de populatie blijven zitten, dat bij nadere beschouwing niet in die categorie thuis hoorde. Een voorbeeld hiervan is landgoed Smalenbroek te Enschede, waar sprake is van een boerderijencomplex in plaats van een buitenplaats. Doordat in de redengevende omschrijving het woord ‘buitenplaats’ voorkomt, werd het echter geselecteerd. Gemiddeld is 3,7 % van de rijksmonumenten abusievelijk in de verschillende populaties terechtgekomen. In de gehele steekproef betrof dit 21 stuks op een totaal van 571.

De populaties van de verschillende categorieën gebouwen zijn in eerste instantie in aparte databestanden opgeslagen. In de laatste fase van het bepalen van de omvang van de verschillende populaties zijn deze bestanden samengevoegd tot één bestand om een laatste controle te kunnen uitvoeren. Rijksmonumenten die in twee categorieën voorkwamen, zijn vergeleken en uiteindelijk in één populatie opgenomen. Zo is een weeshuis met een huiskapel opgenomen in de categorie ‘Liefdadigheid en gezondheidszorg’ en geschrappt uit de categorie ‘Religie’.

Per categorie gebouwen bepaalden de onderzoekers in samenwerking met dr. E. Koldewij de verwachtingswaarde. Deze waarde geeft een indicatie van het percentage rijksmonumenten waar een ensemble te verwachten is. Door statisticus Van Bolhuis is vervolgens de steekproefomvang per categorie bepaald, waarbij in overleg gekozen werd voor een betrouwbaarheid van 85 % en een nauwkeurigheidsmarge van 5 %. Bij een betrouwbaarheid van 90 % zou het aantal steekproeven 700 bedragen, een toename met 129, waardoor het project niet binnen de gestelde periode afgerond zou kunnen worden. Voor een kleinere nauwkeurigheidsmarge geldt eenzelfde overweging.

Categorie	Populatie omvang	Verwachting swaarde	Steekproefomvang 85 % betrouwbaar	Steekproefomvang 90% betrouwbaar
Kastelen & buitenplaatsen	657	30%	<b>138</b>	169
Liefdadigheid & gezondheidszorg	359	30%	<b>118</b>	140
Overheid, bestuur & justitie	394	35%	<b>128</b>	152
Religie	2989	60%	<b>187</b>	239
Totaal			<b>571</b>	700

### 3. Categorie ‘Kastelen en buitenplaatsen’

#### Algemeen

De populatie van de categorie ‘Kastelen en buitenplaatsen’ is na selectie en opschoning bepaald op 657 rijksmonumenten. Hieruit is een steekproef van 138 rijksmonumenten genomen.

<b>Kastelen &amp; buitenplaatsen</b>	aantal in steekproef	% van steekproef	omgerekend naar aantal in totale populatie
ensembles*	24	17,4 %	114
mogelijke ensembles	6	4,4 %	29
geen ensemble	103	74,6 %	490
abusievelijk in populatie	5	3,6 %	24
totaal	138	100,0 %	657

\*In de steekproef is bij 24 rijksmonumenten sprake van een ensemble. Van deze 24 ensembles bestaan er acht (33,3 %) (nog slechts) uit een onroerende zaak en één of enkele roerende zaken. Omgerekend naar de totale populatie komt dit neer op 38 van de 114 ensembles.

Alle 24 ensembles uit de steekproef zijn historisch gegroeid. In drie hiervan (12,5 %) is bovendien sprake van eenheid van ontwerp binnen het interieur. Het betreft huis 't Suideras te Vierakker, waar de eetkamer rond 1892 als eenheid is ontworpen, kasteel De Haar te Haarzuilens, waar Cuypers naast de herbouw van het slot ook roerende zaken ontwierp, en Paleis Soestdijk, dat nog verschillende 19<sup>de</sup>-eeuwse vertrekken met hun oorspronkelijke inrichting bevat.

Bij twee ensembles (8,3 % van de ensembles) bevinden zich onder de roerende zaken ook bouwfragmenten: bij de ruïne van kasteel Gronsveld (verschillende losliggende fragmenten op het kasteelterrein) en in kasteel Loenersloot (één fragment van een schoorsteenfries). In één geval (4,2 % van de ensembles) bestaat het ensemble naast een onroerende zaak uitsluitend uit bouwfragmenten (in een gebouwtje op het terrein van het voormalige kasteel van Buren).

#### Opmerkingen

##### *Expertise medewerkers RDMZ*

Voor de categorie ‘Kastelen en buitenplaatsen’ is naast informatie uit de bibliotheek en het fotoarchief van de RDMZ gebruik gemaakt van de expertise en de contacten van enkele medewerkers van de RDMZ. Hierdoor kon in enkele twijfelgevallen uitsluitsel worden gegeven over het wel of niet aanwezig zijn van een ensemble.

##### *‘Gesamtkunstwerken’*

Een ‘Gesamtkunstwerk’ zoals jachthuis Sint Hubertus, waarbij architectuur, interieur en roerende zaken als een geheel ontworpen en tot stand zijn gekomen, moet als een zeldzaamheid worden beschouwd. Zeker wanneer het nu nog nagenoeg in originele staat verkeert. Illustratief hiervoor is het feit dat dergelijke gevallen in de steekproef niet voorkomen.

##### *Musea*

Zeven rijksmonumenten uit de steekproef in de categorie ‘Kastelen en buitenplaatsen’ hebben in de loop der tijd een museale functie gekregen. In twee van deze musea, Fraeylemaborg te Slochteren en kasteel Ammersoyen, is geen ensemble aangetroffen. In de overige vijf gevallen

wel (20,8 % van de ensembles). De ensembles van de borg Verhildersum te Leens, het huis Verwolde te Laren (Gld) en de borg Nienoord (Nationaal Rijtuigmuseum) te Leek bevatten nog slechts enkele roerende zaken die verband houden met de betreffende gebouwen. In Verwolde betreft dit bijvoorbeeld de portretten. Vanwege de museale functie van deze huizen is de inrichting aangevuld met bruiklenen, legaten en aankopen. Alleen op kasteel Amerongen en de Dekemastate te Jelsum is sprake van een historisch gegroeid ensemble, dat in belangrijke mate nog aanwezig is.

#### *Ruïnes*

Van de 138 rijksmonumenten uit de steekproef is in 15 gevallen (10,9 %) sprake van een ruïne of van overblijfselen van een gesloopt gebouw. Slechts bij één van deze rijksmonumenten – bij het Kasteel van Buren – is sprake van een ensemble.

#### *Geen ensemble*

In 103 van de rijksmonumenten uit de steekproef (74,6 %) werd geen ensemble aangetroffen. Oorzaak hiervan is in veel gevallen de herbestemming van het pand en/of de vele eigenaarswisselingen. Bij circa 60 rijksmonumenten uit de steekproef (43,5 %) is dat het geval. Bij een ander deel werd geen informatie over het interieur in de literatuur aangetroffen, waaruit werd afgeleid dat de kans een ensemble aan te treffen zeer gering is. Het gaat daarbij om 17 rijksmonumenten uit de steekproef (12,3 %). Verschillende rijksmonumenten (11 in de steekproef; 8,0 %) bleken in het verleden te zijn uitgebrand of zwaar verwaarloosd, of in de oorlog leeggeroofd. De kans in dergelijke panden (nog) een ensemble aan te treffen is verwaarloosbaar.

#### Conclusie

In de categorie ‘Kastelen & buitenplaatsen’ is in minimaal 17,4 % van de rijksmonumenten een ensemble te verwachten. Indien onder de mogelijke ensembles (4,4 % van de steekproef) inderdaad ensembles zitten moet dit percentage nog enigszins naar boven worden bijgesteld. Bovendien is 3,6 % van de rijksmonumenten abusievelijk in de steekproef terechtgekomen. De totale populatie is dus eigenlijk kleiner, waardoor het feitelijke percentage ensembles iets groter wordt.

Eén derde van de ensembles bevat slechts één of enkele roerende zaken.

Alle ensembles in deze categorie zijn historisch gegroeid.<sup>58</sup> In 12,5 % van de ensembles is bovendien een deel van het interieur als een geheel ontworpen. Eveneens in 12,5 % van de ensembles is sprake van bouwfragmenten, afkomstig van het rijksmonument of diens voorganger.

---

<sup>58</sup> Jachthuis Sint Hubertus op de Veluwe, volgens een totaalconcept ontworpen door Berlage (en later Van der Velde), zat niet in de steekproef en moet als een uitzondering op de regel worden beschouwd.

#### 4. Categorie ‘Liefdadigheid & gezondheidszorg’

##### Algemeen

De populatie van de categorie ‘Liefdadigheid & gezondheidszorg’ is na selectie en opschoning bepaald op 359 rijksmonumenten. Hieruit is een steekproef van 118 rijksmonumenten genomen.

<b>Liefdadigheid &amp; gezondheidszorg</b>	aantal in steekproef	% van steekproef	Omgerekend naar aantal in totale populatie
ensembles*	28	23,6 %	85
mogelijke ensembles	4	3,4 %	13
geen ensemble	81	68,6 %	246
abusievelijk in populatie	5	4,2 %	15
<b>totaal</b>	<b>118</b>	<b>100,0 %</b>	<b>359</b>

\*In de steekproef is bij 28 rijksmonumenten sprake van een ensemble. Van deze ensembles bestaan er tien (35,7 %) (nog slechts) uit een onroerende zaak en één of enkele roerende zaken. Omgerekend naar de totale populatie komt dit neer op 30 van de 85 ensembles.

Eén ensemble, het Teylershofje te Haarlem, is aan te merken als een ensemble uit de bouwtijd (3,6 % van de ensembles), de overige ensembles zijn historisch gegroeid (96,4 %). Er zijn geen bouwfragmenten aangetroffen.

##### Opmerkingen

###### *Teylershofje*

Het Teylershofje is het meest belangwekkende ensemble uit de steekproef in de categorie ‘Liefdadigheid en gezondheidszorg’. Het uitzonderlijke karakter van dit ensemble wordt mede bepaald door het goed bewaarde archief waardoor de herkomst van de voorwerpen te achterhalen is.

###### *Regentenkamers*

In 78,6 % van de rijksmonumenten in de steekproef waar een ensemble werd aangetroffen bevindt zich een regenten-, regentessen-, bestuurs-, of voogdenkamer (in enkele gevallen zelfs twee). In de meeste van deze kamers hangen nog portretten. Opmerkelijk is het ensemble van het Brand-Rushofje te Amsterdam, vanwege het ontwerp door Daniel Marot en dat van het Sint Antonius Gasthuis te Leeuwarden, vanwege de overwegend 19de-eeuwse inrichting van de regentenkamer. Ook het voormalige Gereformeerd Weeshuis in Breda is interessant. In dit 19de-eeuwse pand zijn een regenten- en een regentessenkamer (18<sup>de</sup> eeuw) opgenomen, afkomstig uit de vorige behuizing.

###### *Musea*

Eén ensemble in de steekproef bevindt zich in een museum, te weten het Frans Hals Museum, voorheen het Oudemanshuis. Schilderijen, beelden, glaswerk en meubels zijn nog steeds ter plaatse aanwezig.

Rijksmonumenten met een museale bestemming waar géén ensemble werd aangetroffen, zijn het Catharijneconvent in Utrecht en het voormalig Caeciliagasthuis in Leiden. Het ensemble dat in het Catharijneconvent aanwezig had kunnen zijn, is aan het eind van de 19<sup>de</sup> eeuw door brand

verwoest. Een aantal roerende zaken uit het Caeciliagasthuis, waar tegenwoordig het Boerhave-museum is gevestigd, is overgebracht naar het stedelijk museum De Lakenhal. Zo zijn er meerdere gebouwen in deze categorie waarvan roerende zaken zijn overgebracht naar de plaatselijke musea, toen deze hun oorspronkelijke functie verloren. Bij tien rijksmonumenten waar geen ensemble werd aangetroffen is dit het geval (8,5 % van de steekproef). Het betreft de volgende panden: Het Burgerweeshuis te Deventer, het Latteringegasthuis te Groningen, het Proveniershof en het St. Elisabethgasthuis te Haarlem, het Hofje van Brouckhoven, het Gereformeerd Oude mannen- en vrouwenhuis, het Hofje van Pieter Loricans en het bovengenoemde Caeciliagasthuis te Leiden, het Oude mannen- en vrouwenhuis te Middelburg en het voormalig Gast- en ziekenhuis te Vlissingen.

#### *Religieuze ensembles*

Er bevinden zich twee religieuze ensembles in de steekproef (7,1 % van de ensembles). Het eerste betreft de kapel van het Begijnhof in Breda, de tweede het interieur van de Leeuwenberghkerk in Utrecht. Deze laatste is in de categorie liefdadigheid terechtgekomen omdat de kerk in het verleden als gasthuis in gebruik was.

#### *Geen ensemble*

In 68,6 % van de rijksmonumenten uit de steekproef is geen ensemble aangetroffen. Oorzaak hiervan is in veel gevallen de herbestemming van het pand. Bij circa 40 rijksmonumenten uit de steekproef (33,9 %) is dat het geval. Bij een ander deel werd geen informatie over het interieur in de literatuur aangetroffen, waaruit werd afgeleid dat de kans een ensemble aan te treffen klein is. Het gaat daarbij om circa 16 rijksmonumenten (13,6 % van de steekproef). Naast herbestemming en het ontbreken van informatie kan een aantal andere oorzaken voor het ontbreken van een ensemble worden genoemd. Zo bevonden zich in de steekproef een aantal hofjes waar geen roerende zaken, maar alleen bestanddelen zijn aangetroffen. Ook zitten er (exploitatie)hofjes in de steekproef waar nooit een regentenkamer aanwezig is geweest. Daarnaast blijken verschillende rijksmonumenten in het verleden zwaar verwaarloosd of sterk verbouwd te zijn. De kans in dergelijke panden een ensemble aan te treffen is verwaarloosbaar.

#### Conclusie

In de categorie ‘Liefdadigheid & gezondheidszorg’ is in minimaal 23,6 % van de rijksmonumenten een ensemble te verwachten. Indien onder de mogelijke ensembles (3,4 % van de steekproef) inderdaad ensembles blijken te zitten moet dit percentage nog enigszins naar boven worden bijgesteld. Bovendien is 4,2 % van de rijksmonumenten abusievelijk in de steekproef terechtgekomen. De totale populatie is dus eigenlijk kleiner, waardoor het feitelijke percentage ensembles iets groter wordt.

Ruim een derde (35,7 %) van de ensembles bevat slechts één of enkele roerende zaken.

Op één na alle ensembles in deze categorie zijn historisch gegroeid (96,4 %). Slechts één ensemble (3,6 %), dat van het Teylershofje in Haarlem, is in de bouwtijd ontstaan en integraal behouden.

Ruim driekwart van de ensembles betreft een regenten-, regentessen-, bestuurs-, of voogdenkamer (78,6 %).

## 5. Categorie ‘Overheid’

### Algemeen

De populatie van de categorie ‘Overheid’ is na selectie en opschoning bepaald op 394 rijksmonumenten. Hieruit is een steekproef van 128 rijksmonumenten genomen.

<b>Overheid</b>	Aantal in steekproef	% van steekproef	omgerekend naar aantal in totale populatie
Ensembles*	28	21,9 %	86
Mogelijke ensembles	3	2,3 %	9
geen ensemble	90	70,3 %	277
Abusievelijk in populatie	7	5,5 %	22
Totaal	128	100,0 %	394

\*In de steekproef is bij 28 rijksmonumenten sprake van een ensemble. Van deze ensembles bestaan er negen (32,1 %) (nog slechts) uit een onroerende zaak en één of enkele roerende zaken. Omgerekend naar de totale populatie komt dit neer op 28 van de 86 ensembles. Eén ensemble (2,7 % van de ensembles) betreft een zogenaamd “Gesamtkunstwerk”. In één ander ensemble (wederom 2,7 %) is sprake van eenheid van ontwerp binnen het interieur. Weer een ander ensemble bestaat uitsluitend uit bouwfragmenten. Deze ensembles betreffen respectievelijk het gemeentehuis van Katwijk aan Zee, het raadhuis van Leiden en het voormalig Statencollege te Hoorn, tegenwoordig Westfries Museum. De overige ensembles (91,9 %) in overheidsgebouwen zijn historisch gegroeid.

### Opmerkingen

#### *Telefonische raadpleging gemeenten*

Voor de categorie ‘Overheid’ is regelmatig telefonisch contact opgenomen met de betreffende gemeenten om uitsluitsel te verkrijgen over de aanwezigheid van een ensemble in de radhuizen.

#### *‘Gesamtkunstwerken’*

Het gemeentehuis van Katwijk aan Zee is als een ‘Gesamtkunstwerk’ te beschouwen, daar zowel exterieur als interieur, inclusief meubilair, ontworpen zijn door de architecten B. Hooykaas en M. Lockhorst. Het gebouw dateert van 1932 en is uitgevoerd in de stijl van het zakelijk expressionisme. Een deel van het interieur verkeert nog in originele staat (met name de trouw- en raadzaal).

#### *Raadhuizen*

Het merendeel van de ensembles in de categorie ‘Overheid’ bevindt zich in radhuizen, te weten 22 van de 28 ensembles (78,6 %). In de loop der tijd zijn veel radhuizen verlaten vanwege een nieuwe vestiging of vanwege de gemeentelijk herindeling. Desalniettemin wordt een aantal van deze radhuizen nog gebruikt voor representatieve doeleinden, zoals huwelijksvoltrekkingen etc. Dit geldt voor tien radhuizen waar een ensemble is aangetroffen. Eén van deze radhuizen (Purmerend) heeft tevens een museale functie gekregen. Een ander raadhuis (Hindeloopen), dat uitsluitend gebruikt wordt als museum (Hidde Nijland Stichting), is evenwel als ensemble aan te merken, omdat zich hier een aantal schilderijen bevindt dat tot de oorspronkelijke inrichting van het gebouw behoort.



*Enkele opmerkelijke raadhuisen met ensembles*

Nadat het raadhuis van Leiden in 1929 volledig uitbrandde, werd achter de gerestaureerde gevel een compleet nieuw stadhuis gerealiseerd. Voor de inrichting werden diverse kunstenaars ingeschakeld en in de representatieve ruimten is het speciaal ontworpen meubilair nog aanwezig. Interessante ensembles zijn verder onder meer te vinden in de raadhuisen van Naarden en Jisp. Deze respectievelijk van 1601 en 1650 daterende gebouwen bevatten een groot aantal bestanddelen en roerende zaken, waaronder meubilair uit de 17<sup>de</sup> eeuw. Het in de jaren 1613-1617 gebouwde raadhuis van Bolsward bevat een kast in de burgemeesterskamer en een bijzonder portiek in de raadzaal, beide ontworpen door Japick Gysberts, de bouwmeester van het raadhuis. Op de laatstgenoemde portiek prijken vier tinnen raadskannen, die tot de oudste in hun soort behoren. De raadzaal van het 1737 daterende raadhuis van Edam is eveneens vermeldenswaardig, vanwege het door Willem Rave in 1738 geschilderde behangsel en het nog steeds in gebruik zijnde 18<sup>de</sup>-eeuwse meubilair. In Hoorn werd in 1796 het voormalige Logement der Staten in gebruik genomen als raadhuis. De voormalige vergaderzaal van de Staten, in 1778 ontworpen door Leendert Viervant, werd toen raadzaal. Een groot deel van het meubilair, dat men kort na de ingebruikneming als raadhuis heeft aangeschaft, is hier nog steeds aanwezig,

*Waterschapshuizen*

Drie van de 28 ensembles bevinden zich in waterschaps- of polderhuizen (10,7 %). Ze bevatten roerende zaken van uiteenlopende aard. Deze zijn niet altijd door de instellingen zelf aangeschaft, maar betreffen ook (in sommige gevallen recente) schenkingen of bruiklenen van diverse herkomst.

*Geen ensemble*

In 90 van de rijksmonumenten uit de steekproef (70,3 %) werd geen ensemble aangetroffen. Oorzaak hiervan is in veel gevallen de herbestemming van het pand. Bij circa 60 rijksmonumenten uit de steekproef (46,9 %) is dat het geval. Bij een ander deel werd geen informatie over het interieur in de literatuur aangetroffen, waaruit werd afgeleid dat de kans een ensemble aan te treffen zeer klein is. Het gaat daarbij om 13 rijksmonumenten uit de steekproef (10,2 %). Verschillende rijksmonumenten (8 in de steekproef; 6,3 %) bleken in het verleden te zijn uitgebrand of zwaar verwaarloosd, of in de oorlog leeggeroofd. De kans in dergelijke panden (nog) een ensemble aan te treffen is verwaarloosbaar.

Conclusie

In de categorie Overheid is in minimaal 21,9 % van de rijksmonumenten een ensemble te verwachten. Indien onder de mogelijke ensembles (2,3 % van de steekproef) inderdaad ensembles blijken te zitten moet dit percentage nog enigszins naar boven worden bijgesteld. Bovendien is 5,5 % van de rijksmonumenten abusievelijk in de steekproef terechtgekomen. De totale populatie is dus eigenlijk kleiner, waardoor het feitelijke percentage ensembles iets groter wordt.

Krap een derde (32,1 %) van de ensembles bevat slechts één of enkele roerende zaken.

Op twee na alle ensembles in deze categorie zijn historisch gegroeid (94,6 %). Eén ensemble (2,7 %), dat van het gemeentehuis in Katwijk aan Zee, is als een ‘Gesamtkunstwerk’ te beschouwen. Bij één ander ensemble (2,7 %), dat van het raadhuis te Leiden, is het interieur volgens een totaalconcept ontworpen en als zodanig behouden gebleven.

Het merendeel van de ensembles betreft een raadhuis (78,6%). Een aanzienlijk kleinere groep werd aangetroffen in waterschapshuizen (10,7 %).

## 6. Categorie ‘Religie’

### Algemeen

De populatie van de categorie ‘Religie’ is na selectie en opschoning bepaald op 2989 rijksmonumenten. Hieruit is een steekproef van 187 rijksmonumenten genomen.

Religie	aantal in steekproef	% van steekproef	omgerekend naar aantal in totale populatie
ensembles*	134	71,7 %	2142
mogelijke ensembles	1	0,5 %	16
geen ensemble	48	25,7 %	767
abusievelijk in populatie	4	2,1 %	64
totaal	187	100,0 %	2989

\*In de steekproef is bij 134 rijksmonumenten sprake van een ensemble (71,7 % van de steekproef). Van deze 134 ensembles bestaan er 26 (19,4 %) (nog slechts) uit een onroerende zaak en één of enkele roerende zaken. Omgerekend naar de totale populatie komt dit neer op 416 van de 2142 ensembles.

Alle 134 ensembles uit de steekproef zijn historisch gegroeid. Bij 13 hiervan (9,7 %) is er bovendien sprake van eenheid van ontwerp binnen het interieur. Het gaat hier onder meer om de Lutherse kerk in Hoorn uit 1769 (met een groot ensemble uit de bouwtijd van de kerk) en de Rooms-Katholieke kerk ‘De Duif’ in Amsterdam (met roerende zaken en bestanddelen uit de bouw- en de herbouwtijd van de kerk, respectievelijk 1796 en 1857).

Bij twee ensembles uit de steekproef (1,5 % van de ensembles) wordt in de literatuur melding gemaakt van (roerende) bouwfragmenten, of zijn deze op foto’s te onderscheiden. Het betreft de Rooms-Katholieke kerk te Afferden en de Nederlands Hervormde kerk te Eibergen.

### Opmerkingen

#### *Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland*

In tegenstelling tot de overige categorieën, waarvoor hoofdzakelijk de bibliotheek en het foto-archief van de RDMZ werden geraadpleegd, is voor de categorie ‘Religie’ gebruik gemaakt van de inventarissen in het archief van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN). Dankzij de documentatie van deze stichting zijn over de ensembles uit de categorie ‘Religie’ veelal meer en gedetailleerdere gegevens voorhanden dan van de ensembles uit andere categorieën. Voor die gebouwen waarover de SKKN geen gegevens had, is alsnog literatuur- en foto-onderzoek verricht.

#### *‘Gesamtkunstwerken’*

In enkele van de 13 ensembles (9,7 % van de ensembles uit de steekproef) waar het interieur eenheid van ontwerp vertoont, zou, gezien de inbreng van de architecten hierin, van een ‘Gesamtkunstwerk’ gesproken kunnen worden. Het betreft o.m. de Rooms-Katholieke kerk ter ere van de H. Catharina in Ulestraten uit 1904/1929 (waar architect C.J.H. Franssen de inrichting van het interieur beïnvloedde), de R.-K. kerk van de H. Vincentius à Paulo te Brunssum uit 1923 (waar architect F.P.J. Peutz met o.a. Ch. Eyck en P. Killaars verantwoordelijk was voor het interieur) en de uit 1923/1951 stammende Nederlands Hervormde kerk, ook wel Kapel, in Emmen, ontworpen

door J. en Th. Stuivinga/ v.d. Horst. De architecten lijken zich echter meestal beperkt te hebben tot het ontwerpen van bestanddelen.

*Typen en aantallen rijksmonumenten met ensembles in steekproef*

• kerken	121 (90,3 % van de ensembles) <sup>59</sup>
• kerktorens <sup>60</sup>	3 ( 2,2 %)
• kloosters	3 ( 2,2 %)
• div. soorten kapellen	<u>7 ( 5,2 %)</u>
	134

*Soort kerken met ensembles*

• Nederlands Hervormde Kerken	80
• Rooms Katholieke Kerken <sup>61</sup>	29
• Doopsgezinde kerken	6
• Lutherse kerken	3
• Waalse kerken	2
• Baptistenkerk	<u>1</u>
	121

Zoals te verwachten viel, treft men in de Rooms-Katholieke kerken relatief gezien de meeste de roerende zaken aan. Daarentegen is het aantal roerende zaken in de doopsgezinde kerken overeenkomstig het sobere karakter van dit genootschap weer zeer klein. Het aantal aangetroffen roerende zaken in Nederlands Hervormde kerken verschilt per kerk.

*Geen ensemble*

In 48 van de rijksmonumenten uit de steekproef (25,7 %) werd geen ensemble aangetroffen. Dat dit percentage relatief laag is ten opzichte van de andere categorieën heeft als oorzaak dat de meeste kerken nog als zodanig in functie zijn.

Conclusie

In de categorie Religie is in minimaal 71,7 % van de rijksmonumenten een ensemble aangetroffen. Omdat 2,1 % van de rijksmonumenten abusievelijk in de steekproef terecht is gekomen, is de totale populatie eigenlijk kleiner, waardoor het feitelijke percentage ensembles nog iets groter wordt. Het relatief hoge aantal ensembles kan worden verklaard door het feit dat de meeste kerken nog als kerk fungeren.

Een vijfde (19,4 %) van de ensembles uit de steekproef bevat slechts één of enkele roerende zaken.

Alle 134 ensembles uit de steekproef zijn historisch gegroeid. Bij dertien van de rijksmonumenten waar een ensemble werd aangetroffen (9,7 %) is er bovendien sprake van eenheid van ontwerp binnen het interieur. Enkele hiervan kunnen als ‘Gesamtkunstwerk’ worden beschouwd.

<sup>59</sup> Van de 122 kerken in de steekproef. Slechts bij één kerk, de doopsgezinde Vermaning te Berlikum, tasten we in het duister over de eventueel hier aanwezige roerende zaken.

<sup>60</sup> Kerktorens worden hier apart vermeld, aangezien deze ooit in het laatste lid van add. art. 6 van de Staatsregeling 1798 zijn aangemerkt als aan de overheid behorend. Sindsdien staan veel kerktorens apart in het kadaster vermeld. Overigens is deze splitsing van kerkgebouw en kerktoren lang niet overal doorgevoerd, met als consequentie dat er vandaag de dag veel onduidelijkheid bestaat of torens nu wel of niet tot de kerken behoren. Er zijn ca. 350 torens apart in de ODB geregistreerd. Deze hebben we bewust in de populatie ‘religie’ meegenomen, omdat ze soms dienst doen als opslag van roerende zaken uit de kerk.

<sup>61</sup> Exclusief de 6 kapellen die alle tot de R.K. Kerk behoren.

**Bijlage 1: Gebruikte trefwoorden ter selectie uit de ODB****Kastelen & buitenplaatsen**

```

SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving],
Rijksmonumenten.CmplxDl, Rijksmonumenten.Plaatsnaam, Rijksmonumenten.Straat,
Rijksmonumenten.Huisnr, Rijksmonumenten.Toev, Rijksmonumenten.Wetsart INTO [database
kastelen] IN 'database kastelen.mdb'
FROM Rijksmonumenten
WHERE
(((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*kasteel*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*buitenplaats*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*havezat*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*hofstede*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*borg*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*slot *"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*staete*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*State*"));

```

Naderhand is ten behoeve van de buitenplaatsen ook geselecteerd op het trefwoord “\*landhuis\*”

**Liefdadigheid & gezondheidszorg**

```

SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.CmplxDl, Rijksmonumenten.Plaatsnaam,
Rijksmonumenten.Straat, Rijksmonumenten.Huisnr, Rijksmonumenten.Toev,
Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving], Rijksmonumenten.Wetsart INTO [tabel liefdadigheid]
IN 'database liefdadigheid.mdb'
FROM Rijksmonumenten
WHERE
(((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*hofje*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*hof *"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*armenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*armhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*diaconiehuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*fundatie*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*gasthuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*huiszittenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*mannenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*vrouwenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*weeshuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*pesthuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*sanatorium*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*kliniek*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*ziekenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*liedenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*jongenstehuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*kindertehuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "*retraitetehuis*"));
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=23524)) = Verzorgingstehuis; Hof van Katwijk, Katwijk a/d Rijn
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=518494)) = Verzorgingstehuis voor de Joods gemeenschap,
Amsterdam

```

**Overheid, bestuur & justitie**

```
SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving],
Rijksmonumenten.CmplxDI, Rijksmonumenten.Plaatsnaam, Rijksmonumenten.Straat, Rijksmonumenten.
Huisnr, Rijksmonumenten.Toev, Rijksmonumenten.Wetsart INTO [tabel overheid] IN 'tabeloverheid.mdb'
FROM Rijksmonumenten
```

```
WHERE
```

```
((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*gemeentehuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*raadhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*stadhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*provinciehuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*polderhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*waterschapshuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*gouvernement*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*logement*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*admiraliteit*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*gemeenlandhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*kanselarij*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*Prinsenhof*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*ambachtshuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*drostehuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*gerechtsgebouw*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*kantongerecht*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*opvoedingsgesticht*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*rechthuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*rechtbank*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*tuchthuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*werkhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*schoutenhuis*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*schulte*"));
```

**Religie**

```
SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.CmplxDI, Rijksmonumenten.Plaatsnaam,
Rijksmonumenten.Straat, Rijksmonumenten.Huisnr, Rijksmonumenten.Toev, Rijksmonumenten.
[Redengevende Omschrijving], Rijksmonumenten.Wetsart INTO [tabel religie] IN 'database religie.mdb'
FROM Rijksmonumenten
```

```
WHERE
```

```
((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*kapel*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*kerk*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*abdij*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*basiliek*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "* dom *")
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*kathedraal*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*klooster*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*synagoge*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "*tempel*"))
```

**Onderwijs & wetenschap**

SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.CmplxDI, Rijksmonumenten.Plaatsnaam, Rijksmonumenten.Straat, Rijksmonumenten.Huisnr, Rijksmonumenten.Toev, Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving], Rijksmonumenten.Wetsart INTO [tabel onderwijs] IN

'C:/access/ensemble/database onderwijs.mdb'

FROM Rijksmonumenten

WHERE

((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*academie\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*faculteit\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*gymnasium\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*instituut\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*lyceum\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*universiteit\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*school\*"));

**Industrie, nijverheid & ambacht**

SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.CmplxDI, Rijksmonumenten.Plaatsnaam, Rijksmonumenten.Straat, Rijksmonumenten.Toev, Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving], Rijksmonumenten.Wetsart INTO [tabel industrie] IN 'database industrie.mdb'

FROM Rijksmonumenten

WHERE

((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*fabriek\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*machinegebouw\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*ovengebouw\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*productiehal\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*slachthuis\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*timmerwerf\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*werkplaats\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*produktiehal\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*werkplaats\*"));

**Handel & financieel verkeer**

SELECT Rijksmonumenten.Rijksnr, Rijksmonumenten.CmplxDI, Rijksmonumenten.Plaatsnaam, Rijksmonumenten.Straat, Rijksmonumenten.Toev, Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving], Rijksmonumenten.Wetsart INTO [tabel handel] IN 'C:/access/ensemble/database handel.mdb'

FROM Rijksmonumenten

WHERE

((Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*administratiegebouw\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*bankgebouw\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*beurs\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*boterhal\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*waag\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*compagnie\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*veiling\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*handelsbank\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*kantoor\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*marktgebouw\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*saaihal\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*scheepvaarthuis\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*spaarbank\*"

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving] Like "\*waag\*");

Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*visbank\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*vishal\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*vleeshal\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*winkel\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*kapsalon\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*kiosk\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*melkinrichting\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*slijterij\*"
Or (Rijksmonumenten.[Redengevende Omschrijving]) Like "\*warenhuis\*")
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=25339)) = Lakenhal, Leiden
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=13545)) = Munt van Holland, Dordrecht
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=41406)) = Munt, Zutphen
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=10893)) = Drogisterij, Brielle
OR (((Rijksmonumenten.Rijksnr)=518421)) = Kledingzaak, Amsterdam